

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ZERKEŞÎ'NİN EL-BURHÂN FÎ ULÛMÎ'L-KUR'ÂN
ADLI ESERİNİN BELAGAT İLMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Ömer YILMAZ
1530207083**

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT**

ISPARTA-2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Ömer YILMAZ
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Başlığı	Zerkeşi'nin el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân Adlı Eserinin Belagat İlmi Açısından Değerlendirilmesi
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	-

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 06/08/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ERSÖZ/Selçuk Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi M. Zeki SÜSLÜ/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Zerkeşî’nin el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân Adlı Eserinin Belagat İlmi Açısından Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça kısmında gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ömer YILMAZ

06/08/2019

(YILMAZ, Ömer, *Zerkeşî'nin el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Belagat İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm edebî bir mucizedir. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması büyük ölçüde onun üslûbunu bilmekten geçmektedir. Bu çerçevede onun edebî yönünü direkt ya da dolaylı yönden inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birisi de ez-Zerkeşî'nin “*el-Burhân*” adlı eseridir. Bu eserde, “*Üslûbu'l-Kur'ân ve Belagat Sanatları*” başlığı altında geniş bir muhteva yer almaktadır. Öyle ki bu eserde belagat ilminin temel kural ve metotları, ez-Zerkeşî tarafından Arap dilinin kuralları içerisinde ve Kur'ân-ı Kerîm temelinde ele alınmaya çalışılmaktadır. İşte bu çalışma söz konusu eseri belagat ilmi açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, ez-Zerkeşî, el-Burhân, Üslûbu'l-Kur'ân, Belagat.

(YILMAZ, Ömer, *Evaluation of Zarkashī's Named Work of al-Burhān fī Ulūmi'l- Qur'ān in Terms of the Rhetoric*, Master's Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

The Qur'ān is a literary miracle. The truthful understanding of the Qur'ān is largely through acquaintance of its wording. In this context, many studies examining the literary aspect of the Qur'ān directly or indirectly. One of them is the work of al-Zarkashī, named 'al Burhān'. This work, under the title of "Uslūbu'l-Qur'ān and Fann al-Balaghah" contains a wide content. So much so that, the basic rules and methods of al-Balaghah in this work are tried to be discussed by the al-Zarkashī in the rules of the Arabic language and the basis of the Qur'ān. This study aims to evaluate this work in terms of rhetoric.

Keywords

Qur'ān, al-Zarkashī, al-Burhān, Uslūbu'l-Qur'ān, Rhetoric.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ ve *EL-BURHÂN* HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. YAŞADIĞI DÖNEM SİYASÎ-SOSYAL ŞARTLAR ve İLMÎ HAYAT	3
1.1. Siyasî ve Sosyal Şartlar	3
1.2. İlmî ve Kültürel Ortam	5
2. BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ	11
2.1. Hayatı	11
2.1.1. Doğumu ve Nesebi	11
2.1.2. Eğitim-Öğretimi ve Hocaları.....	12
2.1.2.1. İlim Yolculukları	12
2.1.2.2. Hocaları	12
2.1.2.3. Öğrencileri.....	14
2.2. İlmî Şahsiyeti	14
2.3. Siyasî ve İdârî Hayatı	15
2.4. Vefatı	15
2.5. Eserleri.....	16
3. <i>EL-BURHÂN</i> 'DA KUR'ÂN İLİMLERİNİN TASNİFİ.....	18
4. <i>EL-BURHÂN</i> 'DA ÜSLÛBU'L-KUR'ÂN ve BELAGAT SANATLARI.....	21
4.1. Üslûbu'l-Kur'ân	21
4.2. Belağat Sanatları	22

İKİNCİ BÖLÜM

MEÂNÎ İLMÎ AÇISINDAN *EL-BURHÂN*

1. SÖZÜN ANLAMI (مَعْنَى الْكَلَام).....	24
1.1. Haber/Bildirme.....	24

1.2. İnşâ/Dilek.....	26
1.2.1. İstifhamın Haber Anlamıyla Kullanıldığı Yerler	26
1.2.2. İstifhamın İnşâ Anlamıyla Kullanıldığı Yerler	28
2. İCÂZ.....	29
3. HAZİF ÜSLÛBU.....	29
3.1. Mübtedanın Hazfı.....	30
3.2. Haberin Hazfı.....	30
3.3. Mübteda ve Haberden Herhangi Birisinin Hazfedilmesi	31
3.4. Fâilin Hazfı	31
3.5. Muzâfun İleyhin Muzâf Yerinde Bulunması	31
3.6. Muzâfun İleyhin Hazfı	32
3.7. Muzâf ve Muzâfun İleyhin Hazfı	32
3.8. Cer ve Mecerûrun Hazfı	33
3.9. Mevsûfun Hazfı.....	33
3.10. Sıfatın Hazfı	33
3.11. Ma'tûfun Hazfı.....	34
3.12. Ma'tûfu Aleyhin Hazfı	34
3.13. Mübeddelü Minhin Hazfı.....	34
3.14. Mevsûlun Hazfı	35
3.15. “بِعَمِّ” Babında Mahsusun Hazfı	35
3.16. Muttasıl Mansûp Zamirin Hazfı.....	35
3.17. Mefûlün Hazfı	36
3.18. Hâlin Hazfı.....	36
3.19. Münâdânın ve Mütakellim “الْيَاءُ”sinin Hazfı.....	36
3.20. Şart'ın Hazfı.....	37
3.21. Cevabın Hazfı	37
3.22. Cevapların Hazfı	37
3.23. Kasemin Cevabının Hazfı.....	38
3.24. Cümlelerin Hazfı	38
3.25. “قَوْلٌ/Söz” Kelimesinin Hazfı	39
3.26. Fiilin Hazfı	39
3.27. Harfin Hazfı	39
4. TAKDİM-TE'HÎR ÜSLÛBU.....	40

4.1. Takdîm.....	41
4.1.1. Zaman/Varoluş Sebebiyle	41
4.1.2. Zât Sebebiyle.....	41
4.1.3. İllet ve Sebebiyet	42
4.1.4. Rütbe Sebebiyle.....	42
4.1.5. “الدَّاعِيَّةُ/Davet” Sebebiyle	42
4.1.6. Ta’zîm Sebebiyle.....	43
4.1.7. Şeref Sebebiyle	43
4.1.8. Galebe ve Çokluk Sebebiyle	43
4.1.9. Takdîmi Gerektiren Bir Şeyin Geçmesi.....	43
4.1.10. Lafzın İştikâkı Sebebiyle	44
4.1.11. Teşvik Sebebiyle	44
4.1.12. Kendisinden Sonra Bulunan Şeyin Gerçekleşmesi İçin	44
4.1.13. İhtimâm Sebebiyle	45
4.1.14. Tenbîh Sebebiyle	45
4.1.15. Sebebin Düzenli Olduğuna Tenbîh İçin.....	45
4.1.16. Tenakkul Sebebiyle	46
4.1.17. Terakkî Sebebiyle	46
4.1.18. Müfrede Riâyet Sebebiyle.....	46
4.1.19. Tahzîr ve Tenfîr Sebebiyle.....	46
4.1.20. Tahvîf Sebebiyle.....	47
4.1.21. Ta’cîb Sebebiyle	47
4.1.22. Kudrete Delâlet Etmesi Sebebiyle	47
4.1.23. Tertîb Kastıyla	48
4.1.24. Lafzın Hafîfliği Sebebiyle.....	49
4.1.25. Fasılalara Riâyet Sebebiyle	49
4.2. Te’hîr Edilmesi Gerekenin Öne Geçirilmesi	49
4.3. Takdîm Edilen Bir Kelimenin Başka Yerde Te’hîr Edilmesi	50
5. TE’KÎD ÜSLÛBU	50
5.1. Sunî Te’kîd	50
5.2. Sıfat	51
5.3. Bedel.....	51
5.4. Atfu Beyân.....	52

5.5. Zikru'l-Hâs Ba'de'l-Âmm	52
5.6. Zikru'l-Âmm Ba'de'l-Hâs	53
5.7. Müteradiflerden Birinin Başkasına yahut En Yakın Anlama Atfedilmesi	53
5.8. Kapalılıkta İzah İçin Gelmesi	53
5.9. Zâhir Bir İsmin Zamir Yerinde Bulunması	54
5.10. Mübâlağa Sığasıyla Gelmesi.....	55
5.11. Müsennâ Söyleyerek Müfredin Kastedilmesi	55
5.12. Çoğul Söyleyerek Müfredin Kastedilmesi.....	55
5.13. Tesniye Bir Lafız Söyleyerek Çoğulun Kastedilmesi	56
5.14. Te'kid Bakımından Tekrar.....	56
5.15. Kelimenin Yapısında Ziyadelik Bulunması.....	57
5.16. Tefsîr.....	57
5.17. Lafzın Âdetin Çıkış Yerinden Çıkması	58
5.18. Kasem	58
5.19. Muhal Olan Bir Kelamla Söz Vermek	58
5.20. İstisnâ ve İstidrâk	59
5.21. Mübâlağa	59
5.22. İ'tirâz/Cümle-i Mu'terize.....	59
5.23. İhtirâs	61
5.24. Tezyîl	61
5.25. Tetmîm.....	61
5.26. Ziyâde	62
5.27. İştigâl	62
5.28. Ta'lîl	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYÂN ve BEDÎ' İLİMLERİ AÇISINDAN *EL-BURHÂN*

1. BEYÂN İLMİ.....	65
1.1. Hakikat ve Mecâz	65
1.1.1. Mecâzın Türleri	66
1.1.2. Mecâz-ı Mürekkeb.....	66
1.1.3. Mecâz-ı Müfred ve Kısımları.....	66
1.1.3.1. Müsebbibin Sebep Yerinde Bulundurulması	67
1.1.3.2. Sebebin Müsebbib Yerinde Bulundurulması	67

1.1.3.3. Kül İsmin Cüz Yerinde Söylenmesi	67
1.1.3.4. Cüz İsmin Kül Yerinde Söylenmesi	67
1.1.3.5. Melzûm İsmin Lâzım Yerinde Söylenmesi.....	68
1.1.3.6. Lâzım İsmin Melzûm Yerinde Söylenmesi.....	68
1.1.3.7. Mutlak İsmin Mukayyed Yerinde Söylenmesi.....	68
1.1.3.8. Mukayyed İsmin Mutlak Yerinde Söylenmesi.....	68
1.1.3.9. Hâs Bir İsmin Söylenip Amm'mın Kastedilmesi	69
1.1.3.10. Amm Bir İsmin Söylenip Hâs'sın Kastedilmesi.....	69
1.1.3.11. Cemi Söylenip Tesniyenin Kastedilmesi	69
1.1.3.12. Noksanlık.....	69
1.1.3.13. Ziyadelik.....	70
1.1.3.14. Te'vîl Edildiği Şeyle İsimlendirilmesi	70
1.1.3.15. Geçmişte Olduğu Durumla İsimlendirilmesi	70
1.1.3.16. Zikr-i Mahal İrade-i Hal.....	70
1.1.3.17. Zikr-i Hal İrade-i Mahal.....	71
1.1.3.18. İsm-i Aletin Kendisi Yerine Söylenmesi	71
1.1.3.19. İki Zıt İsmin Diğeri Yerine Söylenmesi.....	71
1.3.20. Çağırının İsmiyle İsimlendirilmesi	71
1.1.3.21. Siğanın Başka Bir Siğa Yerine Kullanılması.....	72
1.1.3.22. Emirle Tehdîd ve Telvîn'in Kastedilmesi	72
1.1.3.23. Fiilin Hakîkatte Kendisine Fail Olmayan Bir Şeye İzafe Edilmesi .	72
1.1.3.24. Fiilin Söylenip Benzeri İfadenin Kastedilmesi.....	72
1.1.3.25. Karışık Söylenip Devam Etmesinin İstenilmesi	73
1.1.3.26. Müjde Bir İsmin Kendisiyle Müjdelen Şey Yerine Söylenmesi	73
1.1.4. Mecâzdan Mecâz Yapılması	73
1.2. Teşbîh Sanatı.....	73
1.2.1. Maksatları.....	74
1.2.2. Hakikat ve Mecâz Hakkında	74
1.2.3. Teşbîh Edatları	74
1.2.4. Kısımları Hakkında.....	75
1.2.5. Teşbîhle Alakalı Kaideler	76
1.3. İstiâre Sanatı.....	77
1.4. Kinâye Sanatı	79

1.5. Tarîz (Telvîh) Sanatı	81
2. BEDÎ' İLMÎ	83
2.1. Anlamla İlgili Sanatlar	83
2.1.1. Müdrec Sanatı	83
2.1.2. Terakkî Sanatı	83
2.1.3. İktisâs Sanatı	84
2.1.4. İstidrâd Sanatı.....	84
2.1.5. Tervîd/Terdîd Sanatı.....	84
2.1.6. Tağlîb Sanatı	85
2.1.7. İltifat Sanatı.....	87
2.1.7.1. İltifatın Sebepleri	89
2.1.7.2. İltifat Sanatının Şartları	90
2.1.7.3. Kelamın Başkasına Taşınmasıyla İltifat.....	90
2.1.8. Tazmîn Sanatı.....	91
2.1.9. Müşâkele Sanatı	94
2.1.10. Naht Sanatı.....	95
2.1.11. Muhâzâ Sanatı (Muvâzene).....	95
2.1.12. Tevessu' Sanatı.....	96
2.1.13. Tevriye Sanatı.....	96
2.1.14. Tecrîd Sanatı	97
2.1.15. Tıbâk Sanatı.....	97
2.1.16. Ta'dîd Sanatı	98
2.1.17. Tevcîh Sanatı.....	98
2.1.18. Mukâbele Sanatı	98
2.2. Sözle İlgili Sanatlar	99
2.2.1. Kalb Sanatı.....	99
2.2.2. Reddû'l-Acz Ale's Sadr.....	101
2.2.3. Aks Sanatı	102
2.2.4. Lugaz Sanatı.....	102
2.2.5. İbdâl Sanatı.....	102
2.2.6. Tecnîs Sanatı	103
3. MÜSTAKİL HÜKÜM ve KAİDELER	104
3.1. Nefiy Hakkında Kaideler	104

3.2. Bir Şeyin Başta Nefyedilmesi	105
3.3. Kelamın Lafızda Şek Yerinden Çıkartılması	105
3.4. Açık Kelamdan Uzaklaşılması	105
3.5. Hasım Delille Susturma Sanatı	106
3.6. Cem'in Cem'le Karşılaşması	106
3.7. Nahvî Kaide	106
3.8. Zamirler Hakkında	107
3.9. Soru-Cevap Hakkında	108
3.10. Muhatabın Düşüncesine Hitap Edilmesi	108
3.11. Hitapla Edeplenilmesi.....	108
3.12. Kur'ân'da Rahmet ve Azab'ın Zikredilmesi.....	109
3.13. Fiil ve İsimle Hitap Arasındaki Fark	109
3.14. (مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) Âyeti ve Benzerleri	110
3.15. (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا) Âyeti ve Benzerleri.....	110
3.16. İki Kelam Arasında İnkâr	111
3.17. Terâdüf Zannedilen Kelimeler	111
3.18. “الْإِثْنَانُ” ve “الْإِعْطَاءُ” Arasındaki Farklar.....	111
3.19. Marife ve Nekra Hakkında Kaide	112
3.20. Bir İsmi İki Kez Zikredilmesi	114
3.21. Atıfla İlişkili Kaideler.....	115
3.21.1. Birinci Kaide	115
3.21.2. İkinci Kaide	115
3.21.3. Üçüncü Kaide	116
3.22. Sayılar	116
3.23. Kur'ân'da Çok Kullanılan Lafızlar	117
3.23.1. “فَعَلَ” Lafzı	117
3.23.2. “كَانَ” Lafzı	117
3.23.3. “جَعَلَ” Lafzı	118
3.23.4. “حَسِبَ” Lafzı.....	119
3.23.5. “كَادَ” Lafzı.....	119
3.24. Mutâva' Fiil	119
3.25. Bir Fiilin Cezm ve Nasbe İhtimali	120
3.26. Örfün Bilinmesi.....	120

3.27. “ظَنَّ” Lafzı	120
3.28. “شَعَرَ” Lafzı	121
3.29. “عَسَى” ve “لَعَلَّ” Lafızları.....	121
3.30. “اتَّخَذَ” Lafzı.....	121
3.31. “أَخَذَ” Lafzı.....	122
3.32. “سَأَلَ” Lafzı.....	122
3.33. “وَعَدَ” Lafzı.....	122
3.34. “وَدَّ” Lafzı.....	123
3.35. Efalü Tefdîl	123
3.36. “سَوَاءً” Lafzı.....	123
3.37. Hedm Sanatı.....	124
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİİF	: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin/İbn
bkz.	: Bakınız
BÜİFD	: Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c.	: Cilt
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.	: Hicrî
HÜİFVY	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İA	: İslâm Ansiklopedisi
Md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFVY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ŞÜİFD	: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Terceme eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y.e.y.	: Yayın Evi Yok
y.y.	: Yayın yeri yok
YDT	: Yayımlanmamış Doktora Tezi
YYLT	: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm edebî bir mucizedir. Allah Teâlâ edebî mucizesi olan Kur'ân'ı Arapça olarak indirmiştir. Onunla muhataplarına seslenerek meydan okumuştur. Edebiyat, belağat ve fesâhatin zirvesinde olan Arapların, Kur'ân'ın bu meydan okumasına cevap veremedikleri göz önüne alındığında bu durum onun edebî bir dil mucizesi olduğunu ortaya koyduğu âşikardır.

Kur'ân'ın edebî yönünü doğrudan ya da dolaylı yönden inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan ez-Zerkeşî'nin "*el-Burhân*" adlı eserinde söz konusu yönden geniş bir muhteva yer almaktadır. Bu çalışma ez-Zerkeşî'nin "*el-Burhân*" eserini belağat ilmi açısından incelemeyi hedeflemektedir.

Çalışma, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte, konunun mahiyeti ve önemi, araştırmada izlenen yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

Birinci bölümde, ez-Zerkeşî'nin yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal, ilmî ve kültürel ortamı tespit edilmeye çalışılacak, müellifin hayatı ve şahsiyeti başlığı altında, doğumu, yetişmesi, öğrenim hayatı, ilmî yolculukları, hocaları, öğrencileri, kişiliği, vefatı ve eserleri üzerinde durulacaktır. Bahsi geçen bu bölümde, müellifin "*el-Burhân*"da Kur'ân ilimlerini nasıl tasnif ettiği ve Kur'ân'ın üslûbu hakkında genel bir bilgi verilecektir.

İkinci ve üçüncü bölümde, "*el-Burhân*"ın içerdiği klasik belağat konuları Kur'ân'ı anlama açısından ne ifade ettiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken ilgili eserde yer alan tüm belağat konuları bir plan ve tasnifle ele alınacaktır. Ayrıca eserin belağat ilmindeki yeri vurgulanacaktır. Mezkûr eserde yer alan kaynaklar tespit edilmeye çalışılacaktır. ez-Zerkeşî'nin ilgili eserinde belağat ilmine nasıl bir katkısının olduğu üzerinde durulacaktır.

Böylece ez-Zerkeşî'nin eserinde özgünlüğü ve belağat ilmine getirdiği yenilik çerçevesinde çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak bu eserin kendisinden sonraki çalışmalara etkisi üzerinde durulacaktır. ez-Zerkeşî'nin belağat konusunda söyledikleri ve takip ettiği yöntemler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tez konusunun seçiminden çalışmanın sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen, kıymetli tenkid ve düşünceleriyle yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT'a, yardım ve desteklerini gördüğüm hocalarım, biricik eşim ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi arz ediyorum.

Ömer YILMAZ

ISPARTA-2019

GİRİŞ

Hicrî VIII. asırda Mısır'da yetişen ünlü Türk âlimi Bedreddîn ez-Zerkeşî, kendisinden önce ayrı ayrı olarak telif edilen Kur'ân İlimleri ile alakalı eserleri incelemiş ve bunun sonucunda sistematik bir eser olan “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*”ı kaleme almıştır.

Bu araştırmanın amacı, ez-Zerkeşî'nin “*el-Burhân*”da kendine özgü bir şekilde belâğat ilmine yaklaşımını ve katkısını inceleyip ortaya koymaktır. Müellifin bahsi geçen eserde belâğat ilmiyle ilgili konuları hangi yöntemlerle ele aldığını incelemektir.

Bu çalışmada önce ez-Zerkeşî'nin yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal şartları, ilmî ve kültürel ortamları ve bu ortamların kendisine olan tesiri, hayatı ve şahsiyeti gibi konulara yoğunlaşılacaktır. Ayrıca ez-Zerkeşî'yi böyle bir çalışmaya sevk eden nedenler, mezkûr eserde belâğat ve gramere yüklenen anlam, müellifin eserinde bahsi geçen konuları nasıl ele aldığı yer alacaktır. ez-Zerkeşî, mezkûr eserinde kendisinden önce bu alanda yapılmış olan çalışmaları ve düşünceleri özetlemiş, geliştirmiş ve bir sistem halinde ortaya koyma gayreti içerisinde olmuştur. Buna binaen biçim bakımından Hadis usûlüne benzeyen, Kur'ân İlimleri terminolojisi oluşturma niteliği taşıyan “*el-Burhân*”, konularının ağırlıkta olduğu belâğat ve gramerle ilişkili ansiklopedik tarzda yazılmış bir eserdir.

“*el-Burhân*”dan alanında oldukça istifade edilmesine rağmen, tespit edebildiğimiz kadarıyla yüksek lisans veya doktora düzeyinde onun belâğat yönüyle alakalı müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bahsi geçen mevcut durum bu yönde bir çalışma yapmaya etkili olmuştur.

Araştırmanın diğer amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) ez-Zerkeşî'nin önem verdiği belâğat ilminin Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasına ne tür katkılar sağladığını bulup ortaya koymaktır.
- 2) Belâğat ilmi alanındaki çalışmalar içerisinde ez-Zerkeşî'nin yerini belirlemektir.

3) Ulaşılan sonuçlarla sentezler oluşturup belağat ilmi çerçevesinde değerlendirmektir.

Çalışmada “*el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*”ın 2006 yılında Dâru’l-Hadîs tarafından Ebu’l-Fazl ed-Dimyâtî’nin tahkikini yaptığı tek ciltlik nüsha ile misallerde geçen âyetlere meâl verirken DİB’in 2016 baskısı “*Kur’ân Yolu Meâli*” esas alınacaktır.

Bahsi geçen bu eser incelenirken konuların seçimi ve örneklendirilmesinde sınırlandırılmaya gidilecektir. Çalışma bir tercüme faaliyeti olmadığı göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca ez-Zerkeşî’nin ilgili eserinde özet ifadeler tercih edilecektir. Bu doğrultuda amaca uygun bir şekilde özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDREDDİN EZ-ZERKEŞÎ ve EL-BURHÂN HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. YAŞADIĞI DÖNEM SİYASÎ-SOSYAL ŞARTLAR ve İLMÎ HAYAT

1.1. Siyasî ve Sosyal Şartlar

Memlûkler dönemindeki ilmî hareketin mümtaz temsilcilerinden biri olan ez-Zerkeşî, 745/1344–794/1391 yılları arasında yaşamış Mısırlı bir âlimdir. Bu dönemde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerine Türk Memlûkleri hâkimdi. Memlûkler, kuruldukları bölgede Eyyûbî'lerin¹ maddî ve manevî zengin mirasını devralmışlardır.² Memlûkler, tarihte hükümler olmuş deyim yerindeyse tarihin akışını değiştirmiş güçlü Müslüman devletlerden biridir. Bu devlet, İslâm dünyasının büyük bölümünü yağmalayan Moğol istilasının³ bütün hızıyla devam ettiği bir sırada, Abbasî hilâfetinin merkezi Bağdat'ın düşmesinden 6 yıl önce 1250 yılında Mısır'da kurulmuş,⁴ hâkimiyetini 1517 yılına kadar devam ettirmiştir. Bazı tarihçilere göre Memlûk Devleti hâkimiyetinin en önemli özelliği Haçlıları Ortadoğu'dan uzaklaştırmaları,⁵ hilâfeti ihya etmeleri ve istilacı Moğolları⁶ mağlup ederek yurtlarına sokmamalarıdır.⁷ Bu devletin tarihi, sultanların menşesine göre ikiye ayrılarak incelenmektedir.⁸ 1250-1382 yılları arasında devam eden

¹ Tekin, Arslan, *Türk'ün Tarihi*, Kariyer Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2002, s.345-347.

² Geniş bilgi için bkz. Koprman, Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.4-5; Akşit, Niyazi, "Memlûkler" Md., *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Dağıtım Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1984, s.734.

³ Rasony, Lazslo, *Türk Devletinin Batıdaki Vârisler ve İlk Müslüman Devletler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1983, s.81-84.

⁴ Koprman, *Genel Türk Tarihi*, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.III, s.421; Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.157; Tekin, a.g.e., s.416-417; Rasony, a.g.e., s.67; Hey'et, Cevat, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1996, s.127; Şahin, Muhammet, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 1999, s.50-51; Akşit, a.g.e., s.734.

⁵ Koprman, *Genel Türk Tarihi*, s.430.

⁶ Moğol hakkında geniş bilgi için bkz. Carpini, Plano, *Moğolistan Seyahatnâmesi*, Gece Kitaplığı, 1.Baskı, y.y., 2014, s.63-66; Şahin, a.g.e., s.52-53.

⁷ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk İslâm Sentezi*, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1985, s.154-155; Güngör, a.g.e., s.158-159.

⁸ Komisyon, "Memlûkler" Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993, c.XV, s.550.

birinci döneme, “*Bahrî Memlûkler*”⁹ veya “*Türk Memlûkleri*” 1382-1517 yılları arasındaki ikinci döneme ise, “*Burcî Memlûkler*”¹⁰ veya “*Çerkez Memlûkleri*” adları verilmiştir. Memlûkler, kuruluşlarından tam 10 yıl sonra kazandıkları Ayn-ı Câlût zaferiyle¹¹ Moğol istilasını durdurarak Mısır ve batısında kalan İslâm dünyasını, hatta insanlık medeniyetini, her şeyi tahrip eden Moğollardan kurtarmaları gibi üstün hizmetleriyle hatırlanarak tarihte çok önemli bir yer edinmişlerdir.¹²

Verilen tarihlerden de anlaşılacağı üzere ez-Zerkeşî, Memlûkler’in her iki döneminin siyasi olaylarına şahit olmuştur. ez-Zerkeşî’nin hayatı boyunca iktidar, Bahrî Memlûkler döneminde 9, Burcî Memlûkler döneminde ise 3 tane olmak üzere toplamda 12 kez el değiştirmiştir.¹³ Tarihî verilere göre ez-Zerkeşî’nin Memlûklerin en istikrarsız döneminde yaşadığını söylemek mümkündür.

Memlûkler Kahire’de,¹⁴ Suriye’de camiler, medreseler,¹⁵ hastaneler, hamam, suyuolları, köprüler kurup ve haclı seferleri sonucunda harap olan ülkeyi yeni baştan inşa ederek mamur hale getirmişlerdir.¹⁶

Memlûkler devleti tarihte oynadığı rol, tuttuğu yer ve kurdukları medeniyet açısından araştırmacıların dikkatini üzerine çekmiştir. Bu ilginin bir diğer nedeni de Türk devletleri içerisinde kurdukları “*Memlûk Sistemi*”¹⁷ ile Türk devlet geleneğinden ayrı bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

⁹ Bu askerlerin kışlaları Nil (el-Bahr) üzerindeki er-Ravza adasında bulunduğu için bu isim verilmiştir. Komisyon, “*Memlûkler*” Md., *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, c.XIII, s.7987.

¹⁰ Bu askerler, Kahire’deki el-Burc hisarına yerleştirilmesi sebebiyle, bu şekilde isimlendirilmiştir. Komisyon, “*Memlûkler*” Md., *Meydan Larousse*, Meydan Yayınları, İstanbul, 1972, c.VIII, s.598.

¹¹ Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, s.6; ayrıca bkz. Koprman, *Genel Türk Tarihi*, *Türkler*, c.III, s.423-424; Güngör, *Tarihte Türkler*, s.158; Tekin, *Türk’ün Tarihi*, s.419; Özbek, Süleyman, *Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.127-132.

¹² Yiğit, İsmail, “*Aynî’yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*”, MÜİFD, Sayı 11-12, İstanbul, 1997, s.27.

¹³ Bosworth, Clifford Edmund, *İslâm Devletleri Tarihi*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1980, s.80-81; ayrıca bkz. Aktan, Ali, “*Memluklülerde Saltanat Değişikliği Usulü*”, AÜİFD, Sayı 9, Erzurum, 1990, s.277-278.

¹⁴ Kahire, Ortaçağ’da en parlak dönemini Memlûk yönetimi altında yaşamıştır. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, “*Kahire*” Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XII, s.398.

¹⁵ Keleş, Bahattin, “*Selçuklu Medreseleri İle Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış*”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, y.y., Sayı 190, s.202-203.

¹⁶ Hey’et, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, s.127; Akşit, *A’dan Z’ye Tarih Ansiklopedisi*, s.736; Komisyon, “*Memlûkler*” Md., *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.XIII, s.7988; Komisyon, “*Memlûkler*” Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XV, s.550.

¹⁷ Hâkimiyetlerini güçlendirmek adına tarihte ilk defa memlûk kullananlar Abbasî halifeleri olmuşlardır. Memlûk sistemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Koprman, *Genel Türk Tarihi*,

Savaş ve diplomasideki başarılarını bir dizi ekonomik önlemlerle¹⁸ de desteklemişlerdir.¹⁹ Memlûkler tarım ve ticaretin gelişmesine büyük önem vermişlerdir.²⁰ Akkâ ve Sur şehirlerinin alınmasıyla İskenderiye, yeniden eski ihtişamına kavuşturularak doğu mallarının toplandığı büyük antrepolar inşa ettirmişlerdir. Doğu malları, buradan Ceneviz ve Venedik gemileriyle Avrupa'ya taşınmaktadır.²¹ Memlûklerin güçlü bir idarî ve malî yapı kurduklarını yine kaynakların bize sunduğu mezkûr bilgilerden anlıyoruz.²²

Memlûkler döneminde Mısır toplumu çeşitli sınıflardan meydana gelmiş bir sosyal yapıya sahip gibi görünüyordu. Fakat çeşitli sosyal sınıflara ayrılmış gibi görünen bu toplum, esas itibarıyla şu iki temel sınıftan oluşuyordu. Mezkûr zümrenin ilkini imtiyazlı bir askeri sınıf olan sultan, emirler ve askerler oluştururken bir diğeri de şehirli, köylü ve göçebeden oluşan halk meydana getiriyordu.²³

Memlûklerde kadınların siyasette arka planda kaldıkları müşahade edilirken mimari alanda daha etkin bir rol oynadıkları görülmektedir. Bilhassa üst sınıfın kadınları birçok yapı inşa ettirerek kamu hizmetine sunmak suretiyle adlarını ölümsüzleştirmişlerdir.²⁴ Memlûk toplumunun orta sınıfını oluşturan kadınlara gelince çok sayıda okumuş kadının varlığı dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Bu kadınlar başta hadis ilmi olmak üzere Arap dili, tasavvuf gibi döneminin sair ilimleriyle meşgul olmuşlardır.²⁵

1.2. İlmî ve Kültürel Ortam

Tarihte Memlûkler dönemi, parlak bir ilmî harekete sahne olmuştur. Bu ilmî hareket, başta Memlûk sultanları olmak üzere, devlet ricalinin tamamından büyük

s.416; Kızıltoprak, Süleyman, *Memluk Sistemi, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.320-323; Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s.735.

¹⁸ Pedanı, Maria Pia, *Bahri Memluklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar, Türkler*, (Trc. Mahmut Yavaşı), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.423-425.

¹⁹ Komisyon, "Memlûkler" Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XV, s.550.

²⁰ Keleş, Bahattin, *Memlûklerde Ticaret, Türkler*, c.V, s.431-433.

²¹ Akşit, *a.g.e.*, s.736.

²² Keleş, *Memlûklerde İdari Yapı, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.309-312.

²³ Keleş, *Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.394.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Kortantamer, Samira, *Memlûk Toplumunda Kadın, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.V, s.407.

²⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Kortantamer, *Memlûk Toplumunda Kadın, Türkler*, c.V, s.408.

destek görmüştür.²⁶ Durum o hale gelmiştir ki sultanlar ve emirler, medrese yaptırmak hususunda adeta birbirleriyle yarış yapmışlardır. Bu medreselerde²⁷ görev yapacak müderrisler, okuyacak talebeler ve görevlilerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak geniş vakıflar tahsis etmişlerdir.²⁸ Onların yaptırmış olduğu bu müesseselerden bir kısmı, günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır.²⁹ Bilhassa başkent Kahire³⁰ ve Suriye'nin merkezi Dimeşk'te ayakta kalan bu eserler, Memlûk ilmî hareketinin yaşayan şahitleri durumundadır.³¹ Memlûkler, Nizamiye Medreselerinde olduğu gibi Ehl-i sünnet inancını güçlendirmek, Şii düşünce ve inançları ortadan kaldırmak gayesiyle medreseler inşa etmişlerdir.³²

Memlûkler dönemini incelerken bu dönemde çok köklü ve güçlü bir İslâmî ilimler geleneğinin oluştuğu görülmektedir. Suriye ve Mısır bölgesi, Hz. Peygamberin sahabîleri tarafından fethedilmiştir.³³ Hz. Ömer, Hâlid b. Velîd ve Amr b. As radiyallahu anhum'un gayretleriyle fethedilen bu bölgelere sahabeden bazıları yerleşmiş ve fahri olarak çeşitli bölgelerde halka dini bilgiler öğretmeye başlamışlardır. Halkın ilk dini öğretmenleri sahabîler olmuş ve bu durum ilim halkaları çevresinde medreselerin oluşmasına katkı sağlamıştır.³⁴ Asrî Çubukçu, eserinde Suriye ve Mısır'daki sahabe ve tabiinlerin isimlerini teker teker vermiştir. Bu bölgelerde ilmî gelenek özellikle Kur'ân, hadis ve bunlara bağlı olarak kıraat, fıkıh ve tefsîr tabiin ve tebeut-tabiine intikal ederek devam edegelmiştir. İşte bu bölgede oluşan köklü bir İslâmî ilimler geleneğinin temelinde sahabenin ve tabiinin Kur'ân ve sünnet merkezli ilim zihniyetinin izleri vardır.

²⁶ ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, Bedreddîn, *Teşnifu'l-Mesâmi' bi Cemi'l-Cevami' li Taceddin es-Subkî*, (Thk. Abdullâh Rabi' Abdullâh), Mektebetu Kurtuba, Kahire, t.y., c.I, s.49.

²⁷ Bahrî ve Burcî Memlûkleri döneminde yaptırılan medreseler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Keleş, "Selçuklu Medreseleri İle Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış", s.202-203.

²⁸ Keleş, a.g.e., s.200.

²⁹ Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s.736; Komisyon, "Kahire" Md., *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.X, s.6188.

³⁰ Memlûk döneminin bazı önemli mimarî eserleri için bkz. Can, Yılmaz, Gün, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, Kayhan Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2012, s.129.

³¹ Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", s.28.

³² Keleş, a.g.e., s.206.

³³ Geniş bilgi için bkz. Lammens, Henri, "Suriye" *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1970, c.XI, s.51-66; Kramers, Johannes Hendrik, "Mısır" *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1971, c.VIII, s.217-268.

³⁴ Çubukçu, Asri, *Türk Memlûkları (Bahrî Memlûkler) Devletinde İlmî Kuruluşlar ve Âlimler*, AÜİİF, YDT, Erzurum, 1982, s.6.

Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren, önemli ilim merkezleri arasına giren Kahire ve Dımeşk³⁵ şehirleri yaklaşık iki buçuk asır süren Memlûkler döneminde, sadece bu devletin değil, bütün İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir. Zira devletlerini İslâm dünyasının Moğol istilasına altında kuran Memlûk sultanları, himayelerine sığınan Müslüman mültecilere kucak açmışlardır. Bu mülteciler arasında, şüphesiz ki, Moğolların yıkım ve kıyımına maruz kalan Doğu İslâm dünyasının en seçkin âlimleri de bulunmuştur. Bu âlimlerin de katılmasıyla Memlûk devletinin başşehri, kütüphaneleri yakılıp yıkılan İslâm dünyasının bir zamanlar en önemli kültür merkezi olan Bağdat'ın yerini almıştır. Bu dönemde Endülüs ve Kuzey Afrika İslâm ülkeleri de, büyük bir buhran dönemi yaşamaktadır. Endülüs'te Müvahhid devletinin Hristiyan devletler tarafından yıkılması ve Müslümanlara ait merkezlerin çoğunun istila edilmesi üzerine Haçlılardan kaçan Müslümanların bir kısmı, zamanın tek istikrarlı ülkesi Memlûk devletine sığınmıştır. Bahsi geçen dönemde Endülüs ve Kuzey Afrika'da yetişmiş pek çok âlim de Mısır'a gelmiştir. Bu bakımdan Memlûkler'in başkenti Kahire, Halep ve Dımeşk, âlimlerin toplanma noktası olmakla birlikte buralardaki medreseler birer ilim merkezi haline gelmişlerdir.³⁶ Bu gelişmeler ışığında, Memlûk ilmî hareketi sağlam, zengin ve köklü bir temel üzerine oturtulmuş, Memlûk sultanlarının da bizatihi ilme destekleri sayesinde ilmî hareket büyük bir gelişme göstermiştir.³⁷ İlim merkezine dönüştürülen bu şehirlerde bulunan medreselerde okutulan dersler şunlardır:

³⁵ Komisyon, “Şam” Md., *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.XVIII, s.10994.

³⁶ Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s.735.

³⁷ Yiğit, “*Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*”, s.28.

Tablo1: Memlûk Medreselerinde Okutulan Dersler³⁸

Dînî İlimler	Dil, Edebiyat Dersleri	Felsefe Dersleri	Müsbet Bilim Dersleri
Kıraat	Arap Edebiyatı	Felsefe	Tıp
Tefsîr	Nahiv	Mantık	Cerrahi
Hadis	Sarf		Oftamoloji
Fıkıh	Hitabet		Riyaziye
Kelam	Nesir		Hesap
	Şiir		Hendese
	Tarih		Nücum
	Coğrafya		Heyet
	Cerh ve Tadil		Tabiiyet
	Marifet-i amme		

ez-Zerkeşî'nin içinde yaşadığı ilmî ve kültürel ortamın değerlendirmesinden sonra dönemin ilmî hareketinin genel özelliklerinede³⁹ kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Memlûkler döneminde ilme verilen önem sayesinde medreseler⁴⁰ son derece yaygınlaşarak, buralarda her birisi kendi alanında şöhret yapmış pek çok âlim yetişmiştir. Bahsi geçen dönem ilmî hareketi, İslâmî ilimlerin bütün şubeleri başta olmak üzere, lügat ilimleri ve tarih sahasında yetiştirmiş olduğu âlimleri ve bu âlimler tarafından yazılmış eserlerin çokluğu bakımından diğer dönemlerle mukayese edilemeyecek ölçüde zengindir. Tarihin hiçbir döneminde, bu kadar âlimin yetişmediğini ve yine bu dönemde yazılanlar ölçüsünde çok ve mufassal eserler yazılmadığını söylemek mümkündür. ez-Zerkeşî'den yaklaşık bir asır sonra yaşayan Suyûtî (ö.911/1515)'nin sadece hadis hocalarının 150 civarında olduğunu, aynı âlimin 600 civarında eser yazmış olduğunu hatırlatmak âlimlerin ve eserlerinin sayısı hakkında

³⁸ Kaçar, Yasemin, *Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYLT), Tokat, 2006, s.83.

³⁹ ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi'*, c.I, s.50-51.

⁴⁰ ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi'*, c.I, s.50.

bir kanaat edinmeye yetecektir. Ayrıca İslâm kültürünün en değerli ürünleri arasında yer alan biyografi ve tabakat kitaplarıyla mufassal ansiklopedik eserlerin pek çoğu bu dönemde yazılmıştır. Kurtubî (ö.671/1273), İbn Hallikân (ö.681/1282), İbn Manzur (ö.711/1311), Nuveyrî (ö.732/1332), Ebû Hayyan (ö.745/1345), Zehebî (ö.748/1374), İbn Kayyım (ö.751/1350), Safedî (ö.764/1363), Kalkaşândî (ö.821/1418), Makrizî (ö.845/1442), İbn Hacer (ö.852/1449), Aynî (ö.855/1451), İbn Tagriberdî (ö.874/1469), Sehâvî (ö.905/1499) ve Suyûtî gibi şöhretler bu sahanın yetişmiş en meşhur yıldızları arasındadır.⁴¹ Burada şunu hemen ifade edelim ki; dönemin ilmi faaliyetlerini ve âlimlerini çalışan araştırmacılar ez-Zerkeşî'yi gözardı etmişlerdir. Bu durum içinde bulunan tarihsel ortamın eksik değerlendirilmesinin bir sonucu olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ez-Zerkeşî yukarıda adı geçen ilim dallarının tamamında eserler yazmış velût bir âlimdir. Bu bağlamda Suyûtî'nin birçok eserinin ilham kaynağı olduğu halde ismine yer verilmemiş olması büyük bir eksikliktir.

Âlimleri ve eserlerinin çokluğu ile şöhret bulan Memlûkler dönemi ilmî harekette âlimlerinin ekseriyeti, önceki asırlarda yaşamış âlimlerin eserlerini şerh etmek veya onlara ta'likler yapmak, farklı şeyleri bir arada toplamak ya da uzun metinleri ihtisar etmekle meşgul olmuşlardır. İslâm ilimler tarihinde bu dönem, özellikle büyük şarihleri ve ansiklopedistleri ile temayüz etmiştir.⁴²

Bu dönem ilmî hareketinin bizim için önem teşkil ettiği bir yönü de, idareci sınıfın ekseriyetle Türk asıllı olduğu bu ülkede,⁴³ Türk diline verilen ehemmiyetin bir neticesi olarak, başta tarih olmak üzere çeşitli ilim dallarında Türkçe eserlerin yazılmış olmasıdır. Mezkûr dönemde, pek çok eser Türkçe'ye çevrilmiş; hatta Araplar'a Türkçe öğretmek amacıyla eserler telif edilmiştir. Bu konuda büyük dil âlimi ve müfessir Endülüslü Ebû Hayyan'ın "*Kitabu'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk*" adını taşıyan eseri örnek olarak vermek mümkündür.⁴⁴

Memlûk Dönemi âlimlerinin genel karakteristik bir diğer özelliği de Türk asıllı olan umera sınıfı⁴⁵ ile çoğunluğu Arap olan halk tabakası arasında bir köprü vazifesi görmüş olmalarıdır. Âlimlerin bu konumu onlara ilmî ve medenî bir cesaret

⁴¹ Yiğit, "*Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*", s.36.

⁴² Komisyon, "*Memlûkler*" Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XV, s.550; Yiğit, *a.g.m.* s.37.

⁴³ Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s.735.

⁴⁴ Yiğit, *a.g.m.*, s.37.

⁴⁵ Akşit, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, s.736.

sergilemelerini beraberinde getirmiştir. Onlardan bazıları, sultanların haksız icraatlarına şahit oldukları vakitte cesaretle karşı çıkmışlar, bu hususta bildiklerini söylemek ve her ne pahasına olursa olsun, sultanları uyarmaktan bir an bile çekinmemişlerdir. Mesela, savaş hazırlıkları için halktan para ve mal toplamak isteyen Seyfettin Kutuz’a “*Sultanın, emirlerin veya askerlerin elinde halkın elindekinden fazla mal ve para bulunduğu müddetçe bu helâl değildir...*” fetvasını veren, İzzeddîn b. Abdîsselam (ö.660/1260)’dır. Nitekim Baybars’a yazdığı meşhur mektuplarıyla âlim olmanın sorumluluğunu en güzel şekilde yerine getiren Nevevî (ö.676/1277) ve Suriye’ye yönelen bir Moğol saldırısı esnasında, zamanın sultanı Nasıruddin Muhammed’e giderek, onu, savaş için Suriye’ye gitmediği takdirde, başlarına başka bir sultan seçmekle tehdit eden İbn Teymiyye (ö.728/1327) gelmektedir.⁴⁶

Memlûkler döneminde yetişen âlimlerin önemli bir kısmının Türk asıllı olduğu da hatırlanması gereken bir başka husustur. Bu dönemin öne çıkan simalarından olan, Zehebî, Safedî, Aynî, İbn Hûmam (ö.861/1456), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö.879/1474), İbn Kutluboğa (ö.879/1474) ve İbn İyâs (ö.930/1524) Türk asıllı âlimlerdendir. Memlûkler dönemi ilmi hareketine, kadın âlimlerin de büyük katkıda bulundukları görülmektedir. Özellikle hadis alanında pek çok kadın temayüz etmiştir. Bunlar içerisinde İbn Cezerî’nin hocası Sittü’l-Arab (ö.768/1366), İbn Hacer’in hocası Aîşe bintü Muhammed (ö.816/1413) kadın hadis âlimlerine iki güzel örnektir.⁴⁷

ez-Zerkeşî, 745/1344–794/1391 tarihleri arasında yaşamış Mısırlı bir âlimdir. Bu dönemde bu bölgeye Türk Memlûkları hâkimdir. Memlûkler güçlü bir idarî ve malî yapı kurmuşlardır. Tarihte Memlûkler dönemi, parlak bir ilmî harekete sahne olmuştur. Bu ilmî hareket, başta Memlûk sultanları olmak üzere, devlet ricalinin tamamı tarafından büyük destek görmüştür.

⁴⁶ Yiğit, *a.g.m.*, s.37.

⁴⁷ Yiğit, *a.g.m.*, s.37-38.

2. BEDREDDÎN EZ-ZERKEŞÎ

2.1. Hayatı

2.1.1. Doğumu ve Nesebi

ez-Zerkeşî, Türk asıllı⁴⁸ orta halli bir aileden olup, hicrî 745/1344 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de doğmuştur. Tam adı: Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, Bedreddîn ez-Zerkeşî'dir.⁴⁹ Fıkıh, tefsîr, hadis gibi alanlarda derinleşmiş âlimlerden biridir. O, İmam Nevevî'nin "*el-Minhâc*" adlı Şafîî Mezhebi hakkında yazılan eserini ezberlemesi, onun üzerine yazdığı ta'lik ve şerhlerinden dolayı "*el-Minhâcî*", ilimle meşgul olmazdan önce daha küçük yaşta iken altın işleme ve süsleme sanatını öğrendiği için "*ez-Zerkeşî*" lakaplarıyla⁵⁰ bilinmektedir.⁵¹ Ayrıca, Mısır'da doğduğu için "*el-Mısırî*",⁵² Türklerden olduğu için "*et-Türkî*", Şafîî Mezhebinden olduğu için, "*eş-Şafîî*" gibi birtakım lakaplarla da tanınmaktadır.⁵³

ez-Zerkeşî'nin doğduğu dönemde Kahire şehri, cami, medrese, kütüphane ve çok sayıda âlim, fâzıl ve edebiyatçıya ev sahipliği yapan çok önemli bir ilim ve kültür merkezi durumundadır.⁵⁴ Bu kültürel ortam ez-Zerkeşî'yi kendisine çekmiş, onda mevcut olan ilim ve öğrenme aşkını körüklemiştir. Öyle ki, bu ilim aşkı onda daha küçük yaştan itibaren babasından öğrendiği zerkeş zanaatıyla uğraşmasına fırsat bile vermemiştir.⁵⁵ Zamanının tamamını kitap okumaya ve ilim meclislerinde ders dinlemeye ayırmıştır.⁵⁶ Sorduğu sorular ve ezberlediği kitaplarla hocalarının dikkatini çekmeyi başarmıştır.⁵⁷

⁴⁸ el-Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1992, c.III, s.397.

⁴⁹ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, c.III, s.397.

⁵⁰ Zerkeş kelimesi, Farsça bir sıfat olup altın tel yapan ve altın işleme sanatı anlamına gelmektedir (Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 11.Baskı, Ankara, t.y., s.1181).

⁵¹ İzzeddîn, Muhammed Kemaleddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Muerrihan*, Âlemü'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1989, s.25-26.

⁵² ed-Dâvudî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1983, c.II, s.162.

⁵³ ez-Zerkeşî'nin toplamda yedi tane lakabı olduğu belirtilmiştir. ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi*, c.I, s.53.

⁵⁴ ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi*, c.I, s.54.

⁵⁵ ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi*, c.I, s.53.

⁵⁶ ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.II, s.162.

⁵⁷ ez-Zerkeşî, *Selâsilü'z-Zehab*, (Thk. Muhammed el-Muhtar b. Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti), y.e.y., 2.Baskı, y.y., 2002, s.52.

Hayatını gayet sade ve mütevazî bir şekilde sürdüren ez-Zerkeşî,⁵⁸ sünnet üzere yaşamış ve sünnete uygun tarzda sâliha bir kadınla evlenmiştir. Bu evlilikten Muhammed, Ali ve Ahmed adında üç erkek, Aişe ve Fatıma adında iki de kızı olmak üzere toplamda beş tane çocuğu olmuştur.⁵⁹

2.1.2. Eğitim-Öğretimi ve Hocaları

2.1.2.1. İlim Yolculukları

ez-Zerkeşî, yaşının daha küçük olmasına rağmen, ilk olarak Cemâluddîn el-İsnevî (ö.772/1370)'den dersler alarak onun en mümtaz talebesi olmuştur. Bu sırada Sirâcuddîn el-Bulkînî (ö.805/1403)'yi,⁶⁰ Moğultay b. Kılıç (ö.762/1360)'i⁶¹ tanımış ve onlardan ders almıştır. İbn Hişâm en-Nahvî (ö.774/1373)'den dil ilimlerini öğrenmiştir. İlme olan aşkı ilk önce onu Şam'a yolculuk yapmaya sevk etmiştir. Burada başta İbn Umeyle el-Merâğî (ö.778/1376)'den hadis; İbn Kesîr (ö.774/1373)'den hadis ve fıkıh dersi almak suretiyle diğer bazı hocaların da ders halkalarına katılmıştır.⁶² Daha sonra Halep'e geçerek orada meşhur Şeyh Şihâbuddîn el-Ezraî (ö.783/1381)'den⁶³ fıkıh ve fıkıh usulü okumuştur.⁶⁴ Bu ilim yolculuklarını sonlandırarak Mısır'a geri dönmüştür.⁶⁵ Mısır'da fetva, tedris ve telifle meşgul olarak öğrenim ve öğretim hayatına devam etmiştir.⁶⁶

2.1.2.2. Hocaları

ez-Zerkeşî, çağının önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁶⁷ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cemâluddîn el-İsnevî, Ebu Muhammed Abdurrahîm b. el-Hasan el-Ümevî,
2. Sirâcuddîn el-Bulkînî, Ebu Hafs Ömer b. Raslân Nasır el-Kinânî,
3. Şihâbuddîn el-Ezraî, Ebu Abbas, Ahmed b. Hamdan,
4. İbn Umeyle, Ömer b. Hasan el-Merâğî el Halebî,

⁵⁸ ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi'*, c.I, s.54.

⁵⁹ İzzeddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Müerrihan*, s.32.

⁶⁰ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, c.III, s.397; ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi'*, c.I, s.54.

⁶¹ İzzeddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Müerrihan*, s.27.

⁶² el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, c.III, s.397.

⁶³ ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.II, s.162.

⁶⁴ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, c.III, s.397.

⁶⁵ ez-Zerkeşî, *Selâsilü'z-Zeheb*, s.32.

⁶⁶ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kamine*, c.III, s.397-398; ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.II, s.162; İzzeddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Müerrihan*, s.30.

⁶⁷ ez-Zerkeşî, *Selâsilü'z-Zeheb*, s.33-37; ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-Mesâmi'*, c.I, s.57-60.

5. Hafız Moğultay b. Kılıç et-Türkî, Alaaddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcîrî el-Hakrî,
6. Salah b. Ebî Ömer, Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Makdisî el-Hanbelî (ö.780/1378),
7. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail el-Kureşî eş-Şafîî,⁶⁸
8. Ahmed b. Muhammed b. Cem'a, İbn Ebî Bekr b. İsmail b. Hasan el-Ensârî el-Halebî (ö.774/1372),
9. İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî'dir.

ez-Zerkeşî'nin ders aldığı hocalarının⁶⁹ ilmî gelenekte çoğunun arkasında Celaleddîn Hatîp el-Kazvînî (ö.739/1338), Ebû Hayyan Endelusî, Takiyyüddîn es-Subkî (ö.756/1355) gibi zamanının meşhur âlimleri vardır. Bilindiği üzere mezkûr âlimler, dil ve belâğat alanında zirve yapmış kimselerdir. Dolayısıyla onun dile verdiği ehemmiyete şaşırmamak gerekir. ez-Zerkeşî, her birisi kendi sahasında otorite sayılan âlimlerden İslâmî ilimlerdeki eksiğini tamamlamış çok engin ve derin bir bilgi birikimine sahip olmuştur.⁷⁰ Mesela, Bulkînî'den fıkıh, fıkıh usûlü, kıraat ve nahiv dersleri alırken, İsnevî'den Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili eksiklerini tamamlamış İbn Kesîr'den hadis ilminin inceliklerini öğrenmiştir.⁷¹

ez-Zerkeşî'nin, herhangi bir ilmi belirli âlimden aldığını söylemek mümkün görülmemektedir. Çünkü bu dönemde İslâmî ilimler, birbirinden kopuk ve bağımsız değildirler. Her ne kadar medreselerde ekoller ve bunlara ait hocalar var idiyse de, ilimlerde henüz bir ihtisaslaşılıma gidilmemiştir. Nitekim İbn Kesîr, hadisçi kimliği ile temayüz ettiği kadar aynı zamanda tüm alet ilimlerini de en iyi şekilde bilen bir müfessir ve tarihçidir. Yine İsnevî, Arap Dili ve Edebiyatında olduğu kadar; fıkıh ve fıkıh usûlü alanında da otorite sayılmaktadır.⁷² ez-Zerkeşî, gerek Kahire'de gerekse ilmî seyahatlarında çağının en önde gelen âlimlerin talebesi olarak,⁷³ engin bir bilgi birikimine sahip olmuştur.

⁶⁸ ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.II, s.162.

⁶⁹ Eserin baş kısmında yalnızca ilk dört hocasının ismi verilmekle yetinilmiştir. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006, s.9.

⁷⁰ ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c.II, s.162.

⁷¹ Deliser, Bilal, *ez-Zerkeşî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara, 2004, s.11.

⁷² Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri*, s.11.

⁷³ İzzeddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Müerrihan*, s.26-27.

2.1.2.3. Öğrencileri

ez-Zerkeşî, birçok talebe yetiştirmiştir.⁷⁴ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim b. Musa el-Askalânî (ö.831/1428),⁷⁵
2. İbn Hıccî, Necmeddin Ebu'l-Fütuh Ömer b. Musa b. Ahmed b. Sa'd eş-Şafiî (ö.830/1426),
3. eş-Şemnî, Kemâleddîn Muhammed b. Hasan b. Muhammed (ö.821/1418),
4. el-Vurûî, Sirâcuddîn Ömer b. İsa, Ebî İsa b. Muhammed b. Ahmed eş-Şafiî (ö.861/1456),
5. el-Emyûtî, Abdurrahîm b. İbrahim b. Muhammed (ö.868/1463),
6. el-Kettânî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Osman (ö.852/1448),
7. et-Tûhî, Muhammed b. Veliyyüddîn Ebu'l-Fütuh (ö.?),
8. et-Tanbâvî, Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Nasıruddîn (ö.).⁷⁶

2.2. İlmî Şahsiyeti

Memlûkler döneminde yaşayan âlimler köklü bir İslâmî ilimler geleneğine sahiptirler. Bu anlamda ez-Zerkeşî, diğer âlimler gibi kendisinden önceki mirası en iyi şekilde özümsemiş âlimlerden biridir. Bu dönemde âlim denilince ilk akla gelen, İslâmî ilimlerin tamamına yakınında vukufiyeti olan insan demektir. Tefsîr, kıraat, fıkıh, hadis ve kelam bir bütün olarak değerlendirilmektedir. ez-Zerkeşî,⁷⁷ bütün bu alanlarda müstakil eserler telif etmiştir.⁷⁸

ez-Zerkeşî'nin en önemli yönlerinden birisi de onun, edebiyatçı kişiliğe sahip olmasıdır. Ona göre, Arapçayı ve belağat ilmini bilmek Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak isteyen bir kişi için ön şarttır.⁷⁹ Bu şart yerine getirilmeden Allah'ın kitabını anlamaya çalışmak beyhude bir çabadan ibaret kalacaktır.

ez-Zerkeşî'nin ilme karşı büyük bir hassasiyeti bulunmaktadır. Daha küçük yaşlarda iken ilimle meşgul olmuş ve birçok muhtasar kitapları ezberlemiştir.⁸⁰ Nitekim

⁷⁴ ez-Zerkeşî, *Selâsilü 'z-Zeheb*, s.38-39.

⁷⁵ ez-Zerkeşî, *Teşnifu 'l-Mesâmi'*, c.I, s.54.

⁷⁶ ez-Zerkeşî, *Teşnifu 'l-Mesâmi'*, c.I, s.60-61.

⁷⁷ ez-Zerkeşî'nin kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *Teşnifu 'l-Mesâmi'*, c.I, s.54-55.

⁷⁸ ez-Zerkeşî'nin eserleri hakkında Eserler kısmına bakınız.

⁷⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.431.

⁸⁰ el-Askalânî, *ed-Dürerü 'l-Kâmine*, c.III, s.397; İzzeddîn, *el-Bedru 'z-Zerkeşî Muerrihan*, s.25.

Hafız İbn Hacer, onun ilmî kişiliğini şu şekilde tarif ederek övmüştür:⁸¹ “ez-Zerkeşî, vaktini evinde geçiren, sık sık sahafçıların yanına uğrayan, oradan bir şey almadan dönen bir kimsedir. Ancak kitapçı dükkânlarında gündüzleri mütalalarda bulunurdu. Beraberinde getirdiği not kâğıtlarına kendisinin hoşuna giden bilgileri yazıp⁸² onları eve dönünce eserlerinin içine kaydederdi.”⁸³

ez-Zerkeşî, hayatı ve ortaya koyduğu eserlerle selef-i sâlihinin yolundan gitmiş ve nakle çok önem vermiştir. Kendinden önceki âlimlerin ne söylediğini bilip mütalaa etmeden eser yazan ve bununla övünen kimsenin yaptığı işin övünülecek bir durum olmadığını belirtmiştir. O’na göre asıl övünülecek iş, öncekilerin sözleri üzerine bir şey söyleyebilmektir. Kişinin öncekilere dayanarak söylediği söz üzerine başkalarının bir şey söylemesi de bir erdem sayılır.⁸⁴

2.3. Siyasî ve İdârî Hayatı

ez-Zerkeşî, kişisel bir tercih olarak dönemin Memlûkler iktidarında herhangi bir kademedede siyasî veya idarî hiçbir görev almamış, müderrislik, kadılık gibi dini görevlerle yetinmiştir.⁸⁵ Devletiyle olduğu kadar halkla ve âlimlerle de herhangi bir sert tartışmaya girmediği anlaşılmaktadır. ez-Zerkeşî, hocası İbn Kesîr’in izinden giderek onun gibi ılımlı bir siyaset izlemiş, yine hocalarından el-Ezraî gibi çok yazmayı tercih etmiştir.

2.4. Vefatı

ez-Zerkeşî, kısacık ömrüne ilme düşkünlüğü ve bitmek tükenmeyen azmi sayesinde her birisi diğerinden çok kıymetli eserleri sıgırdırıştır. Usûl, fıkıh, tefsîr, hadis, kelam, belağat başta olmak üzere tıp ve tarihle de ilgili kitaplar yazmıştır. ez-Zerkeşî, kendisinden sonra gelen âlimleri etkilemiştir.⁸⁶ ez-Zerkeşî, 49 yaşında 3 Recep

⁸¹ ez-Zerkeşî’yi öven kimseler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *Selâsilü ’z-Zeheb*, s.53-54.

⁸² ez-Zerkeşî’nin yazısı zayıf olarak belirtilmiştir. ez-Zerkeşî, *Teşnifu ’l-Mesâmi’*, c.I, s.54; ed-Dâvudî, *Tabakâtü ’l-Müfessirîn*, c.II, s.163.

⁸³ el-Askalânî, *ed-Dürerü ’l-Kâmine*, c.III, s.398.

⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.24.

⁸⁵ el-Askalânî, *ed-Dürerü ’l-Kâmine*, c.III, s.397; ed-Dâvudî, *Tabakâtü ’l-Müfessirîn*, c.II, s.163.

⁸⁶ Bunların en başında es-Suyûtî gelmektedir. Nitekim onun *el-İtkân* eseri muhteva bakımından ez-Zerkeşî’nin *el-Burhân*’ı ile paralellik arz etmektedir (ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.14).

Pazar günü 794/1392 tarihinde doğum yeri olan Kahire’de vefat etmiştir.⁸⁷ Emir Bektemur es-Sâkî türbesine yakın Garâfetü’s-Süğra’ya defnedilmiştir.⁸⁸

2.5. Eserleri

ez-Zerkeşî, Kur’ân İlimleri, Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Tarih, Ricâl/Biyografi, Arap Dili ve Edebiyatı, Kelam, başta olmak üzere çeşitli diğer alanlarda da birbirlerinden oldukça kıymetli eserler⁸⁹ ortaya koymuş velûd bir âlimdir.⁹⁰ Bu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kur’ân İlimleri ve Tefsîr

1. *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*.
2. *Tefsîru’z-Zerkeşî/Tefsîru’l-Kur’ân*.
3. *Keşfu’l-Meânî*.

Hadis ve Hadis İlimleri

4. *el-İcâbe li-irâdi Mâ’stedrakethu Aişe ala’s-Sahâbe*.
 5. *et-Tezkira fî’l-Ahâdîsi’l-Müştehirâ/el-Leâli’l-Mensûra fî Ahâdîsi’l-Meşhûra*.
 6. *et-Ta’lîk alâ Umdeti’l-Ahkâm/en-Nuket alâ Umdeti’l-Ahkâm*.
 7. *en-Nuket alâ İbni’s-Salâh/Ta’likuhû alâ Ulûmi’l-Hadis/el-Kelâmu alâ Ulûmi’l-Hadis*.
 8. *et-Tenkîh li elfâzi’l-Camii’s-Sahîh*.
 9. *ez-Zehebu’l-İbrîz fî Tahrîci Ahâdîsi Fethi’l-Azîz li’r-Rafîû*.
 10. *Şerhu’l-Erbaîn en-Nevîyye*.
 11. *Şerhu’l-Buharî/Şerhu Camii’s-Sahih/et-Tenkîh fî Şerhi Camii’s-Sahîh*.
 12. *el-Mu’teber fî Tahrîci Ehâdîsi’l-Minhac ve’l-Muhtasar*.
 13. *Şerhu’t-Tenkîh li elfâzi’l-Camii’s-Sahih (Şerhu Sahîhi’l-Buhari)*.
 14. *el-Muhtasar fî’l-Hadis*.
 15. *Nesru’d-Dürer fî Ehâdîsi Hayri’l-Beşer*.
- Fıkıh ve Fıkıh Usûlü
16. *İ’lâmu’s-Sâcid bi Ahkâmi’l-Mesâcid*.

⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.10; el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine*, c.III, s.398; İzzeddîn, *el-Bedru’z-Zerkeşî Müerrihan*, s.32.

⁸⁸ ed-Dâvudî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, c.II, s.163.

⁸⁹ ez-Zerkeşî’nin *el-Burhân* adlı eserinin başında telif ettiği eserler otuz iki olarak belirtilmiştir (ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.9-10).

⁹⁰ ez-Zerkeşî, *Teşnîfu’l-Mesâmi’*, c.I, s.62-70; ez-Zerkeşî, *Selâsilü’z-Zeheb*, s.40-52; Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri*, s.15-20.

17. *Tekmiletu Şerhi 'l-Minhac.*
18. *ed-Dibâc fî Tavdihi 'l-Minhâc.*
19. *Hâdimu 'r-Râfî 'î ve 'r-Ravda fî 'l-Furû'.*
20. *et-Tirâzu 'l-Müzehheb fî Kavâidi 'l-Mezheb.*
21. *Habâyâ ez-Zevâya fî 'l-furû'.*
22. *Zahru 'l-Arîş fî Ahkâmi 'l-Haşîş.*
23. *ez-Zerkeşîyye.*
24. *Şerhu 't-Tenbîh li 'ş-Şirâzî.*
25. *Şerhu 'l-Mu'teber li 'l-İsnevî.*
26. *Fetevâ ez-Zerkeşî.*
27. *Kitabu 'n-Nikâh fî 'l-Fıkhı 'ş-Şafî.*
28. *Şerhu 'l-Vecîz fî 'l-Furû' li 'l-Gazâlî.*
29. *Mecmûatu 'z-Zerkeşî – fî 'l-Fıkhı 'ş-Şafî.*
30. *el-Kavâid fî 'l-Fıkh/el-Kavâid fî 'l-Furû/el-Kavâid ve 'z-Zevâbıt fî 'l-Fıkh/el-Kavâid ve 'z-Zevâid/el-Mensûr fî 'l-Kavâid.*
31. *el-Bahru 'l-Muhît fî Usûli 'l-Fıkh.*
32. *Teşnîfu 'l-Mesâmi' bicemi 'l-Cevâmi'.*
33. *Selâsilü 'z-Zeheb fî 'l-Usûl.*
34. *et-Tahrîr fî 'l-Usûl.*
35. *Matlau 'n-Nîreyn.*
36. *Müntehe 'l-Cumu'.*
37. *el-Vusûl ilâ Simâri 'l-Usul.*
38. *Şerhu Tenbîhi Ebî İshâk eş-Şirâzî fî 'l-Furû'.*

Tarih ve Biyografi

38. *Ukûdu 'l-Cumân alâ Vefeyâti 'l-A'yan.*

Dil ve Edebiyat

39. *Mecli 'l-Efrâh fî Telhîsi 'l-Miftâh.*
40. *et-Tezkiratu 'n-Nahviyye.*
41. *Rebîu 'l-Ğazlân/Ratîu 'l-Ğazlân.*
42. *Şerhu Kasîde-i Bürde.*
43. *Muhtasaru Kasideti 's-Sâvî.*

Tevhid ve Kelam İlmi

44. *Risâle fî Kelimeti 't-Tevhid.*

45. *Mâlâ Yeseu 'l-Mükellife Cehluh.*

Usûl-Hikmet ve Mantık

46. *Laktatu 'l-Aclân ve Belletü 'z-Zam 'ân.*

Diğer Konular

47. *el-Ezhiye fî Ahkâmi 'l-Ed 'iyye.*

48. *Risale fî 't-Tâûn ve Cevâzi 'l-Firâri anhü.*

49. *Amelun min tıbb limen Habbe.*

50. *Fî Ahkâmi 't-Temennî.*

51. *Mefâtîhu 'l-Künûz ve Melâmihi 'r-Rumûz.*

52. *Hülâsâtu 'l-Funûnu 'l-Erbea.*

53. *Râiyyetuhû fî Menâzîli 'l-Hicâz.*

54. *el-Kevâkibu 'd-Düriyye fî medhi hayri 'l-beriyye.*

55. *Kitâbu Fethi 'r-Rahmân.*

56. *el-Ğuraru 's-Sevâfir fî mâ Yehtâcu İleyhi 'l-Misâfir.*

ez-Zerkeşî'nin, hemen hemen her alanda eserler vücuda getirmesine bakarak onun, çok yönlü bir âlim olduğunu söylemek mümkündür.

3. EL-BURHÂN'DA KUR'ÂN İLİMLERİNİN TASNİFİ

“Kur'ân İlimleri” kavramının sınırlanmasına ve netlik kazanmasına büyük oranda katkı sağlayan en kapsamlı klasik kaynaklardan biri olarak kabul edilen *el-Burhân*'ın müellifi ez-Zerkeşî, hadis usûlüne benzer bir yöntemle kendine özgü bir şekilde ele alıp incelediği eserini “الْوُغ” adını verdiği kırk yedi bölüme ayırmıştır. Her bölümde Kur'ân ilimleriyle ilgili özel bir konuyu ele alıp incelemiştir. Bölümlerin yanı sıra açılan fasıllarda çeşitli meseleleri bir araya getirerek müfessir, muhaddis, fakih, mütekellim ve edebiyatçıların görüşlerini eklemiştir. Dolayısıyla ilmî meseleleri olabildiğince açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Genelde işlediği konunun başında konuyla ilgili müstakil olarak ortaya konan eserleri müellifleriyle birlikte vermiştir. Bahsi geçen konuda, kavramların kapalı olduğu düşüncesi kendisinde hâkim olduğu zaman başka bir deyişle açıklığa kavuşturulması gereken yerlerde îzah etme yoluna gitmiştir. Daha sonra değişik eserlerden nakiller yaparak bunları tartışmıştır. Yer yer kendi görüşünü söylediği de olmuştur. Bu gibi yerlerde daha ziyade kendi görüşlerini istifade ettiği kaynaklarla pekiştirmeye çalışmıştır. Yaptığı nakillerde umumiyetle yazar

ve eser adını birlikte vermiştir. Bunun yanı sıra “قِيلَ” lafzıyla eser ve yazar adı vermeden yaptığı nakiller de mevcuttur. İşlediği konuları “فَصْلٌ” başlıkları altında açıklamıştır. Fasıllar çoğunlukla alt başlık açacak tarzda tertip edilmiştir. Fasıllarda bazı konular bütün detayları ile açıklanarak okuyucu bilgiye doyurulmuştur. Konuyla ilgili uygun görülen ek bilgiler, “تَفْرِيعَاتٌ” başlığı altında verilmiştir.

Bazen konunun genel akışı içerisinde uyarı niteliğindeki bilgiler “تَنْبِيْهُ” veya “تَنْبِيْهَاتٌ” başlığı altında verilerek kısa paragraflarla okurun dikkatleri konunun üzerine çekilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili son söz “فَصْلُ الْخِطَابِ” ifadesiyle söylenilmiştir. Ayrıntıya daldığı bazı yerlerde ilâve bir bilgi “خَاتِمَةٌ” başlığı altında verilmiştir. Konuyla ilgili ilâve etmek istediği bilgiler “فَائِدَةٌ” başlığı altında verilmiştir. Bazen konunun seyri içerisinde sorun olarak gördüğü konuları “مَسْأَلَةٌ” başlığı altında açıklığa kavuşturmuştur. Açıklanan konuda genel bir kaide varsa bunu “قَاعِدَةٌ” başlığı altında vermiştir.

ez-Zerkeşî, Kur’ân ilimlerini kırk yedi başlık altında incelemiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ma’rifetu Esbâbi’n-Nüzûl
2. Ma’rifetu’l-Münâsebât beyne’l-Âyât
3. Ma’rifetu’l-Fevâsılı Ruûsü’l-Ây
4. fî Cemi’l-Vucûhi ve’n-Nezâir
5. İlmu’l-Müteşâbih
6. İlmu’l-Mübhemât
7. fî Esrâri’l-Fevâtihî ve’s-Suver
8. fî Havâtimi’s-Suver
9. Ma’rifetu’l-Mekkî ve’l-Medenî
10. Ma’rifetu Evveli ma Nezele fî’l-Kur’an ve Âhiri ma Nezele
11. Ma’rifetu alâ Kem Lugati’n-Nezele
12. fî Keyfiyeti İnzâlihî
13. fî Beyâni Cem’ihî
14. Ma’rifetu Taksîmihî
15. Ma’rifetu Esmâihî ve İştikakâtihâ
16. Ma’rifetu ma Vekaa fihi min gayri lugati ehli’l-Hicaz min Kabâili’l-Arap
17. Ma’rifetu ma fihi min gayri lugati’l-Arap
18. Ma’rifetu Garîbihî

19. Ma'rifetu't-Tasrîf (Sarf İlmi)
20. Ma'rifetu'l-Ahkâm min Ciheti İfrâdihâ ve Terkîbihâ (Nahiv İlmi)
21. Ma'rifetu Kevni'l-Lafzı ve't-Terkîbi Ahsenu ve Efsahu (Beyân ve Bedî' İlmi)
22. Ma'rifetu İhtilafî'l-Elfâz (Kıraat İlmi)
23. Ma'rifetu'l-Vakf ve'l-İbtidâ
24. Ma'rifetu Tevcîhi'l-Kırâât (Kıraat İlmi)
25. İlmu Mersûmi'l-Hat
26. Ma'rifetu Fedâilihî
27. Ma'rifetu Havassihî
28. Hel fi'l-Kur'ani Şey'un Efdalü min Şey'
29. fî Âdâbi Tilâvetihî ve Keyfiyyetihâ
30. fî Ennehû Hel Yecûzü fi't-Tesânif ve'r-Resâil ve'l-Hutab İsti'mâlu Ba'dı Âyâtî'l-Kur'ân
31. Ma'rifetu'l-Emsâli'l-Kâineti fîhi
32. Ma'rifetu Ahkâmihî
33. fî Ma'rifeti Cedelihî
34. Ma'rifetu Nâsihihî min Mensûhihî
35. Ma'rifetu Mûhimi'l-Muhtelif
36. Ma'rifetu'l-Muhkem mine'l-Müteşâbih
37. fî Hukmi'l-Âyâtî'l-Müteşâbihâtî'l-Vârideti fi's-Sıfât
38. Ma'rifetu İ'cazihî
39. Ma'rifetu Vucûbi Tevâturihî
40. fî Beyâni Muadadati's-Sünneti li'l-Kur'ân
41. Ma'rifetu Tefsîrihî ve Te'vîlihî
42. fî Vucûhi'l-Muhâtabât ve'l-Hitâb fi'l-Kur'ân
43. fî Beyâni Hakîkatihî ve Mecâzihî
44. fi'l-Kinâyât ve't-Ta'riz fi'l-Kur'ân
45. fî Aksâmi Ma'ne'l-Kelâm
46. fî Esâlîbi'l-Kur'ân ve Fünûnihi'l-Belîga
47. fi'l-Kelâm ale'l-Müfredât mine'l-Edevât

ez-Zerkeşî, “Üslûbu’l-Kur’ân” bölümünü, belağat sanatlarının çoğundan yararlanarak işlemiştir. Kur’ân’daki anlam inceliklerinin açığa çıkarılmasının ancak Kur’ân’ın dil ve üslûp özelliklerinin farkına varılmasına bağlı olduğu inancından dolayı bu konuları açıklarken Arap dili mantığı içerisinde kalmaya özen göstermiş; bu nedenle de Arap şiirinden sık sık örnekler vermiştir. Konuları işleyişindeki nisbî dağınıklık, bu alanda yazılmış derli toplu ilk eserlerden biri olmasından kaynaklanmaktadır.

4. EL-BURHÂN’DA ÜSLÛBU’L-KUR’ÂN ve BELAGAT SANATLARI

4.1. Üslûbu’l-Kur’ân

Üslûp, sözlükte yol, görüş ve yazı yazarken takip edilen yol/tarz anlamlarına gelmektedir.⁹¹ Binaenaleyh dil ve edebiyatta üslûp kişinin kendi duygu, düşünce ve heyecanlarını dile getirme şekli, dili kullanma biçimidir.⁹² Üslûp incelemesi, gramer, belağat ve edebî tenkidin verilerine dayanarak yazarın kelimeleri konuya uygun biçimde seçme ve kullanma tarzı, terkip ve cümleleri oluşturma biçimi, îcâz-ıtnâb gibi belağat türlerinde gösterdiği özgünlükleri ve bireysel nitelikleri bütün yönleriyle araştırır.⁹³

“Üslûbu’l-Kur’ân”, terim olarak sözün dizilmesinde ve lafızların seçilmesinde izlenen metodu ifade etmektedir. Üslûbu’l-Kur’ân’la hedeflenen kelimelerin seçimi ve cümle yapısında Kur’ân’ın kendine özgü anlatım tarzıdır.⁹⁴ Diğer taraftan Üslûbu’l-Kur’ân, lafız ve ibarelerin anlamlandırılmasında, çok önemli işlevler üstlenmektedir. Zira ibareden bağımsız olarak tek tek lafızlardan ilahi muradı çıkarmak güçtür. Bu itibarla hangi lafızlar, hangi kalıpta, hangi terkipte ve hangi üslûpta hangi anlamlara delâlet edebilir soruları, Üslûbu’l-Kur’ân’ın alanına girmektedir.⁹⁵

İslâmiyet’in zuhuru esnasında Arap dili, üslûbu ve hitabeti en yüksek dereceye ulaşmıştır. Bir başka ifadeyle altın çağını yaşamaktadır. Belağat ve fesâhatin en yüksek dereceye ulaştığı bu zaman diliminde, fesâhat ve belağat üstadlarını dehşete düşürecek bir mucize gerekli idi. Bu mucize de bizzat Kur’ân-ı Kerîm’in kendisi olmuştur. O,

⁹¹ Komisyon, *el-Mu’cemü’l-Arabîyyi’l-Esâsî*, el-Munazzamatü’l-Arabîyye li’t-Terbiyye ve’s-Sekâf ve’l Ulûm, Kahire, 1989, s.633.

⁹² Deliser, Bilal, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslûbu’l-Kur’ân”, *Türkoloji Araştırmaları*, Sayı 27, Ankara, 2017, c.XII, s.154.

⁹³ Deliser, *a.g.m.* s.154-155.

⁹⁴ Deliser, *a.g.m.* s.155; ayrıca bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, MÜİFVY, İstanbul, 19.Baskı, 2012, s.133.

⁹⁵ Baysal, Sıddık, “Üslûbu’l-Kur’ân’ın Tefsîr İlmi İle İlişkisi”, *Bilimname*, Sayı 35, 2018, s.424.

belağat yönüyle Arap şiir üstadlarını hayrete düşürmüş, asrındaki ve gelecek asırlardaki belağat üstadlarının seslerini kesmiştir.⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamanın yolu büyük ölçüde onun dilini ve üslûbunu bilmekten geçmektedir. Nitekim ez-Zerkeşî'ye göre doğru bir şekilde anlaşılması bağlamında Kur'ân'ın üslûbu onun için o kadar önemlidir ki “*el-Burhân*”ı kaleme alma noktasında onu en büyük maksat olarak görmektedir. Müellif bu konunun önemine dikkat çekip onu çeşitli şekilde ifadeler kullanarak övmüştür.⁹⁷ ez-Zerkeşî, Kur'ân ilimlerini anlattığı ansiklopedik tarzda yazılmış olan eserinin kırk altıncı bölümünü Kur'ân'ın üslûbuna (fî Üslûbi'l-Kur'ân ve Fünûnihi'l-Belâğıyye) ayırmış, bu başlık altında daha çok Kur'ân'daki belağat sanatları üzerinde durmuştur. Ona göre belağat ilmi şiirden, sihirden daha hassas ve şaşırtıcı bir güzelliğe sahiptir. Şayet bu ilim yeryüzünde mevcut bulunmasaydı Kur'ân'ın sırlarını bilmek mümkün olmayacaktı.⁹⁸ Onun, Kur'ân üslûbuyla anlatmak istediği şey, aslında Kur'ân metninde mevcut olan kelimelerin seçimi ve cümle yapısında Kur'ân'ın kendisine özgü anlatım tarzını ortaya koymaktır.

Müellifin daha babın başında iken te'kid, hazf, takdîm, te'hîr, kalb gibi belağat ilminin⁹⁹ konularını zikretmesi, okuyuculara onun ileride anlatacaklarına dair birer ipucudur.¹⁰⁰ Bu, aynı zamanda müellifin konuları irdelerken genel üslûbunu ortaya koymaktadır. Eser alanında önemli olmasına karşın, medreselerde bir ders kitabı olarak okutulmamıştır. Ancak her zaman müracaat edilecek bir kaynak olmuştur.¹⁰¹

4.2. Belağat Sanatları

Sözlükte “بَلَّغَ” fiili, “bir şeye ulaşmak” anlamında kullanılır. Belağat kelimesi, “بَلَّغَ” fiilinin mastarıdır.¹⁰² Terim olarak belağat, kelimelerin fesâhatle birlikte muktezâyı

⁹⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Fecr Yayınları, 6.Baskı, Ankara, 2014, s.14.

⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.547.

⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.547.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “*Belâğat İlmi ve Kur'ân*”, BÜİFD, Sayı 1, Bayburt, 2015, c.I, s.9-36.

¹⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.547-548.

¹⁰¹ Eskikurt, Ayşegül, “*Klasik ve Modern Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân Çalışmaları Karşılaştırması*”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 28, 2016, s.88.

¹⁰² Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Arabîyyi'l-Esâsî*, s.173-174; ayrıntılı bilgi için bkz. Akdemir, Hikmet, “*Belağat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*”, HÜİFVY, Sayı 2, Şanlıurfa, 1996, s.149.

hâle uygunluğuna denilir.¹⁰³ Belağat, düzgün ve yerinde söz söyleme usûlünü öğreten bir ilimdir. Belağat ilmi Meânî, Beyân ve Bedî’ olmak üzere üç ayrı ilim dalından meydana gelmektedir.¹⁰⁴ ez-Zerkeşî’nin bu eseri, ansiklopedik biçimde hazırlandığından dolayı böyle bir tasnif yapılmamıştır. Bir başka ifadeyle belağat konuları dağınık bir şekilde incelenmiştir. Belağatta bulunan ilimlerin daha iyi anlaşılması ve konuların derli toplu bir şekilde görülmesi açısından bu çalışma, üç ayrı ilim dalına ayrılmıştır. Bu yapılırken klasik belağat kitapları içerisinde esas olan konu dağılımı esas alınmıştır.

¹⁰³ Komisyon, *el-Mu’cemü’l-Arabîyyi’l-Esâsî*, s.174; ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kazvînî, Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân, *Telhîs ve Tercümesi*, (Trc. Komisyon), Huzur Yayın, İstanbul, t.y., s.2-5; Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt, 1.Baskı, Erzurum, 2015, s.34.

¹⁰⁴ Akdemir, “*Belağat İlmi ve Kur’ân Tefsirindeki Yeri*”, s.151.

İKİNCİ BÖLÜM

MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN *EL-BURHÂN*

Meânî ilmi, Arapça lafızların, kendisiyle muktazâyı hâle (ortama) uygunluğu sağlanan durumları öğrenmeye yarayan bir ilimdir.¹⁰⁵ Sözün yerinde kullanılması ve hâlin gereğine göre uğrayacağı değişiklikler şeklinde de ifade olunmuştur.¹⁰⁶ Meânî ilmi nahvin ruhudur. Başka bir ifadeyle meânî ilmi, nahiv ilminin felsefesidir.¹⁰⁷ Burada konu, kelime ve cümle açısından ele alınır. Her kelimenin ifadeye katkısı, kelime ve terkiplerin takdîm-te'hîr gibi kullanım şekli ve bunların niçin seçildiği incelenir.¹⁰⁸ *el-Burhân*'ın kırk beşinci babında Meânî ilminin konusu olan haber ve inşâ cümleleri ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Ayrıca bu cümlelerin Kur'ân'da nasıl işlev gördüğü, hangi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

1. SÖZÜN ANLAMİ (مَعْنَى الْكَلَامِ)

Müellif, sözün anlamını haber ve inşâ cümleleri olmak üzere iki kısma ayırarak incelemiştir.¹⁰⁹ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.1. Haber/Bildirme

Hakkında doğru veya yanlış hüküm bildiren cümleye haber denilir. Haber için mutlak surette bir müsnedün ileyh (özne), müsned (yüklem) ve isnad (hüküm)'in olması gerekmektedir.¹¹⁰ Müellife göre haber cümlesi ve Kur'ân'da kullanıldığı anlamları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Teaccüp için kullanılır.¹¹¹ Buna misal şudur: “ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ / Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin!”¹¹² Bu cümlede haber, teaccüp bir ifadeyle kullanılmıştır.¹¹³

¹⁰⁵ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.6; ayrıca bkz. et-Taftâzânî, Sa'deddîn, *Muhtasaru'l-Meânî*, Salâh Bilici Kitapevi, İstanbul, t.y., s.29.

¹⁰⁶ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.52.

¹⁰⁷ Akdemir, “*Belağat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*”, s.152.

¹⁰⁸ Şahan, Ramazan, “*İbrahim Sûresi 34 İle Nahl Sûresi 18. Âyetlerin Tefsir ve Belağat Yönünden Değerlendirilmesi*”, CÜİFD, Sayı 1, y.y., 2015, c.XIX, s.317.

¹⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.510-546.

¹¹⁰ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.6.

¹¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.510.

¹¹² Kehf 18/5.

¹¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.511.

- 2) Emir için kullanılır.¹¹⁴ Buna misal şudur: “ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ ”¹¹⁵ Bu cümlede âyetin siyakına bakıldığında aslında haberin emir anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁶
- 3) Nehiy için kullanılır.¹¹⁷ Buna misal şudur: “ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ”/Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) dokunabilir.¹¹⁸ Bu cümlede haber, nehiy anlamında kullanılmıştır.¹¹⁹
- 4) Va'd için kullanılır.¹²⁰ Buna misal şudur: “ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ ”/Onlara çevrelerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz.¹²¹ Bu cümlede haber, va'd anlamında kullanılmıştır.¹²²
- 5) Vaîd için kullanılır.¹²³ Buna misal şudur: “ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ”/Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına neyin geleceğini) yakında görecekler.¹²⁴ Bu cümlede haber, vaîd anlamında kullanılmıştır.¹²⁵
- 6) İnkâr ve ayıplama için kullanılır.¹²⁶ Buna misal şudur: “ تَذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ”/Tat bakalım; zira sen (aklınca) güçlü ve değerlisin.¹²⁷ Bu cümlede haber, inkâr ve ayıplama anlamında kullanılmıştır.¹²⁸
- 7) Dua için kullanılır.¹²⁹ Buna misal şudur: “ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ”/(Rabbimiz) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.¹³⁰ Bu cümlede haber, dua anlamında kullanılmıştır.¹³¹

¹¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹¹⁵ Bakara 2/233.

¹¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512; İbn Cüzey, Ebû Kâsım b. Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1995, c.I, s.113; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İhyâ'u't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y., c.I, s.230.

¹¹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹¹⁸ Vâkı'a 56/79.

¹¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.405.

¹²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹²¹ Fussilet 41/53.

¹²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹²³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹²⁴ Şu'arâ 26/227.

¹²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.125.

¹²⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

¹²⁷ Duhân 44/49.

¹²⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.324.

¹²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512; ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, (Thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1988, c.I, s.49.

¹³⁰ Fâtîha 1/5; bu âyet hakkında birtakım faideli bilgiler verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. er-Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed, *Mefâihü'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, c.I, s.246-256.

¹³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.512.

8) Temennî için kullanılır.¹³² Buna misal şudur: “فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا/Keşke bizim şefaathilerimiz olsa da bize şefaath etseler.”¹³³ Bu cümlede haber, temennî anlamında kullanılmıştır.¹³⁴

9) Teraccî için kullanılır. Temennî ile teraccî arasındaki fark temennî mümkün olmayan şeylerde kullanılır. Teraccî ise mümkün olan şeylerde kullanılır.¹³⁵ Burada misal belirtilmemiştir. Ancak buna şu misal verilebilir: “لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ/Sihirbazlar üstün gelirlerse –ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz.”¹³⁶ Bu cümlede haber, teraccî anlamında kullanılmıştır.

10) Nidâ için kullanılır.¹³⁷ Buna misal şudur: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ/Ey insanlar! Rabbinize kulluk edin.”¹³⁸ Bu cümlede haber, nidâ anlamında kullanılmıştır.¹³⁹

ez-Zerkeşî, haber cümlesinin Kur’ân’da teaccüp, emir, nehiy, va’d, vaîd, inkâr, dua, temennî, teraccî ve nidâ anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Konuyu on kısma ayırarak incelemiştir. ez-Zerkeşî, haberin teraccî anlamında kullanılmasında temennî ile teraccî arasındaki farka değinmekle yetinmiş ve misal vermemiştir.

1.2. İnşâ/Dilek

Hakkında doğru veya yanlış diye hüküm verilmesi mümkün olmayan kelama inşâ/dilek cümlesi denilir.¹⁴⁰ Müellif, istifhamı haber ve inşâ anlamıyla kullanılmasına göre iki kısma ayırarak incelemiştir.¹⁴¹ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.2.1. İstifhamın Haber Anlamıyla Kullanıldığı Yerler

ez-Zerkeşî’ye göre istifhamın haber anlamıyla kullanılması kendi içerisinde nefiy ve isbat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şayet haber, müsbet için gelirse buna istifham-ı takrîrî; nefiy için gelirse buna da istifham-ı inkârî denilir.¹⁴²

¹³² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.513.

¹³³ A’râf 7/53.

¹³⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.513.

¹³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.513.

¹³⁶ Şu’ârâ 26/40.

¹³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.513.

¹³⁸ Bakara 2/21.

¹³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.513.

¹⁴⁰ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.56; İnşâ için ayrıca bkz. el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.55-66.

¹⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.516-522.

¹⁴² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.516.

İstifham-ı takrîrîye misal şudur: “أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ/O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?”¹⁴³ Bu cümlede haber, istifham-ı takrîrî olarak zikredilmiştir.¹⁴⁴

İstifham-ı inkârîye için misal şudur: “فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ/Hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?”¹⁴⁵ Bu cümlede haber, istifham-ı inkârîye olarak kullanılmıştır.¹⁴⁶

İstifhamın övünme anlamında kullanılmasına misal şudur: “أَلَيْسَ لِي مُلْكٌ مِّصْرَ/Mısır’ın mülkiyeti benim değil mi?”¹⁴⁷ cümlesinde istifham olan haber, övünme bildirerek zikredilmiştir.¹⁴⁸

İstifhamın azarlamak anlamında kullanılmasına misal şudur: “أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ/Allah’ın arzı geniş değil miydi?”¹⁴⁹ cümlesinde istifham olan haber, azarlamak anlamıyla kullanılmıştır.¹⁵⁰

ez-Zerkeşî’ye göre bunlar dışında istifham olan haber itâb,¹⁵¹ tebkîr,¹⁵² tesviye,¹⁵³ ta’zîm,¹⁵⁴ tehvîl,¹⁵⁵ teshîl,¹⁵⁶ tefeccu’,¹⁵⁷ teksîr¹⁵⁸ ve istirşâd¹⁵⁹ anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁴³ Duhâ 93/6-7.

¹⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.518.

¹⁴⁵ Ahkâf 46/35.

¹⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.516.

¹⁴⁷ Zuhruf 43/51.

¹⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.520; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.315.

¹⁴⁹ Nisâ 4/97.

¹⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.520.

¹⁵¹ Hadîd 57/16. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ/İman edenlerin, Allah’ı anmaktan dolayı kalplerin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?”

¹⁵² Mâide 5/116. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ/İnsanlara sen mi ‘Beni ve annemi tanrı kabul edin’ dedin?”

¹⁵³ Yâsîn 36/10. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ/ Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir.”

¹⁵⁴ Bakara 2/255. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “بِإِذْنِهِ/ O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaât edemez.”

¹⁵⁵ Hâkka 69/1-2. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَلَا يَسْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِالْحَقِّ/ O gerçekleşecek olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay?”

¹⁵⁶ Nisâ 4/39. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ/ Allah’a iman etselerdi ne olurdu sanki!”

¹⁵⁷ Kehf 18/49. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَمْ لَا يَخْشَىٰ الْكَيْدَ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أُخْصَاهَا/ Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”

¹⁵⁸ A’râf 7/4. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا/ Nice ülkeler var ki onları helâk ettik.”

¹⁵⁹ Bakara 2/30. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا/ Orada fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?”

¹⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.520-522.

1.2.2. İstifhamın İnşâ Anlamıyla Kullanıldığı Yerler

Misal: “أَفَلَا تَذَكَّرُونَ/Bunları düşünmez misiniz?”¹⁶¹ cümlesinde istifham, emir bildirerek inşâ anlamında kullanılmıştır.¹⁶²

Misal: “مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ/Yüce rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?”¹⁶³ cümlesinde istifham, nehiy bildirerek inşâ anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁴

Misal: “أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ/Öncekileri helâk etmedik mi?”¹⁶⁵ cümlesinde istifham, tahzîr/korkutma bildirerek inşâ anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁶

Müellife göre bunlara ilaveten istifham olan haber tezkîr,¹⁶⁷ tenbîh,¹⁶⁸ tergîb,¹⁶⁹ temennî,¹⁷⁰ dua,¹⁷¹ istibta',¹⁷² ümidi kesmek,¹⁷³ iynâs,¹⁷⁴ alay,¹⁷⁵ tahkîr,¹⁷⁶ teaccüp,¹⁷⁷ istibâd¹⁷⁸ ve azarlama¹⁷⁹ bildirerek inşâ anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁸⁰

¹⁶¹ Yûnus 10/3.

¹⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.522; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.IV, s.119.

¹⁶³ İnfitâr 82/6.

¹⁶⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.522; ayrıca burada kınama ve ayıplama anlamları bulunmaktadır. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.544.

¹⁶⁵ Mürselât 77/16.

¹⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.522; Ebû Hayyân Endelusî, Muhammed b. Yusuf el-Gırnâtî, *el-Bahru'l-Muhîl fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1993, c.VIII, s.427-428.

¹⁶⁷ Yûsuf 12/89. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “يُوسُفُ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُكُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ/Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyormusunuz? dedi.”

¹⁶⁸ Fil 105/1. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ/Rabbin filin yanındakilere neyi nasıl yaptı görmediniz mi?”

¹⁶⁹ Saff 61/10. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ/Size, kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?”

¹⁷⁰ A'râf 7/53. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ/Keşke bizim şefaathilerimiz olsa.”

¹⁷¹ A'râf 7/155. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا/İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin?”

¹⁷² Yâsîn 36/48. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “يَا سَيِّدُ الْوَعْدِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ/Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?”

¹⁷³ Tekvîr 81/26. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ/Öyleyse nereye gidiyorsunuz?”

¹⁷⁴ Tâ-Hâ 20/17. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى/Nedir o sağ elindeki, Ey Mûsâ?”

¹⁷⁵ Hûd 11/87. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَصْلَاحُكَ تَأْمُرُكَ/Sana ibadetin (dinin) mi emrediyor?”

¹⁷⁶ Furkân 25/41. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْجُدُوكَ إِلَّا هَرَوُا هَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ “Onlar ne zaman seni görseler, “Bu mu Allah'ın resul olarak gönderdiği adam!” diyerek mutlaka seninle alay ederler.”

¹⁷⁷ Neml 27/20. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهُدَ/Hüdhüdü niçin göremiyorum?”

¹⁷⁸ Duhân 44/13. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ/Kendilerine apaçık bir elçi geldiği halde onlar mı bundan ibret alıp akıllarını başlarına toplayacaklar!”

¹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/83. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أَفَعَيِّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ/Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?”

¹⁸⁰ Burada ez-Zerkeşî, emirden başlayarak dua kısmına kadar âyetlerin yerlerini belirtmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.522-525.

2. İCÂZ

ez-Zerkeşî'ye göre îcâz, hazfın kısımları içerisinde sayılmaktadır.¹⁸¹ Bu sebeple İcâzu'l-Kasr şeklinde de ifade edilmiştir. İcâz kendi içerisinde lafız ve hazıf'la veciz şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.¹⁸² Lafızla veciz: Lafzın anlama kıyasla genel olarak söz konusu ölçüden daha az olmasıdır.¹⁸³ Bir başka ifadeyle az lafız çok anlam demektir.¹⁸⁴ Herhangi bir cümle içerisinde lafız manaya denk gelirse buna mukadder denilir.¹⁸⁵ Aksi mümkün olursa yani lafız manadan daha az olursa buna da maksûr denilmiştir.¹⁸⁶ Buna misal şudur: “فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ/Sen, sana buyurulanı açıkça duyur.”¹⁸⁷ Bu cümlede bulunan bu üç kelime, aslında risâlet vazifesinde bulunan şeylerin¹⁸⁸ tamamını içermektedir.¹⁸⁹ Görüldüğü üzere az lafızla çok anlam kastedilmiştir. Bu hal üstün bir meziyet sayılmaktadır. Nitekim âyet ve hadislerde bu durum sıkça rastlanılmaktadır. Hazıf'la veciz, hazıf ile yapılan kısaltmadır. Buna misal şudur: “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ/Şehrin halkına sor.”¹⁹⁰ Burada muzâf olan “أَهْلٌ/halk” kelimesi hazfedilmiştir.¹⁹¹

3. HAZIF ÜSLÛBU

Hazıf, sözlükte düşürmek anlamına gelmektedir. İstilahî olarak kullanıldığında hazıf, cümlelerin bir kısmının ya da tamamının bir delilden ötürü düşürülmesidir.¹⁹² Nahivcilere göre bu, iktisâr diye belirtilmiştir.¹⁹³ Meşhur olan görüşe göre hazıf, mecâz olarak kabul edilmiştir. İmâmü'l-Haremeyn (ö.478/1085) bunun tam aksi yönde bir görüş beyân ederek hazfın mecâz olamayacağını belirtmiştir. Çünkü mecâzda lafzın tayin edildiği anlam dışında bir kullanım söz konusudur. Oysa hazıf, bundan başka bir

¹⁸¹ ez-Zerkeşî'ye göre Üslûbu'l-Kur'ân'ın en önemli konularından birisinin îcâz ve hazıf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, eserinde bu hususa geniş yer ayırmıştır. Yaklaşık yüz sayfa tutarındadır. Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.685-770.

¹⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.762; ayrıca bkz. el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.80-86.

¹⁸³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.762.

¹⁸⁴ ez-Zerkeşî'nin lafızla veciz diye belirttiği îcâz, aslında el-Kazvînî'nin eserinde İcâzu'l-Kasr şeklinde ifade edilmiştir. Buna misal olarak da Bakara 2/179. âyeti verilmiştir (el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.82).

¹⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.762; misal için bkz. Nahl 16/90.

¹⁸⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.763; misal için bkz. Ahzâb 33/56.

¹⁸⁷ Hicr 15/94.

¹⁸⁸ Hz. Peygamber'den, putperestlerin inkârcı ve kaba davranışlarına aldırmandan kendisine bildirilen ilâhî gerçekleri savunması, insanlara duyurması istenmektedir (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİBY, 6.Baskı, Ankara, 2017, c.III, s.372).

¹⁸⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.766.

¹⁹⁰ Yûsuf 12/82.

¹⁹¹ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.83.

¹⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.685.

¹⁹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.685.

şeyi ifade etmektedir. İbn Atıyye'ye göre hazfın tamamının mecâz olması imkân dâhilinde görülmemektedir.¹⁹⁴ Müellif, bu hususta hazfın mecâz çeşitlerinden sayılabileceğini belirterek genel kanaatini ortaya koymuştur.¹⁹⁵

ez-Zerkeşî'nin konuyu işleyiş tarzı ve maddelendirme yöntemi kendinden önce yaşayan el-Kazvî'nden farklıdır.¹⁹⁶ Müellif, hazf konusunda hazfedilen şeylerin sayısını yirmi altıya kadar çıkartmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.1. Mübtedanın Hazfı

İsim cümlesinde mübtedanın hazfedilip haberin zikredilmesidir. Buna misal şudur: “عِبَادُ مُكْرَمُونَ/Bilâkis o evlât dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.”¹⁹⁷ Bu cümlede “عِبَادُ/Bilâkis” harfi ile “عِبَادُ/kullar” kelimesi arasında hazfedilmiş mübteda olan “هُمْ/Onlar” zamiri bulunmaktadır.¹⁹⁸ Hazf olmaksızın cümlenin takdîri; “عِبَادُ مُكْرَمُونَ/Bilâkis onlar, o evlât dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.” şeklinde belirtilmiştir. Bir başka misal şudur: “فَقَالُوا سَاجِرٌ/فَقَالُوا/dediler.”¹⁹⁹ Bu cümlede “فَقَالُوا/dediler” kelimesi ile “سَاجِرٌ/sihirbaz” ifadesi arasında mahzuf bir “هُوَ/O” zamiri vardır.²⁰⁰ Cümlenin takdîri; “فَقَالُوا هُوَ سَاجِرٌ كَذَّابٌ/Ama onlar, “O bir yalancı, bir sihirbaz! dediler.”²⁰¹ Bu cümlede “فَقَالُوا/dediler” kelimesi ile “هُوَ/O” zamiri vardır.²⁰⁰ Cümlenin takdîri; “فَقَالُوا هُوَ سَاجِرٌ كَذَّابٌ/Ama onlar, “O bir yalancı, bir sihirbaz! dediler.” şeklinde ifade edilmiştir.²⁰¹

3.2. Haberin Hazfı

İsim cümlesinde haberin hazfedilip mübtedanın yalnız bırakılarak zikredilmesidir. Buna misal şudur: “أَكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا/Yemişleri ve gölgesi sürekli.”²⁰² Bu cümlede, “ظِلُّهَا/gölge” kelimesinin haberi olan ikinci “دَائِمٌ/sürekli” ifadesi hazfedilmiştir.²⁰³ Burada hazf olmaksızın cümlenin takdîri şu şekildedir: “أَكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا/In the land of Yemişleri sürekli ve gölgeside sürekli.” Bir başka misal şudur: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا/بِالذِّكْرِ/Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını

¹⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.686.

¹⁹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.685.

¹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. el-Kazvî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.83-86.

¹⁹⁷ Enbiyâ 21/26.

¹⁹⁸ Burada zamirle kastedilen kimseler meleklerdir (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.34).

¹⁹⁹ Mü'min 40/24.

²⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.706-707.

²⁰¹ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, c.IV, s.370.

²⁰² Ra'd 13/35.

²⁰³ Ebû Hayyân Endelûsî, *el-Bahrû'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c.V, s.386.

görecekler.)”²⁰⁴ Bu cümlede haber olan “يُعَذِّبُونَ/cezalarını görecekler” kelimesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri şu şekildedir: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ يُعَذِّبُونَ/Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler cezalarını görecekler.”²⁰⁵ Burada birinci ve ikinci misallerde haber hazfedilmiştir.

3.3. Mübteda ve Haberden Herhangi Birisinin Hazfedilmesi

ez-Zerkeşî’ye göre bazen cümle içerisinde hem mübtedanın hem de haberin hazfı mümkün olabilmektedir. Buna misal şudur: “فَصَبِرْ جَمِيلٌ/Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir.”²⁰⁶ Bu cümlede, şayet haber mahzuf olarak kabul edilirse aslın takdîri; “فَصَبِرْ جَمِيلٌ/Güzel bir şekilde sabretmek en güzelidir.” şeklindedir. Bunun aksi yönünde bir görüş beyân ederek mübteda mahzuftur tarzında beyânda bulunursa aslın takdîri; “فَأَمْرِي صَبِرٌ جَمِيلٌ/Benim işim güzelce sabretmektir.” şeklinde gelmektedir.²⁰⁷ Görüldüğü üzere farklı bakış açılarına göre mübteda ya da haber hazfedilebilmektedir. Müellif, burada misal olarak Yûsuf Sûresi’nde geçen söz konusu âyeti vermiştir.

3.4. Fâilin Hazfı

Bu hususta Kisâ (ö.189/805), fâile delâlet eden bir şey bulunduğu zaman bunun hazfının mutlak surette mümkün olabileceğini beyân etmiştir.²⁰⁸ Buna misal şudur: “كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ النَّرَاقِيَّ/Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında;”²⁰⁹ Bu cümlede fâil olan “الْأَرْوَحُ/can” kelimesi hazfedilmiştir.²¹⁰ Bir başka misal şudur: “فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانُ/Elçiler) Süleyman’a geldiğinde”²¹¹ Bu cümlede, fâil konumunda bulunan “الْأَرْسُولُ/elçiler” kelimesi hazfedilmiştir. Burada hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “فَلَمَّا جَاءَ الْأَرْسُولُ/Elçiler Süleyman’a geldiğinde” şeklindedir.²¹²

3.5. Muzâfun İleyhin Muzâf Yerinde Bulunması

Kur’ân-ı Kerîm’de yaklaşık bin yerde muzâf hazfedilmek suretiyle muzâfun ileyhin muzâf konumunda bulunduğu bilinmektedir. Buna misal şudur: “وَأَرْوَاهُ

²⁰⁴ Fussilet 41/41.

²⁰⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.709; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.294.

²⁰⁶ Yûsuf 12/18.

²⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.711; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.411.

²⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.712.

²⁰⁹ Kıyâme 75/26.

²¹⁰ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IX, s.68; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.515.

²¹¹ Neml 27/36.

²¹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.711-712.

”²¹³ Bu cümlede, muzâf konumunda bulunan “*أُمَّهَاتُهُمْ/Eşleri de onların anneleridir.*” kelimesi hazfedilerek muzâfun ileyh olan bir sonraki “*أُمَّهَاتُهُمْ/onların anneleri*” kelimesi muzâf yerinde kullanılmıştır.²¹⁴ Oysa burada hazıf olmaksızın anlam şu şekildedir: “*أُمَّهَاتُهُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ/Eşleri de onların anneleri gibidir.*” Bir başka misal şudur: “*وَأِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا/Medyen’e kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik.)*”²¹⁵ Bu ifadede hâkezâ “*مَدْيَنَ/Medyen*” kelimesi muzâfun ileyh konumundadır. Muzâf olan “*أَهْلٌ/halk*” kelimesi hazfedilmiştir. Burada hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri şu şekildedir: “*وَأِلَى مَدْيَنَ أَهْلٌ/Medyen halkına kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik.)*”²¹⁶ Burada verilen misallerde muzâflar hazfedilerek muzâfun ileyhlerin onların yerlerine geçtiği görülmektedir.

3.6. Muzâfun İleyhin Hazfı

Buna misal şudur: “*لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ/Önce olduğu gibi sonra da Allah’ın dediği olur.*”²¹⁷ Bu cümlede “*قَبْلُ/önce*” ve “*بَعْدُ/sonra*” kelimelerinden sonra muzâfun ileyh olan “*بِذَلِكَ/bu*” kelimesi hazfedilmiştir.²¹⁸ Aslında cümlelerin gelişi; “*لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ ذَلِكَ/Allah’ın emri bundan önce olduğu gibi bundan sonra da Allah’ın dediği olur.*” şeklindedir.²¹⁹ Kur’ân’da sıkça rastlanılan ve kullanılan konulardan birisi de muzâf ve muzâfun ileyhten herhangi birisinin hazfedilmesi durumudur.

3.7. Muzâf ve Muzâfun İleyhin Hazfı

Bazen muzâf muzâfa izâfe edilebilmektedir. Bu takdirde birinci ve ikinci kelime hazfedilirken üçüncü kelime geride bırakılmaktadır. Buna misal şudur: “*فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ/Bu kalplerin takvâli olmasındandır.*”²²⁰ Bu cümlede, muzâf konumunda bulunan birinci “*أَفْعَالٍ/fiiler*” kelimesi ile ikinci muzâf ve muzâfun ileyh konumunda bulunan “*ذَوِي/sahip*” kelimeleri hazfedilmiştir.²²¹ Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “*فَإِنَّهَا مِنْ*

²¹³ Ahzâb 33/6.

²¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.714.

²¹⁵ A’râf 7/85.

²¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.713-716.

²¹⁷ Rûm 30/4.

²¹⁸ ez-Zeccâc, *Meâni ‘l-Kur’ân ve İ’râbuh*, c.IV, s.176.

²¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.717.

²²⁰ Hac 22/32.

²²¹ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. U’mer, *el-Keşşâf an Hakâiki ‘t-Tenzîl ve Uyûni ‘l-Ekâvîl fî Vucûhi ‘t-Te’vîl*, Mektebetü’l-Ubeyken, 1.Baskı, Riyad, 1998, c.IV, s.194-195; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi ‘t-Tenzîl*, c.II, s.56-57; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu ‘l-Akli ‘s-Selîm*, c.VI, s.106.

أَفْعَالٍ دَوِي تَقْوَى الْقُلُوبِ/Bu, takvâ sahibi kalplerin fiillerindendir.” şeklinde gelmektedir.²²² Burada muzâf konumunda bulunan birinci kelime ile bu kelimenin muzâfun ileyi olan ikinci kelime hazfedilmiştir. Muzâfun ileyh konumunda bulunan ikinci kelime aslında kendisinden sonra gelen kelimenin muzâfı durumundadır.

3.8. Cer ve Mecerûrun Hazfı

Cümle içerisinde harf-i cer ve hemen akabinde mecrûrunun hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ/Allah’ı anmak her şeyden önemlidir.”²²³ Bu cümlede hazfedilmiş “مِنْ” harf-i ceri ve mecrûru olan “كُلِّ شَيْءٍ/her şey” kelimeleri mevcuttur. Hazıf olmaksızın bu cümlelerin takdîri ise; “وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ/Allah’ı anmak her şeyden önemlidir.” şeklinde zikredilmiştir.²²⁴ Bu cümlede zatını namaz ya da bir başka şeyle anmak her şeyin önünde ifade edilmiştir. Bu durum, Allah’ı anmanın büyüklüğüne işaret etmektedir.

3.9. Mevsûfun Hazfı

ez-Zerkeşî’ye göre cümlede mevsûfun/nitelenen ismin hazfedilebilmesi için sıfatın mevsûfa has kılınması ve yalnızca sıfata dayandırılması gerekmektedir. Buna misal şudur: “وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ/Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.”²²⁵ Bu cümlede mevsûf konumunda bulunan “الْعَبْدُ/kul” kelimesi, hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الْعَبْدِ الشَّكُورُ/Kullarım arasında hakkıyla şükreden kul pek azdır.” şeklindedir.²²⁶

3.10. Sıfatın Hazfı

Nekra olarak gelen isimlerden sonra ta’zîm kastıyla sıfat hazfedilebilmektedir. Buna misal şudur: “الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ/Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan...”²²⁷ Bu cümlede “جُوع/açlık”

²²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.717-718.

²²³ Ankebût 29/45.

²²⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.718; Burada “Allah’ı anmak”tan gaye namaz ibadetidir. Namaz ise, sair taatlerden daha büyüktür (Ebu’s-Suûd, *Îrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.VII, s.42).

²²⁵ Sebe’ 34/13.

²²⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.718-719; Burada şükri edâ edebilenden kasıt; sağlam bir inançla, aczini ve kusurluluğunu itiraf ederek bütün kalbini, dilini, bedenini ve vakitlerinin çoğunu şükürün ifasına veren ve bunun için azamî çabayı sarfeden kişi; içinde bulunduğu şartlar ne olursa olsun bütün durumlarda şükretme tavrını koruyabilen kişidir (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.IV, s.422); ayrıca burada muhatap ya Dâvûd aleyhisselam’ın âlidir veyahut da Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem’dır (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.203).

²²⁷ Kureyş 106/4.

kelimesinden sonra hazfedilmiş bir sıfat olan “شَدِيدٍ/şiddetli” kelimesi bulunmaktadır.²²⁸ Ayrıca “خَوْفٍ/korku” kelimesinden sonra hazfedilmiş bir sıfat olan “عَظِيمٍ/büyük” kelimesi mevcuttur. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ شَدِيدٍ وَأَمَّنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ عَظِيمٍ/Onlar da kendilerini besleyip şiddetli açlıklarını gideren ve her çeşit büyük korkudan emin kılan...” şeklinde gelmektedir.²²⁹ Görüldüğü üzere burada sıfatlar hazfedilmiştir.

3.11. Ma'tûfun Hazfı

Cümle içerisinde ma'tûfun hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “مَا شَهِدْنَا مَهْلِكًا أَهْلِهِ/Biz Sâlih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik.”²³⁰ Bu ifadeye ma'tûf olan “مَهْلِكُهُ/onun öldürülmesi” kelimesi hazfedilmiştir.²³¹ Bu durum aynı âyetin öncesinde yer alan “لَنُنَبِّئَنَّهٗ وَأَهْلَهُ/Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim.”²³² ifadesinden anlaşılmaktadır. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “مَا شَهِدْنَا مَهْلِكُهُ وَمَهْلِكًا أَهْلِهِ/Biz Sâlih'in öldürülmesi ve ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik.” şeklindedir.²³³

3.12. Ma'tûfu Aleyhin Hazfı

Cümle içerisinde ma'tûfu aleyhin hazfedilmesi söz konusudur. Buna misal şudur: “أَنْ اِضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَأَنْفَلَقَ/Asân ile denize vur! Deniz derhal yarıldı.”²³⁴ Bu cümlede ma'tûfu aleyh konumunda bulunan “فَضْرَبَ/vurdu” kelimesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “أَنْ اِضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَضْرَبَ فَأَنْفَلَقَ/Asân ile denize vur! Akabinde vurdu. Deniz derhal yarıldı.” şeklinde zikredilmektedir.²³⁵ Görüldüğü üzere burada ma'tûfu aleyh olan “فَضْرَبَ” fiili hazfedilmiştir.

3.13. Mübeddelü Minhin Hazfı

Müellif bu hususta ihtilafın mevcut olduğunu belirtmiştir. Herhangi bir açıklama yoluna gitmemiştir. Burada misal olarak: “وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ/Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, “Bu helâldir, bu haramdır”

²²⁸ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.IX, s.203.

²²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.719; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.VI, s.437-438.

²³⁰ Neml 27/49.

²³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.133.

²³² Neml 27/49.

²³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.720.

²³⁴ Şu'arâ 26/63.

²³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.721; ayrıca bkz. Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.VI, s.245; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.118.

demeyin.”²³⁶ âyeti verilmiştir.²³⁷ Burada asıl olan “لَمَّا تَصِفُهُ/vasıflarını söylemek” şeklinde olup “الْكَذِبُ/yalan” kelimesi, “هـ” zamirinden bedeldir. Dolayısıyla mübeddelü minh hazfedilmiştir. Müellifin konuyu anlatırken genel üslûbu birden fazla misalle konuyu muhatabın zihnine iyice yerleştirmektir. Ancak bu konu hakkında yalnızca bir misal vermekle yetinmiştir. Buradan hareketle müellife göre konu önemli ve biraz karışık, bunu birden fazla misalle aktardığını; ancak konu olabildiğine kolay ve anlaşılır ise bunu da bir misal vererek yetindiğini söylemek mümkündür.

3.14. Mevsûlun Hazfı

Cümle içerisinde mevsûlun hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “أَمَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا “ Bu cümlede ismi mevsûl olan “الَّذِي” kelimesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlenin takdîri; “أَمَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَالَّذِي” şeklinde gelmektedir.²³⁹

3.15. “نِعْمَ” Babında Mahsusun Hazfı

Mahsusun kelamın öncesinden bilinmesi durumunda “نِعْمَ” babında tahsisi ifade eden kelimenin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ/Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!”²⁴⁰ Bu cümlede mahsusluğu ifade eden “نَحْنُ/biz” kelimesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlenin takdîri; “فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ نَحْنُ الْقَادِرُونَ/Ölçüleri biz koyduk; biz ne de güzel ölçmüşüzdür!” şeklinde gelmektedir.²⁴¹

3.16. Muttasıl Mansûp Zamirin Hazfı

Cümlede muttasıl mansûp zamirin hazfedilmesidir. Müellife göre bu sıra,²⁴² sıfat, haber²⁴³ ve hal şeklinde dört babda meydana gelmektedir. Sıfata misal şudur: “وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا” Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez.”²⁴⁴ Bu cümlede mahzûf bulunan “فِيهِ” kelimesindeki mansûp “هـ” zamiri

²³⁶ Nahl 16/116.

²³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.721; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.V, s.147.

²³⁸ Ankebût 29/46.

²³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.721; ayrıca bkz. Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.VII, s.42.

²⁴⁰ Murselât 77/23.

²⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.722; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.VI, s.288.

²⁴² Furkân 25/41.

²⁴³ Nisâ 4/95.

²⁴⁴ Bakara 2/48.

“وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ”²⁴⁵ *Bir günden sakının ki, onda Allah’a döndürüleceksiniz.* sözünün deliliyle hazfedilmiştir.²⁴⁶

3.17. Mefûlün Hazfı

Mefûl konumunda bulunan zamir ya da kelimenin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ/Rabbin gerçekten istediğini yapar.”²⁴⁷ Bu cümlede mefûl konumunda bulunan “و” zamiri hazfedilmiştir.²⁴⁸ Hazıf olmaksızın cümlenin takdîri; “فَعَالَ لِمَا يُرِيدُهُ/Rabbin gerçekten istediğini yapar.” şeklindedir. Bir başka misal şudur: “فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا/Bizim için Rabbine dua et de bizim için çıkarsın.”²⁴⁹ Bu cümlede mefûl konumunda bulunan “شَيْئًا/bir şey” kelimesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlenin takdîri; “فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا شَيْئًا/Bizim için Rabbine dua et de bizim için bir şey çıkarsın.” şeklindedir.²⁵⁰

3.18. Hâlin Hazfı

Hâl konumunda bulunan bir kelimenin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْهِمْ”²⁵¹ *Melekler de “Elde ettiğiniz esenlik daim olsun!” diyerek her kapıdan onların yanına girerler.* Bu cümlede hâl konumunda bulunan “فَائِلِينَ/diyerek” kelimesi hazfedilmiştir.²⁵² Hazıf olmaksızın cümlenin takdîri; “وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ فَائِلِينَ سَلَامٌ عَلَيْهِمْ”²⁵³ *Melekler de “Elde ettiğiniz esenlik daim olsun!” diyerek her kapıdan onların yanına girerler.* şeklindedir. Burada âyete bakıldığında meâl verirken hâl konumunda bulunan “فَائِلِينَ/diyerek” kelimesi olmadan cümlede anlam oturmamaktadır. Başvurduğumuz meâl kaynağı bu durumu gözardı etmemiştir.

3.19. Münâdânın ve Mütekellim “الْيَاء”sinin Hazfı

Münâdânın ya da mütekellim “الْيَاء”sine muzâf konumunda bulunan münâdâki “ي”nin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “يَا عِبَادِ فَاتَّقُونْ/Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!”²⁵³ Bu cümlede muzâf konumunda bulunan “عِبَادِ/kullarım”

²⁴⁵ Bakara 2/281.

²⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.722-723.

²⁴⁷ Hûd 11/107.

²⁴⁸ Bu âyette, “Rabbin, gerçekten cehennem ehline dilediği azabı yapar.” denilmek istenilmiştir (Ebû Hayyân Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c.V, s.263).

²⁴⁹ Bakara 2/61.

²⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.724-734.

²⁵¹ Ra’d 13/23-24.

²⁵² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.735; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.V, s.18.

²⁵³ Zümer 39/16.

kelimesinde “أَيَّاء” mütekellim hazfedilmiştir.²⁵⁴ Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “يَا عِبَادِي فَاتَّقُونِ/Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!” şeklinde gelmektedir.

3.20. Şart’ın Hazfı

Cümle içerisinde şart cümlesinin tamamen hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ/Şavasta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü.”²⁵⁵ Bu cümlede şart konumunda bulunan “إِنْ أَفْتَحَرْتُمْ بِقَتْلِهِمْ/Şayet sizler onları öldürmekle övünüyorsanız” ifadesi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “إِنْ أَفْتَحَرْتُمْ بِقَتْلِهِمْ/Şayet sizler onları öldürmekle övünüyorsanız; Şavasta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü.” şeklindedir.²⁵⁶ Görüldüğü üzere burada öldürmekle övünen kimselerin aslında kendilerinin öldürmediğine işaret vardır. Nitekim gazvede düşmanın sayısı ve kuvveti kendilerinden daha fazla bulunmaktadır. Hal böyle iken âyet, bu işin ancak Allah Teâla’nın kudretiyle meydana geldiğini belirtmektedir.

3.21. Cevabın Hazfı

Cümlede şart cümlesinin cevabının hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنْ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ/Siz inkâr ederken İsrâiloğulları’ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Şüphe yok ki Allah, hakka karşı cephe alanları doğru yola iletmez.”²⁵⁷ Bu cümlede şartın cevabı konumunda bulunan “أَفَلَسْتُمْ ظَالِمِينَ/Sizler hakka karşı olarak iflâs ettiniz.” ifadesi, akabinde gelen “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ/Şüphe yok ki Allah, hakka karşı cephe alanları doğru yola iletmez.” sözünün deliliyle hazfedilmiştir.²⁵⁸

3.22. Cevapların Hazfı

Şart cümlesinin cevaplarının hazfedilmesidir. Bu durum sıklıkla şart edatı olan “لَوْ تَرَىٰ إِذِ” ve “لَوْ لَا” harflerinden sonra meydana gelmektedir. Buna misal şudur: “لَوْ تَرَىٰ إِذِ”

²⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.735; ayrıca bkz. Dağ, Mehmet, “Dil ve Belağat Açısından Kur’ân Âyetlerinde Nidâ”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 34, y.y., 2008, c.XII, s.123-148.

²⁵⁵ Enfâl 8/17.

²⁵⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.736; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.566; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IV, s.13.

²⁵⁷ Ahkâf 46/10.

²⁵⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.736.

”²⁵⁹ Bu cümlede cevap niteliğinde bulunan “ لَرَأَيْتَ عَجَبًا أَوْ أَمْرًا عَظِيمًا وَ لَرَأَيْتَ سُوءَ مُنْقَلَبِهِمْ أَوْ لَرَأَيْتَ سُوءَ ” ifadeleri *Bu yerde iken onları şaşırmış bir şekilde, kötü bir durumda görürdün.* ” ifadeleri hazfedilmiştir.²⁶⁰ Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “ لَوُ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ ”/O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde bir görsen. Bu yerde iken onları şaşırmış bir şekilde, kötü bir durumda görürdün.” şeklinde gelmektedir.²⁶¹ Görüldüğü üzere “لَوْ” edatı ile kurulan şart cümlesinden sonra mukadder cevaplar hazfedilmiştir. Cevapların zikredilmemesi aslında muhatabı zalimlerin kötü olan akıbetleri üzerinde düşünmeye davet etmektedir.

3.23. Kasemin Cevabının Hazfı

Cümle içerisinde kasemin cevabının hazfedilmesidir. Buna misal şudur: *وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا فَالْمُطَبَّرَاتِ أَمْرًا يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ*”/Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere; Sâkin ve düzenli hareket edenlere; Yüzdükçe yüzenlere; Yarıştıkça yarışanlara; Emri uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere! O gün şiddetle sarsan sarsar.”²⁶² Bu cümlede kasemin cevabı yerinde bulunan “ لَتُبْعَنَّ وَ ” ifadeleri hazfedilmiştir.²⁶³ *لَتُبْعَنَّ*/Diriltileceksiniz ve hesaba çekileceksiniz.” ifadeleri hazfedilmiştir.²⁶³

3.24. Cümlelerin Hazfı

Bir cümlelerin tamamının hazfedilmesine denir. Buna misal şudur: “ يَا يَحْيَى خُذْ ” Bir cümlelerin tamamının hazfedilmesine denir. Buna misal şudur: “ يَا يَحْيَى خُذْ ” *“Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!”* dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik.”²⁶⁴ Bu ifade içerisinde hazfedilmiş bulunan “ فَلَمَّا وَلَدَ يَحْيَى وَنَشَأَ ” *“Yahyâ doğup büyünce”* cümlesi mevcuttur. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri ise; *“Yahyâ doğup büyünce; “Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!”* şeklindedir.”²⁶⁵

²⁵⁹ En’âm 6/93.

²⁶⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.373.

²⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.737-742; ayrıca bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.279.

²⁶² Nâzi’ât 79/1-6.

²⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.743.

²⁶⁴ Meryem 19/12.

²⁶⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.744-745; Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c.VI, s.168.

3.25. “قَوْلٌ/Söz” Kelimesinin Hazfı

Cümle içerisinde “قَوْلٌ” kelimesinin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ/Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz-diyorlar.”²⁶⁶ Bu cümlede hazfedilmiş bir “يَقُولُونَ/diyorlar” kelimesi bulunmaktadır. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ/Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar.” şeklinde gelmektedir.²⁶⁷

3.26. Fiilin Hazfı

Cümlede fiilin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ/Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin.”²⁶⁸ Bu cümlede “مِنْ رَأْسِهِ/başından” kelimesinden sonra “فَحَلَقَ/tıraş olmak” fiili hazfedilmiştir.²⁶⁹ Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفَحَلَقَ/Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin.” şeklindedir.²⁷⁰

3.27. Harfin Hazfı

Cümle içerisinde harfin hazfedilmesidir. Buna misal şudur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةٍ مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ/Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerin gizlediği ise daha büyüktür.”²⁷¹ Bu cümlede “و” harfi hazfedilmiştir. Hazıf olmaksızın cümlelerin takdîri; “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَوَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ/Ve onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar.” şeklinde gelmektedir.²⁷²

²⁶⁶ Zümer 39/3.

²⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.746-747; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.263.

²⁶⁸ Bakara 2/196.

²⁶⁹ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.I, s.206.

²⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.748-753.

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/118.

²⁷² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.755.

Müellife göre cümle içerisinde hazfedilen başka harflerde bulunmaktadır.²⁷³ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Atıfta bulunan “أَلْفَاءُ”,²⁷⁴ nidâ harfî “يَا”,²⁷⁵ “لَا” harfî,²⁷⁶ “فَاءُ” harfî,²⁷⁷ “أَنْ” harfî²⁷⁸ ve “لَا” harfî’dir.²⁷⁹

4. TAKDÎM-TE’HÎR ÜSLÛBU

Belağat üslûplarından birisi de Takdîm ve Te’hîr konusudur. Bu konunun mecâzdan sayıldığına dair bir ihtilaf söz konusudur. Ancak müellif onun mecâzdan sayılamayacağını belirtmiştir.²⁸⁰

ez-Zerkeşî’ye göre lafız taşıdığı anlamın ehemmiyetine göre öne alınır veya sonraya bırakılır. Herhangi bir cümle içerisinde kelimenin takdîm ya da te’hîr edilmesi hususunda birtakım sebepler vardır.²⁸¹ Bunlar; asıl olan takdîm edilmesi,²⁸² te’hîr edilmesi halinde anlamın beyânına²⁸³ ya da uyumluluğa dair bir bozukluğun oluşması,²⁸⁴ kendisine önem verilmesi,²⁸⁵ akla gelenin kendisine yönelik olması,²⁸⁶ takdîmin ta’cîb kasdıyla olması²⁸⁷ ve ihtisâs’tır.²⁸⁸

Müellif konuyu takdîm, te’hîr edilmesi gerekenin öne geçirilmesi ve bir yerde takdîm edilen kelimenin başka yerde te’hîr edilmesi şeklinde üç ana başlık altında ele almıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

²⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.755-759.

²⁷⁴ Bakara 2/67. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ/Mûsâ, “Allah’a sığınırım!” dedi.”

²⁷⁵ Âl-i İmrân 3/66. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “هَآ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ/İşte siz böylesiniz.”

²⁷⁶ Mü’minûn 23/91. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ/Allah asla çocuk edinmemiştir. O’nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir.”

²⁷⁷ Şu’arâ 26/111. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “أَتُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ/Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman edermiyiz!”

²⁷⁸ Rûm 30/24. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا/Yine O’nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşegi gösteriyor.”

²⁷⁹ Yûsuf 12/85. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “يُؤَسِّرْكَ يَاسَافُ/Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsufum!’ diye diye sonunda hasta olacaksın.”

²⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.770.

²⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.770-772.

²⁸² Misal için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.770.

²⁸³ Mü’min 40/28. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “فِرْعَوْنُ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ/Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi.”

²⁸⁴ Fussilet 41/37. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ/Eğer gerçekten Allah’a tapıyorsanız onları yaratan Allah’a secde edin.”

²⁸⁵ Bakara 2/43. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ/Namazı kılın, zekâtı verin.”

²⁸⁶ En’âm 6/100. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ/Allah’a ortak koştular.”

²⁸⁷ En’âm 6/100. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ/Cinleri Allah’a ortak koştular.”

²⁸⁸ Bakara 2/172. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ/Eğer O’na kulluk ediyorsanız?”

4.1. Takdîm

Müellif bir kelimenin öne geçirilmesinin Kur'ân'da yirmi beş çeşidinden bahsetmiştir. Bunları şu şekilde sıralamıştır:

4.1.1. Zaman/Varoluş Sebebiyle

Cümle içerisinde kelimenin zaman bakımından ya da îcad sebebiyle öne geçirilmesidir. Buna misal şudur: “إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ”/Doğrusu insanların İbrâhîm'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu peygamber (Hz. Muhammed).”²⁸⁹ Cümleye ilişkin ez-Zerkeşî, İbn Atıyye'nin şu görüşüne yer vermiştir: “الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ”/Ona tabi olanlar” ifadesiyle hedef, fetret zamanında yaşayan kimselerdir.²⁹⁰ Görüldüğü üzere burada İbrâhîm aleyhisselam'a tabi olanlar, zaman ve varoluş sebebiyle Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in önüne geçirilmiştir. Bir başka misal şudur: “اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ”/Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da.”²⁹¹ Bu cümlede Ehl-i Sünnetin görüşü beşerin melekten daha faziletli olduğu yöndedir. Ancak ne var ki melek, varlık sahasına önceden gelmiş olması sebebiyle takdîm edilmiştir.²⁹² Ayrıca burada, beşerin peygamber olmasını inkâr eden kimselere karşı bir gönderme de bulunmaktadır.

4.1.2. Zât Sebebiyle

ez-Zerkeşî'ye göre bütün sayı isimleri derece itibarıyla kendisinin üstünde bulunan sayıların önüne geçirilmektedir. Buna misal şudur: “ثَلَاثٌ وَرُبَاعٌ”/İkişer, üçer, dörder.”²⁹³ ve “مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ”/Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın.”²⁹⁴ Bu ifadelerde sayı isimleri zât'ı sebebiyle bir üstteki sayının öncesinde getirilmiştir.²⁹⁵ Yani bir sayısının iki sayısının önünde gelmesi zât'ı sebebiyledir.

²⁸⁹ Âl-i İmrân 3/68.

²⁹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.774; ayrıca bkz. Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c.II, s.512.

²⁹¹ Hac 22/75.

²⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.774; Allah, vahyi peygamberlerine ulaştırma hususunda aracı olsunlar diye, meleklerden, dinin emirlerini kullarına ulaştırmak için de insanlardan elçiler seçer. Bu âyet, peygamberin insanlardan olmasını inkâr edenlere bir cevap niteliğindedir (es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, 6.Baskı, İstanbul, 2016, c.IV, s.146).

²⁹³ Nisâ 4/3.

²⁹⁴ Mücâdele 58/7.

²⁹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.779.

4.1.3. İlet ve Sebebiyet

Herhangi bir cümle içerisinde kelimenin illet ve sebebiyet nedeniyle öne geçirilmesidir. Misal: “قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ” “*Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilğimiz yokur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin*” cevabını verdiler.”²⁹⁶ Bu cümlede “الْعَلِيمُ/ilim” kelimesi “الْحَكِيمُ/hikmet” kelimesinin önünde zikredilmiştir. Çünkü ikinci kelimenin taşıdığı anlam ilim merkezli olduğundan önce “الْعَلِيمُ” kelimesi akabinde “الْحَكِيمُ” kelimesi²⁹⁷ zikredilmiştir.²⁹⁸ Bir başka ifadeyle ilim, hikmet sahibi olmanın önünde bir ön şart olarak görülmektedir. Nitekim ilimsiz bir hikmet tasavvur edilememektedir.

4.1.4. Rütbe Sebebiyle

Bir kelimenin seviye ve mevki sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ” “*O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. O engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur.*”²⁹⁹ Bu cümlede Cenab-ı Mevla’nın rahmeti her şeyi kuşatmıştır. O’nun mağfireti ise bazı kimselere tahsis edilmiştir. Bu sebeptendir ki umum bir kelime olan “الرَّحِيمُ/merhamet eden” kelimesi rütbe sebebiyle hususluğu ifade eden “الْعَفُورُ/bağışlamak” kelimesinin önünde zikredilmiştir.³⁰⁰

4.1.5. “الدَّاعِيَةُ/Davet” Sebebiyle

Herhangi bir cümlede kelimenin davet sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Misal: “قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ” “*Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakındırsınlar ve iffetlerini korusunlar.*”³⁰¹ cümlesinde gözlerin sakındırılma işi, iffetlerini korumak üzerine takdîm edilmiştir.³⁰² Çünkü göz, harama bakmaya davet eder. Bakmak, insanı zinaya sevk eder. Âyette zinadan sakındırma eyleminden önce ona götüren sebeplerden sakınılması gerektiğine davet yoluyla vurgu yapılmaktadır.

²⁹⁶ Bakara 2/32.

²⁹⁷ Bu kelime için burada iki anlam bulunmaktadır. Birincisi, adil bir şekilde hüküm vermektir. İkincisi, bozgunculuğun yol bulamadığı işlere denilir (el-Begavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, *Tefsîru’l-Begavî (Meâlimu’t-Tenzîl)*, Daru’t-Tayyibe, Riyad, t.y., c.I, s.80).

²⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.779.

²⁹⁹ Sebe’ 34/2.

³⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.780.

³⁰¹ Nûr 24/30.

³⁰² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.782; “İffetlerini korusunlar.” Cümlesindeki iffet kelimesinin âyetteki karşılığı tam olarak “ferç”tir. Ferç kelimesi hakikat olarak cinsel organlar, mecâz olarak da iffet ve namus anlamına gelmektedir (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.IV, s.69).

4.1.6. Ta'zîm Sebebiyle

Kelimenin ta'zîm/saygı gereği öne geçirilerek zikredilmesidir.³⁰³ Buna misal şudur: “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ/Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse”³⁰⁴ Bu cümlede “اللَّهُ” kelimesi ta'zîm gereği “الرَّسُولَ/peygamber” kelimesinin önünde zikredilmiştir.

4.1.7. Şeref Sebebiyle

ez-Zerkeşî'ye göre herhangi bir cümle içerisinde kelimenin şeref gereği öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى /Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temenni de bulunduğu anda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın.”³⁰⁵ Bu cümlede şeref gereği olarak “رَسُولٍ/resul” kelimesi “نَبِيٍّ/nebi” kelimesinin önünde zikredilmiştir.³⁰⁶ Çünkü resul birtakım ayırıcı vasfından dolayı nebiden faziletli olarak kabul edilmektedir.

4.1.8. Galebe ve Çokluk Sebebiyle

Bir cümle içerisinde kelimenin galebe ve çokluk gereği öne geçirilerek zikredilmesidir. Misal: “مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ/İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz.”³⁰⁷ cümlesinde “مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا/dünyayı isteyenler” cümlesi “مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ/âhireti isteyen kimseler”in önünde zikredilmiştir.³⁰⁸ Çünkü burada dünyayı âhirete tercih edenlerin daha yaygın ve fazla olduğuna dair bir vurgu yapılmıştır.

4.1.9. Takdîmi Gerektiren Bir Şeyin Geçmesi

ez-Zerkeşî'ye göre cümlede takdîmini gerektiren bir şeyin geçmesi sebebiyle kelimenin öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna siyakın delâleti de denilmiştir. Buna misal şudur: “وَقَالَا أَتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا/Şüleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını

³⁰³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.782.

³⁰⁴ Nisâ 4/69.

³⁰⁵ Hac 22/52.

³⁰⁶ Daha geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.782-787; Resul; Allah'ın kendisine vahyederek tebliğe memur ettiği, kendisine kitap ve yeni şariat verdiği kimselere denilir. Nebi, Allah'ın vahyettiğinden insanları haberdar eden kimse olup kendisine ait müstakil bir şariatı olmayıp, önceki bir şariatle amel eden ve bunu insanlara îzah eden kimselere denilir (Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, 7. Baskı, Konya, 2012, s.308).

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/152.

³⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.787-788.

sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik.”³⁰⁹ Bu cümlede “عِلْمًا/ilim” kelimesinin aslında anlam yönüyle “حُكْمًا/hükmetme yeteneği” kelimesinin önünde zikredilmesi gerekirken ne var ki “حُكْمًا” kelimesi siyakı gereği öne geçirilerek ifade edilmiştir.³¹⁰

4.1.10. Lafzın İştikâkı Sebebiyle

Kelimenin iştikâkı/etimoloji gereği öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “لَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ/Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için”³¹¹ ve “وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ/Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz.”³¹² Bu cümlelerde kullanılan “تَقَدَّمَ/öncelik” ve “تَأَخَّرَ/sonralık” kelimeleri, iştikâkı göz önünde bulundurulmak suretiyle anlam gereği bu şekilde ifade edilmişlerdir.³¹³ Bir başka ifadeyle kelimenin kendisi yapısı itibarıyla önce gelmeye müsait bir durum içerisinde bulunmaktadır.

4.1.11. Teşvik Sebebiyle

Cümle içerisinde bir kelimenin teşvik sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Misal: “مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دِينَ/Vasiyetten ve borçtan sonra”³¹⁴ ifadesinde vasiyetin uygulanması borcun ödenmesinin önüne geçmiştir.³¹⁵ Çünkü Arap toplumunda küçümsenme, alaya alınma korkusu nedeniyle borcun ödenmesi vasiyetin önüne geçmektedir. Binaenaleyh borcun aksine vasiyetin ertelenmesi daha hafif görülmektedir.³¹⁶ Bu sebeple âyetle vasiyete teşvik etmek için vasiyet, borcun ödenmesinin öncesinde zikredilmiştir.

4.1.12. Kendisinden Sonra Bulunan Şeyin Gerçekleşmesi İçin

Kelimenin kendisinden sonra bulunan şeyin gerçekleşebilmesi için öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ/Şüphesiz ki iman edip dünya ve âhiret için yararlı şeyler yapanlar”³¹⁷ Bu cümlede “آمَنُوا/iman eden” kelimesi “وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ/yararlı işler yapan” kelimesinin önünde zikredilmiştir.

³⁰⁹ Enbiyâ 21/79.

³¹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.789.

³¹¹ Müddessir 74/37.

³¹² Hicr 15/24.

³¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.790.

³¹⁴ Nisâ 4/11.

³¹⁵ Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahrû 'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c.III, s.194.

³¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.791.

³¹⁷ Bakara 2/277.

Çünkü salih amel iman etmenin bir neticesidir.³¹⁸ Bir başka ifadeyle burada insanın iman etmediği sürece yaptığı yararlı ve güzel davranışların aslında kişiye hiçbir surette faydasının olmayacağına vurgu yapılmaktadır.

4.1.13. İhtimâm Sebebiyle

Bir cümlede kelimenin muhatabın yanında önemli olması nedeniyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Misal: “وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ/Yakınlara, yetimlere ve yoksullara”³¹⁹ ifadesinde yakın akrabasının yetim kimselere göre daha önemli olması sebebiyle öne alınarak zikredilmiştir.³²⁰ Ayrıca burada sadaka verilecek kişiler arasında yakın akrabaya sadaka vermenin daha faziletli bir davranış olduğu da beyân edilmiştir.

4.1.14. Tenbîh Sebebiyle

Herhangi bir cümle içerisinde mutlak olduğuna tenbîhte bulunmak için kelimenin öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ/Cinleri Allah’a ortak koştular.”³²¹ Bu cümlede ikinci meful olan “لِلَّهِ” kelimesi, birinci meful olan “شُرَكَاءَ/ortak” kelimesinin önünde zikredilerek asıl olan Allah Teâlâya tenbîhte bulunulmuştur. Burada “الْجِنَّ/cin” kelimesi mukadder ikinci cümle yerindedir.³²²

4.1.15. Sebebin Düzenli Olduğuna Tenbîh İçin

Sebebin düzenli olduğuna tenbîh etmek için kelimenin öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتُكُوى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ/O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak.”³²³ Bu cümlede önce “جِبَاهُهُمْ/Onların alınları” kelimesi daha sonra “وَجُنُوبُهُمْ/Onların böğürleri” kelimesi öne geçirilerek zikredilmiştir. Burada dünyada sadakaya engel olan uzuvlar sırasıyla getirilmiştir. Binaenaleyh insan isteyen bir kimseden ilk önce yüzünü sonra böğrünü daha sonra da sırtını dönerek gitmektedir.³²⁴ Âyette de bu duruma tenbîhte bulunulmaktadır.

³¹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.791.

³¹⁹ Enfâl 8/41.

³²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.791.

³²¹ En’âm 6/100.

³²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.792; Burada geçen “Cin” kelimesinden gaye meleklerdir. Zira onlar melekleri tahkîr etmek için cin diye ifade etmişlerdir (Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.III, s.167).

³²³ Tevbe 9/35.

³²⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.793.

4.1.16. Tenakkul Sebebiyle

ez-Zerkeşî'ye göre cümle içerisinde bazı kelimeler tenakkul yapılarak öne geçirilebilmektedir. Buna misal şudur: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ / *Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvaya eresiniz. Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kalmıştır.*”³²⁵ Bu cümlede muhatap kitle kendilerinden önce bulunan toplumların önünde zikredilmiştir.³²⁶ Ayrıca burada yeryüzü gökyüzünden önce belirtilmiştir. Çünkü önce yakın olan daha sonra uzakta bulunan şeyler ifade edilmiştir.³²⁷

4.1.17. Terakkî Sebebiyle

Kelimenin terakkî yapılması suretiyle öne geçirilmesidir. Buna misal şudur: “أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَطِشُونَ بِهَا / *Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri mi var onların.*”³²⁸ Bu cümlede Allah Teâlâ ehemmiyete binaen adım adım ilerleyerek en aşağı uzuvdan en yukarı uzva doğru hareketle zikretmiştir.³²⁹ Burada ilk önce insanı ayakta tutan ayakların daha sonra onu hayata bağlayan ellerin zikredilmesi organların önem derecesine göre adım adım belirtildiğini göstermektedir.

4.1.18. Müfrede Riâyet Sebebiyle

Müfred bir kelimenin cemi bir kelimenin önüne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا / *Saniyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çarpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.*”³³⁰ Bu cümlede tekil olan “مال/mal” kelimesi, cemi olan “بَنِينَ/evlatlar” kelimesinin önünde zikredilmiştir.³³¹ Müfred kelimenin cemi kelimenin önünde zikredilmesi ile müfrede riâyet edilmiş olunmaktadır.

4.1.19. Tahzîr ve Tenfîr Sebebiyle

Herhangi bir cümle içerisinde kelimenin tahzîr ve tenfîr sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً / *Zina eden*

³²⁵ Bakara 2/21-22.

³²⁶ Burada muhatap, Mekke ehlidir (el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, c.I, s.71).

³²⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.793.

³²⁸ A'râf 7/195.

³²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.794; Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c.IV, s.441.

³³⁰ Mü'minûn 23/55-56.

³³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.795.

erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir.”³³² Bu cümlede zinanın kötülüğüne uyarıda bulunularak ondan uzaklaştırmak için zina sözcüğü, öne geçirilerek şirkle birlikte ifade edilmiştir.³³³

4.1.20. Tahvîf Sebebiyle

Cümlede bir kelimenin tahvîf sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ/O gün geldiğinde Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu!”³³⁴ Bu cümlede “شَقِيٌّ/bedbaht” kelimesi, korkutma amaçlı “سَعِيدٌ/mutlu” kelimesinin önüne geçirilerek zikredilmiştir.³³⁵

4.1.21. Ta’cîb Sebebiyle

Kelimenin ta’cîb (şaşkınlığa sevk etmek) sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “فَقَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ Süleyman’ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd’un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik.”³³⁶ Bu cümlede “الْجِبَالَ/dağlar” kelimesi “الطَّيْرَ/kuşlar” kelimesinin öncesinde getirilmiştir. Çünkü dağların Dâvûd aleyhisselama boyun eğmesi ve dağların Allah Teâlâ’yı tesbih etmesi³³⁷ kuşların bunları yapmasından daha şaşırtıcı bir durumdur.³³⁸ Dağlar bir kuş gibi konuşan, hareket eden varlıklar değildir. Bunun aksine donuk varlıklar olarak görünür.³³⁹ Bu sebeple ta’cîb kastıyla dağlar kuşların öncesinde zikredilmiştir.³⁴⁰

4.1.22. Kudrete Delâlet Etmesi Sebebiyle

Herhangi bir cümle içerisinde kelimenin Allah’ın kudretine delâlet etmesi sebebiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ”

³³² Nûr 24/3.

³³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.795.

³³⁴ Hûd 11/105.

³³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.796; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IV, s.241.

³³⁶ Enbiyâ 21/79.

³³⁷ Dâvûd aleyhisselam güzel sesiyle Zebûr’u okurdu. Onu terennüm ederken kuşlar havada durur, onunla birlikte tesbih ederlerdi. Dağlar da bu tesbihi yansıtırlandı. Cansız olmaları sebebiyle, itaat ettirilmeleri ve tesbihlerini daha enterasan, daha hayret verici ve icazda daha etkili olduğu için dağlar kuşlardan önce zikredilmiştir (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.IV, s.87).

³³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.IV, s.158.

³³⁹ Bkz. Neml 27/88.

³⁴⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.796.

مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ Allah hareket eden her canlıyı sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kâdirdir.”³⁴¹ Bu cümlede³⁴² hayvanlardan bahsedilirken ilk önce karnı üstü yürüyenler (sürüngenler) sonra iki ayak üstünde daha sonra dört ayak üstünde yürüyenler sırasıyla verilmiştir.³⁴³ Karnı üstünde yürüyen canlılar Allah’ın kudretine daha fazla delâlet etmesi sebebiyle ayakları üzerinde yürüyen canlıların önüne getirilmiştir.³⁴⁴ Çünkü burada karnı üstü yürüyen hayvanlar insana iki ya da dört ayak üstünde yürüyen hayvanlardan daha şaşırtıcı gelmektedir. Bu hayret verici durum Allah Teâlâ’nın kudretine daha fazla delâlet etmektedir.

4.1.23. Tertîb Kastıyla

Bir cümlede kelimenin tertîb kastıyla öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتَمِّمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu halde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”³⁴⁵ Bu cümlede başların meshedilmesi durumu tertîb gereği ellerin ve ayakların yıkanmasının arasına girerek ayakların yıkanmasından önce zikredilmiştir.³⁴⁶ Burada ez-Zerkeşî’nin Şafiî mezhebinden olduğu göz önünde bulundurularak âyet değerlendirilmelidir. Zira Hanefilere göre âyet tertibi ifade etmemektedir.

³⁴¹ Nûr 24/45.

³⁴² Detaylı bilgi için bkz. Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru ’l-Muhît fi ’t-Tefsîr*, c.VI, s.428.

³⁴³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sâbûnî, *Safvetü ’t-Tefâsîr*, c.IV, s.229.

³⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.796.

³⁴⁵ Mâide 5/6.

³⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.796.

4.1.24. Lafzın Hafifliği Sebebiyle

Cümle içerisinde harf, hareke, şedde vb. yönden hafif kabul edilen bir kelimenin diğer kelimelerin önüne hafifliği sebebiyle geçirilerek zikredilmesidir. Misal: “الْإِنْسُ/insan” kelimesi “الْجِنُّ/cin” kelimesine göre dile daha hafif geldiği için genellikle öne geçirilerek zikredilmiştir.³⁴⁷ Burada herhangi bir misal belirtilmemiştir. Ancak buna şu misal verilebilir: “وَكذلك جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ/Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.”³⁴⁸ Burada “الْإِنْسُ” kelimesi “الْجِنُّ” kelimesinin önüne geçirilmiştir. Kur’ân’da bu konunun misalleri bulunduğu kadar bu durumun tam tersine gelecek şekilde de misaller bulunmaktadır.³⁴⁹

4.1.25. Fasılalara Riâyet Sebebiyle

Kelimenin, fasılalara özen göstermek gayesiyle öne geçirilerek zikredilmesidir. Buna misal şudur: “وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُفْضِلَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ ذَلِكْ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُفْضِلَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ/Böyledir; her kim kendisine yapılanda misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Allah çok bağışlayıcı ve yarlıgayıdır.”³⁵⁰ Bu cümlede “لَعَفُورٌ/çok bağışlayan” kelimesi, fasılaya riâyet sebebiyle “غَفُورٌ/çok yarlıgayı” kelimesinin önüne getirilerek ifade edilmiştir.³⁵¹

4.2. Te’hîr Edilmesi Gerekenin Öne Geçirilmesi

Kelimenin, i’rab gereği sonraya bırakılması gerekirken bir faydaya binaen öne geçirilmesidir. Buna misal şudur: “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ/Kulları içinde ancak bilenler, Allah’ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.”³⁵² Bu cümlede i’rab açısından meful olan “اللَّهُ” kelimesi fail konumunda bulunan “الْعُلَمَاءُ/bilenler” kelimesinin önüne geçirilmiştir.³⁵³ Çünkü burada maksat, failin hasredilmesidir.³⁵⁴ Burada normal şartlarda kelimenin sonraya bırakılması gerekirken birtakım faydaya binaen kelime öne geçirilerek zikredilmiştir.

³⁴⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.797.

³⁴⁸ En’âm 6/112. Başka misaller için bkz. İsrâ 17/88; Cin 72/5.

³⁴⁹ Bkz. En’âm 6/130; A’râf 7/38, 179; Neml 27/17.

³⁵⁰ Hac 22/60.

³⁵¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.797.

³⁵² Fâtır 35/28.

³⁵³ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.797-802.

³⁵⁴ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.VII, s.151.

4.3. Takdîm Edilen Bir Kelimenin Başka Yerde Te'hîr Edilmesi

Faydaya binaen bir yerde takdîm edilen kelimenin başka yerde te'hîr edilmiş bir şekilde kullanılmasıdır. Buna misal şudur: “الْحَمْدُ لِلَّهِ/Hamd Allah'a mahsustur.”³⁵⁵ Bu cümlede “الْحَمْدُ/Hamd” kelimesi,³⁵⁶ öne geçirilirken başka bir yerde “فَاللَّهُ الْحَمْدُ/Yalnız O'na hamdolsun.”³⁵⁷ şeklinde gelerek sonraya bırakılmıştır.³⁵⁸ Görüldüğü üzere cümle içerisinde kelimeler, makama göre öne alınıp sonraya bırakılabilmektedir.

5. TE'KÎD ÜSLÛBU

Müellif te'kîd üslûbunu yirmi sekiz şubeye ayırmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

5.1. Sunî Te'kîd

Müellif bu sanatın yokluğunu iddia eden kimselere karşı somut deliller getirerek farklı şekillerde cevap vermek suretiyle bu sanatın varlığını ortaya koymuştur. Binaenaleyh müellif, konu yer yer derinleşmeye doğru bir yol aldıysa ondan hemen vazgeçip konuyu daha anlaşılır hale getirmek için kolay olan başlık ve örnekleri zikrederek özetlemeyi daha uygun bulmuştur.³⁵⁹ Mezkûr konuyu öncelikle sunî te'kîd³⁶⁰ ve sunî te'kîde giren kısımlar³⁶¹ diye ikiye ayırdıktan sonra bu hususta önemli uyarı ve faydeleri zikretmektedir.³⁶² Konuyu işlerken akla gelebilecek olan muhtemel soru ve itirazları bizzat kendisi sorup cevap şeklinde ele alarak bahsetmektedir.³⁶³ Akabinde isim ve fiil cümlesinde gelmesi muhtemel te'kîd edatlarını işlemektedir.³⁶⁴ Misal: “يَا أَيُّهَا”³⁶⁵ âyetinde isim cümlesi “إِنَّ وَاللَّهُ حَقُّ”³⁶⁶ edatıyla te'kîd yapılarak zikredilmiştir.³⁶⁶ Bir başka misal şudur: “وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ”

³⁵⁵ Fâtîha 1/2.

³⁵⁶ Burada “الحمد” kelimesini, fethalı bir şekilde okumak caizdir. Ancak ref'a ile okumak Allah Teâlâ'yı övme noktasında daha güzel ve belîğ bir anlamı ihtiva etmektedir (ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, c.I, s.45). er-Râzî (ö.606/1209) hamd, medih ve şükür arasındaki farkları, detaylı bir şekilde ele alıp incelemiştir (er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.I, s.222-233).

³⁵⁷ Câsiye 45/36.

³⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.803-805; Hamd, Allah'a şükretmektir. O'nun nimetlerini ikrar etmektir (et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Hicr, 1.Baskı, Kahire, 2001, c.I, s.130).

³⁵⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.548-549.

³⁶⁰ Misaller için bkz. Mü'minûn 23/36; Vâkı'a 56/1; İnfitâr 82/17-18; Fecr 89/21-22; İnşirâh 94/5-6.

³⁶¹ Misaller için bkz. Nisâ 4/164; İsrâ 17/63; Neml 27/88; Ahzâb 33/56; Tûr 52/9-10; Hâkka 69/14.

³⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.549-559.

³⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.552.

³⁶⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.559-566.

³⁶⁵ Fâtır 35/5.

³⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.559.

إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ/Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir.”³⁶⁷ âyetinde fiil cümlesi “قَدْ” edatıyla³⁶⁸ te’kîd yapılmıştır.³⁶⁹ Görüldüğü üzere birinci cümle “إِنَّ” edatıyla, ikinci cümle ise “قَدْ” edatıyla te’kîd yapılarak zikredilmiştir.

5.2. Sıfat

Müellif sıfatın nekra bir isim için gelmesi halinde tahsisi, aksi takdirde marife için gelmesi durumunda kendisinin mevsûfu îzah edeceğini belirtmiştir.³⁷⁰ Sıfatın birçok sebepten dolayı gelebileceğini belirttikten sonra içlerinden sadece üç tanesini zikretmekle yetinmiştir.³⁷¹ Bunlar; medih, beyânın ziyadeliği³⁷² ve cinsi tayindir.³⁷³ Misal: “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla”³⁷⁴ âyetinde³⁷⁵ sıfatlar yalnızca medih ve senâ için³⁷⁶ zikredilmiştir.³⁷⁷ Müellif konunun daha iyi anlaşılması için sıfatın geliş şekilleri üzerinde yoğunlaşarak onu on iki başlık altında incelemiştir.³⁷⁸ Burada görüldüğü üzere müellif sıfatın birçok sebepten dolayı gelebileceğini ifade etmiştir. Ancak bu sebeplerden yalnızca üç tanesine yer vermiştir. Bu duruma göre müellifin yeri geldikçe konuyu ve içeriği öz hale getirme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

5.3. Bedel

ez-Zerkeşîye göre bedelle kastedilen kapalılıktan sonrakini îzah etmek demektir. Bir başka ifadeyle bedel, beyân ve te’kîdi ifade eder. Buna misal şudur: “رَأَيْتُ

³⁶⁷ Âl-i İmrân 3/101.

³⁶⁸ Bu edat tevakku’ için kullanılmıştır (Ebû Hayyân Endelusi, *el-Bahru’l-Muhîti fi’t-Tefsîr*, c.III, s.18).

³⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.566.

³⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.569.

³⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.569-571.

³⁷² Misal için bkz. A’râf 7/158.

³⁷³ Misal için bkz. En’âm 6/38.

³⁷⁴ Fatiha 1/1.

³⁷⁵ Burada “*Rahmân*” sıfatı daha belîğ olmasından dolayı takdîm edilmiştir (en-Nîsâbü’rî, Mahmud b. Ebû’l-Hasan b. Huseyn, *Îcâzu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân*, Mektebetü’t-Tevbe, 1.Baskı, Riyad, 1997, c.I, s.67).

³⁷⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân* c.I, s.130; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve Î’râbuh*, c.I, s.43.

³⁷⁷ Kur’ân dilinde “*rahmân*” sıfat-ismi de Allah’a mahsustur, başka hiçbir varlık için kullanılmamıştır. Rahmân “*en uzak geçmişe doğru bütün yaratılmışlara sonsuz ve sınırsız lütuf, ihsan, rahmet bahşeden*” demektir. Rahmân, rahmetiyle muamele ederken buna mazhar olan varlığın hak etmesine, lâıyk olmasına bakmaz, bu sıfatın tecellisi yağmur gibi her şeyin üzerine yağar, güneş gibi her şeyi ısıtır ve aydınlatır. Rahîm “*çok merhametli, rahmeti bol*” demek olup bu sıfatla kullar da nitelenebilir. Allah’ın rahîm sıfatı-ismi O’nun, daha ziyade kullarının gelecekte elde etmek üzere hak ettikleri, lâıyk oldukları sınırsız rahmetini, lütuf ve merhametini ifade etmektedir. “*Esirgemek*” ve “*bağışlamak*” bu sonsuz, engin ve etkisi çeşitli rahmetin ancak bir parçası, etkilerinin yalnızca bir çeşididir (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.59).

³⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.573-586.

أَبَا عَمْرٍو زَيْدًا/Ben Amr'ın babası Zeydi gördüm.” Cümle bu şekilde geldiği vakit burada bedel olarak bulunan “زَيْدًا/Zeyd” ismi kapalılığı îzah etme noktasında sanki sıfat yerinde gelen bir te’kîdmiş gibi kullanılmaktadır. Bir başka misal şudur: “وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ” /Hiç şüphesiz sen doğru yolu göstermekteisin. Allah'ın yolunu.”³⁷⁹ Bu âyette geçen ikinci “صِرَاطٍ/yol” kelimesi kapalılığı îzah etme noktasında bedel olmakla beraber kendisiyle te’kîd kastedilmiştir.³⁸⁰ Müellif, bedel konusunun akabinde birkaç uyarıda bulunmuştur.³⁸¹

5.4. Atfu Beyân

ez-Zerkeşî'ye göre atfu beyân bir şeyi îzah etme bağlamında sıfat gibidir. Tek farkla ki burada ez-Zemahşerî, atfu beyân hakkında kendisinin netliğinin metbusunun netliğinden fazla olması gerektiğini şart koşmuştur.³⁸² Buna misal şudur: “يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ زَيْتُونَةٍ” /Mübarek bir zeytin ağacından yakılır.”³⁸³ Bu ifadede geçen “زَيْتُونَةٍ/zeytin” kelimesi,³⁸⁴ atfu beyândır.³⁸⁵ Bu kelime, “شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ/mübarek ağac” kelimesini îzah etme bağlamında neredeyse sıfat yerinde kullanılmıştır.

5.5. Zikru'l-Hâs Ba'de'l-Âmm

Özel bir ismin genel bir isimden sonra zikredilmesidir. Burada atfin “زُ” harfiyle yapılması ve matufun bir özelliğe sahip olması şart koşulmuştur. Böylelikle matuf'un fazileti ön plana çıkarılarak kendisine dikkat çekilmiş olunmaktadır. Buna misal şudur: “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” /Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın.”³⁸⁶ Bu cümlede özel olan orta namaz³⁸⁷ genel olan namazdan sonra zikredilmiştir.³⁸⁸ Böylelikle

³⁷⁹ Şûrâ 42/52-53.

³⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.587; Allah Teâlâ, Kur'ân'ın doğru yolu gösterdiği gibi peygamberinde doğru yolu gösterdiğini beyân etmiştir. Bu yoldan gaye ise hemen diğer âyetin başında da belirtildiği üzere Allah'ın yoludur (er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.XXVII, s.192).

³⁸¹ Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.587-592.

³⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.592.

³⁸³ Nûr 24/35.

³⁸⁴ Zeytin ağacı, çok bereketli ve faydalı bir ağaçtır. Büyük tufandan sonra yeryüzünde ilk biten ağaç olarak bilinir. Burada zeytin ağacı ifadesi ile Şam kastedilmiştir. Çünkü Şam mübarek bir yerdir. Bu sebeple Allah, bu ağacı mübarek kılmıştır (er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.XXIII, s.237).

³⁸⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.592-593.

³⁸⁶ Bakara 2/238.

³⁸⁷ “Orta namaz” (es-salâtü'l-vustâ) beş vakit namazdan biri olduğu halde –çünkü başka bir günlük farz veya vâcip namaz yoktur- ayrıca zikredilmiş, ona daha ziyade ihtimam gösterilmesi istenmiştir. Orta namazın hangisi olduğu konusunda uzun tartışmalar yapılmış ve ortaya yirmi kadar farklı yorum ve tespit çıkmıştır. Bu yorumlardan ve tespitlerden üçü hem daha çok konuşulmuş hem de delillerle desteklenmiştir. Buna göre orta namaz: a) Sabah namazıdır. b) İkinci namazıdır. c) Bütün namazlara önem verilsin, hiçbirini geçirilmesin diye belirlenmeden bırakılmıştır (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.377).

hem kendisinin diğer namazlara kıyasla fazileti ön plana çıkarılmış hem de kendisine dikkat çekilerek bütün ilgiyi üzerine toplamıştır.

5.6. Zikru'l-Âmm Ba'de'l-Hâs

Genel bir ismin özel bir isimden sonra zikredilmesidir. Buna misal şudur: “إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي/Benim namazım ve ibadetlerim...”³⁸⁹ Bu şekilde âyette geçen “نُسُكِي/ibadet”³⁹⁰ kelimesi anlamca “صَلَاتِي/namaz”dan daha umumî olması itibarıyla hâs’dan sonra getirilmiştir.³⁹¹

5.7. Müteradiflerden Birinin Başkasına yahut En Yakın Anlama Atfedilmesi

ez-Zerkeşî’ye göre bu durum lafzın ihtilaflı olması halinde meydana gelmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki müellif, atfin “و” harfiyle gelmesi halinde daha güzel olacağını belirtmiştir.³⁹² Misal: “لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا/Orada bir eğrilik ve tepe göremezsin.”³⁹³ şeklinde âyette geçen “عِوَجًا/eğrilik” ve “أَمْتًا/tepe” kelimeleri³⁹⁴ aslında tek bir anlamı ifade etmektedir.³⁹⁵ Dolayısıyla “أَمْتًا” kelimesi müteradifi olan “عِوَجًا” kelimesine atfedilmiştir. Burada bu çeşit bir atfin anlamsız olduğunu dile getirenler olsa da müteradif iki kelimenin bir kelimeye kıyasla daha kuvvetli bir anlamı ortaya çıkardığı görüşü ağır basmaktadır.³⁹⁶

5.8. Kapalılıkta İzah İçin Gelmesi

Cümle içerisinde anlaşılması zor ya da karışıkmiş gibi olan bir kelimenin izah istemesi, aslında mezkûr kelimenin anlamının her iki surette de görülebilmesi içindir. Binaenaleyh bu durum lafız ve sözdeki tesiri arttırmaktadır. Buna misal şudur: “فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ/Hac döneminde üç gün oruç tutar, döndüğü vakit de yedi gün oruç tutar. Bu tam on gün eder.”³⁹⁷ Bu şekilde âyette geçen “عَشْرَةٌ/on” sayısının tekrar geçmesi “و” harfinin başka durumlarda da gelebileceği ihtimalinden

³⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.593-597.

³⁸⁹ En’âm 6/162.

³⁹⁰ “Nüsük” kelimesi hakkında “tapınma” anlamının tercih edilmesi akla daha yakın gelmektedir. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.294; ancak “Nüsük” kelimesi genelde “tapınma”, özelde ise “kurban” anlamını ihtiva etmektedir. Burada müfessirlerce her iki mâna da bu kelimeye verilmiştir (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.II, s.496).

³⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.597.

³⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.597.

³⁹³ Tâ-Hâ 20/107.

³⁹⁴ Bu iki kelime hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.XXII, s.117-118.

³⁹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.597-598.

³⁹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.599-600.

³⁹⁷ Bakara 2/196.

dolayıdır. Zikri geçen “كَامِلَةً/tam” kelimesi ise bu görüşü doğrulamaktadır. Hal böyle iken “تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ/Bu tam on gündür.” şeklinde ifade edilince³⁹⁸ hem te’kîd meydana gelmiş,³⁹⁹ hem de bu sayı doğrulanmış olmaktadır.⁴⁰⁰ Böylelikle yazıdan kaynaklı doğabilecek benzerlik sıkıntısı ortadan kaldırılmaktadır.⁴⁰¹

5.9. Zâhir Bir İsm’in Zamir Yerinde Bulunması

ez-Zerkeşî’ye göre isimlerde asıl olan ismin zâhir bir şekilde zikredilmesidir. Ancak ismin önceden geçmiş olması ile birlikte ikinci kez tekrardan zikredilmesi muhtemel olduğu yerlerde zamirle gelmesi daha uygun görülmektedir. Fakat bilinenin aksine çeşitli sebeplerden dolayı bazen zamir yerine aynı ismin tekrarı söz konusu olabilmektedir. Müellif, bahsi geçen bu durumu on yedi başlık altında ele alıp ortaya koymuştur.⁴⁰² Bunlardan bazıları ise şunlardır: Ta’zîm, tahkîr, telezzüz,⁴⁰³ umum⁴⁰⁴ ve husus.⁴⁰⁵ Burada ta’zîm’e misal şudur: “وَإِنَّمَا اللَّهُ يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ /Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁴⁰⁶ Bu şekilde “اللَّهُ” lafızlarının zamir yerinde zikredilmesi ile hedeflenen Allah Teâlâ’nın isminin yüceltilmesidir.⁴⁰⁷ Tahkîr’e misal ise şudur: “أُولَئِكَ جُزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ جُزْبَ الشَّيْطَانِ /İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları...”⁴⁰⁸ Bu şekilde “جُزْبُ الشَّيْطَانِ/Şeytanın yandaşları” kelimesinin zamir yerinde getirilmesi ile gaye şeytanın yandaşlarının küçük görülmesi ve aşağılanmak istenilmesidir.⁴⁰⁹ Buradan hareketle ismin ikinci bir kez geçmesi halinde uygun olan zamirle gelmesidir. Ancak bir faydaya binaen bazen zamir yerinde zâhir bir isim gelebilmektedir.

³⁹⁸ Bu ifade, kapalılığı ortadan kaldırmaktadır (en-Nisâbü’rî, *Îcâzu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân*, c.I, s.133).

³⁹⁹ Ebu’s-Suûd, *Îrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.I, s.207.

⁴⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.600-603.

⁴⁰¹ Ebû Hayyân Endelûsî, *el-Bahrû’l-Muhîr fî’t-Tefsîr*, c.II, s.89.

⁴⁰² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.605-612.

⁴⁰³ Fâtır 35/10.

⁴⁰⁴ Kehf 18/77.

⁴⁰⁵ Ahzâb 33/50.

⁴⁰⁶ Bakara 2/282.

⁴⁰⁷ Ebu’s-Suûd, *Îrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.I, s.271.

⁴⁰⁸ Mücâdele 58/19.

⁴⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.603-614.

5.10. Mübâlağa Sîğasıyla Gelmesi

ez-Zerkeşî'ye göre mübâlağa sîğası birden fazla formda gelebilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: ⁴¹⁰(فُعْلَى), ⁴¹¹(فُعْلَن), ⁴¹²(فُعِلَ), ⁴¹³(فُعُولُ), ⁴¹⁴(فَعَالٌ), ⁴¹⁵(فَعْلَانٌ). Misal: “إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ/Ben, senden, çok esirgeyici olan rahmâna sığınırım.”⁴¹⁵ Burada “الرَّحْمَنِ/rahmân” kelimesi, çokça koruyan anlamında mübalâğa yapılarak “فَعْلَانٌ” kalıbında zikredilmiştir.⁴¹⁶ Bir başka misal şudur: “وَحَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا/Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”⁴¹⁷ şeklinde “رَفِيقًا/arkadaş” kelimesi ise “فَعِيلٌ” formunda zikredilmiştir.⁴¹⁸

5.11. Müsennâ Söyleyerek Müfredin Kastedilmesi

Tesniye bir sayının zikredilerek bununla muradın teklik ifade olunmasıdır. Misal: “يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ/Onlardan inci ve mercan çıkar.”⁴¹⁹ şeklinde âyette mufassal tesniye zamiri zikredilmiştir. Lafzın zâhirine bakıldığı vakitte her ikisinden de inci ve mercan çıktığı akla gelse de burada tesniye kalıbı kullanılarak müfred kalıbı kastedilmiştir.⁴²⁰ Bir başka ifadeyle birisinden inci, diğerinden mercan çıkar denilmek istenmiştir.

5.12. Çoğul Söyleyerek Müfredin Kastedilmesi

Çoğul bir ismin ya da sayının zikredilerek bunlarla muradın teklik olunmasıdır. Buna misal şudur: “يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ/Ey peygamberler! Temiz, güzel ve hoş şeylerden yeyin.”⁴²¹ Bu şekilde âyette geçen “الرُّسُلُ/peygamberler” kelimesi çoğul

⁴¹⁰ Alak 96/8. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “إِنِّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ/Oysa (kuldaki) her şey yalnız rabbine aittir (O'na dönecektir).”

⁴¹¹ Beled 90/6. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَا لَا لُبَدًا/Pek çok mal harcadım diyor.”

⁴¹² Kamer 54/25. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ هُوَ كَذَّابٌ أَشِيرٌ/Hayır o, yalancının, küstahın biri!”

⁴¹³ İsrâ 17/3. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا/Bilesiniz ki Nuh çok şükreden bir kul idi.”

⁴¹⁴ Mâide 5/109. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ/Bütün gizlileri tam olarak bilen sensin.”

⁴¹⁵ Meryem 19/18.

⁴¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.615.

⁴¹⁷ Nisâ 4/69.

⁴¹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.619.

⁴¹⁹ Rahmân 55/22.

⁴²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.624; Bu iki kelime hakkında detaylı bilgi için bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.XXIX, s.102-103.

⁴²¹ Mü'minûn 23/51.

zikredilmiştir. Ancak hitap şekli her ne kadar çoğul kalıbında gelmiş olsa da bununla hedeflenen tek bir peygamberdir.⁴²²

5.13. Tesniye Bir Lafız Söyleyerek Çoğulun Kastedilmesi

Tesniye bir kelime zikredilerek bununla hedeflenenin çoğul olunmasıdır. Buna misal şudur: “*اَرْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ*”/Sonra gözünü çoğu kere çevir.⁴²³ Bu şekilde âyette geçen “*كَرَّتَيْنِ*/iki kere” kelimesi tesniye olsa da bununla hedeflenen çoğul kalıbı olmuştur.⁴²⁴

5.14. Te’kîd Bakımından Tekrar

Arapların konuşma esnasında araştırılmasını istediği herhangi bir konu hakkında o şeyi üstü kapalı bir şekilde ifade etmeleri ya da beddua etmeyi niyetlendikleri zaman, onu te’kîd ederek tekrar etme gibi bir adetleri bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm muhataplarının dili üzerine indirilmesi yönüyle Arapların bu adetlerini içermektedir. Tekrarın en büyük faydası takrîr yani bir şeyi zihne iyice yerleştirmeye yardımcı olmasıdır.⁴²⁵ Buna misal şudur: “*كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ*”/Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti!⁴²⁶ Bu şekilde âyette geçen birinci cümle ikinci cümleyle aynı anlamı içermektedir.⁴²⁷ Burada araştırma ve beddua kısmına yönelik, çift yönlü bir tekrar söz konusu edilmiştir.⁴²⁸ Görüldüğü üzere burada tekrarlar vasıtasıyla te’kîd yapılmıştır. Ayrıca beraberinde beddua ve kınama da yapılmıştır.

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde tekrar meydana geldiği vakit bunun birtakım faydeleri bulunmaktadır.⁴²⁹ Nitekim tekrarın faydalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Te’kîd,⁴³⁰ daha fazla dikkat çekme,⁴³¹ kelamı uzatma,⁴³² ta’zîm ve tehvîl/korkutma,⁴³³ vaîd ve tehdîd,⁴³⁴ teaccüb,⁴³⁵ sayısız bağlantı kurma.⁴³⁶

⁴²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.626; Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.IV, s.28; es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.IV, s.166.

⁴²³ Mülk 67/4.

⁴²⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.626.

⁴²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.627.

⁴²⁶ Müddessir 74/19-20.

⁴²⁷ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IX, s.58.

⁴²⁸ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c.XXX, s.200.

⁴²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.628-632.

⁴³⁰ Tekâsür 102/3-4. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “*كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ*”/Hayır! Yakında bileceksiniz! Hayır, hayır! Elbette yakında bileceksiniz.”

⁴³¹ Mü’min 40/38-39. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ*”/Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: “Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim. Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır.”

5.15. Kelimenin Yapısında Ziyadelik Bulunması

Herhangi bir kalıpta bulunan kelime, kendisinden daha yüksekte mevcut bir kalıba çevrilmesi sonucu önceki kalıptan anlam yönüyle daha fazlasını içermiş kabul edilmektedir. Çünkü kelimeler belirli anlamlara delâlet etmektedir. Kelimelerde delâlet arttığı vakit zarurî olarak anlamın da artması beklenmektedir. Bir başka ifadeyle, lafzın kuvveti anlamın kuvvetli olmasındandır. Buna misal şudur: “فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ/Biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kısıvrak yakaladık.”⁴³⁷ Bu şekilde âyette geçen “مُقْتَدِرٍ/güçlü” kelimesi “قَادِرٍ/gücü yeten” kelimesinden delâlet yönünden daha belîğ bir ifadeyi içerdiği kabul edilmiştir.⁴³⁸ Çünkü burada, “قَادِرٍ” kelimesi üç harfli fiillerde ism-i fail kalıbında gelmiştir. Oysa “مُقْتَدِرٍ” kelimesi sülâsî mezid bir fiildir. Bir başka ifadeyle beş harfli fiillerde ism-i fail kalıbında getirilmiştir. Üç harfli bir fiil beş harfli bir fiile dönüşünce önceki formundaki anlamından kuvvet bakımından daha fazlasını içermektedir.

5.16. Tefsîr

Arap halkı söz konusu tefsîri/açıklamayı ta'zîm'in bulunduğu yerlerde uygulamışlardır. Buna misal şudur: “Allah'ın nezdinde İlsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti.”⁴³⁹ Bu cümlede geçen “خَلَقَهُ/yaratmak” kelimesi aslında kendisinden önce bulunan “مِثْلٍ/gibi” kelimesini açıklamıştır.⁴⁴⁰

⁴³² Nahl 16/119. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ/Sonuç olarak senin rabbin cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra, bilesin ki; artık rabbinin mağfîret ve rahmeti de çok geniştir.”

⁴³³ Hâkka 69/1-2. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ/O gerçekleşecek olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay?”

⁴³⁴ Tekâsür 102/3-4. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ/Hayır! Yakında bileceksiniz! Hayır, hayır! Elbette yakında bileceksiniz.”

⁴³⁵ Müddessir 74/19-20. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “كَفَى قَدْرًا ثُمَّ قِيلَ كَيْفَ قَدَرٌ/Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti!”

⁴³⁶ Rahmân 55/13. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ/Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

⁴³⁷ Kamer 54/42.

⁴³⁸ ez-Zerkeşî, el-Burhân, s.642-643.

⁴³⁹ Âl-i İmrân 3/59.

⁴⁴⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân, s.644; ayrıca bkz. er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, c.VIII, s.83; İbn Cüzey, et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl, c.I, s.147.

5.17. Lafzın Âdetin Çıkış Yerinden Çıkması

Buna misal şudur: “وَرَبَائِكُمْ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمْ/Eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız”.⁴⁴¹ Bu cümlede bulunan “حُجُورِكُمْ/evleriniz” kelimesi âlimlere göre kayıt kabul edilmemektedir. Fakat kayıtlı olmasının faydası ise yokluğu anında sabit olmasıyla hükmün te’kîd edilmesidir. Bundan dolayı âyetin devamında “فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا”/Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur.”⁴⁴² cümlesi gelmiştir. Binaenaleyh “حُجُورِكُمْ/evleriniz” kelimesi, âdetin çıkış yerinden bir kaçış olduğuna işaret etmiş bulunmaktadır.⁴⁴³

5.18. Kasem

Nahivcilere göre kasem, kendisiyle haberin te’kîd edildiği cümleye denilir. Buna misal şudur: “وَاللَّهِ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ/Ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.”⁴⁴⁴ Burada kasem olan “و” harfi, haber olan “يَشْهَدُ/tanıklık eder” fiilini te’kîd etmesi sebebiyle kasem diye belirtilmiştir.⁴⁴⁵ Allah Teâlâ burada münafıkların açıkladıkları şahitlikleri ve dilleriyle ettikleri yeminler hususunda kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik etmektedir.⁴⁴⁶ Bir başka misal şudur: “فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ/Hayır, rabbine andolsun ki, iman etmiş olmazlar.”⁴⁴⁷ Bu vb. daha altı yerde Allah Teâlâ zatı üzerine yemin etmiştir. Geriye kalan diğer yeminler ise, yaratmış olduğu mahlûkâtı üzerine zikredilmiştir.⁴⁴⁸

5.19. Muhal Olan Bir Kelamla Söz Vermek

Mübâlağa yoluyla olması mümkün olmayan bir cümlenin söylenmesidir. Misal: “وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ/Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!”⁴⁴⁹ Bu cümlede kastedilen anlam şudur: Hakîkatte nasıl bir deve normal şartlarda iğne deliğinden geçemiyorsa, onların da asla cennete girmeleri

⁴⁴¹ Nisâ 4/23.

⁴⁴² Nisâ 4/23.

⁴⁴³ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.645-646.

⁴⁴⁴ Münâfikûn 63/1.

⁴⁴⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.646.

⁴⁴⁶ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c.VI, s.406.

⁴⁴⁷ Nisâ 4/65.

⁴⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.646-647.

⁴⁴⁹ A'râf 7/40.

düşünülemez⁴⁵⁰ şeklinde ifade edilmesidir.⁴⁵¹ Görüldüğü üzere burada iri devenin iğne deliğinden girmesi imkânsız olduğu gibi, kâfirlerin cennete girmelerinin imkânsız olduğunu gösteren bir temsil bulunmaktadır. Müellif, te’kîd üslûbu konusunu işlerken bu maddede başlık belirtmemiştir. Ancak bu hususta konunun içeriğine uygun bir başlık seçilmiştir.

5.20. İstisnâ ve İstidrâk

İstisnâ edilen bir ismin iki kez zikredilmesiyle ikilenmesidir. Sanki ilkinde genelin içine dâhil edilirken akabinde genelin dışında bırakılmaktadır. Buna misal şudur: “فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ/Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblîs hariç.”⁴⁵² Bu cümlede geçen “إِبْلِيسَ/İblîs” kelimesi, sanki melek zümresinin içinde zikredilmiştir.⁴⁵³ Oysa görülenin aksine akabinde gelen cümlede “إِبْلِيسَ” bu durumun dışında bırakılmıştır.⁴⁵⁴

5.21. Mübâlağa

ez-Zerkeşî’ye göre sabit sıfatı olan bir şeyin, tarifi esnasında şiddetin artması ölçüsünde sıfatının kuvvetlenmesine mübâlağa denilir. Buna misal şudur: “أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي/بَحْرِ لُجِّي يَعْتِشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ/ Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar!”⁴⁵⁵ Bu cümlede karanlığın şiddeti artarak üç evrede gerçekleşmektedir. Birinci evrede denizin karanlığına, ikincisinde denizin üstündeki dalganın karanlığına, üçüncüsünde ise dalganın üstündeki bulutun karanlık olmasına mübâlağa yoluyla te’kîd yapılmıştır.⁴⁵⁶

5.22. İ’tirâz/Cümle-i Mu’terize

ez-Zerkeşî’ye göre i’tirâz, bir cümlede, bir cümlede yahut da anlam bakımından bitişik iki cümlede içerisine aslî maksadı tamamlayıcı nüktenin getirilmesidir. İçerisinde İmam-ı

⁴⁵⁰ Burada zımnî teşbih bulunmaktadır. Yani onlar hiçbir surette cennete giremezler. Ancak devenin iğne deliğinden girmesi mümkün olursa, işte o zaman girebilirler. Bu onların cennete girmelerinin imkânsızlığını ifade eden bir temsildir (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.II, s.293).

⁴⁵¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.650.

⁴⁵² Hicr 15/31.

⁴⁵³ Bu istisna, munkatı’dır. Çünkü İblîs, meleklerden başka bir mahlûktur. İblîs ateşten, melekler ise nurdandır. O, kesinlikle meleklerden değildir. Fakat meleklerin safları içinde idi. Dolayısıyla ona da hitap edilmiş oldu (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.III, s.271).

⁴⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.651.

⁴⁵⁵ Nûr 24/40.

⁴⁵⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.654; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.95.

Şâfiî (ö.204/819), Sekkâkî (ö.626/1228) gibi âlimlerin bulunduğu kudema, bunu iltifat diye isimlendirmiştir.⁴⁵⁷ Nahivciler göre, cümle-i suğrânın cümle-i kübrânın içine te’kîd yönüyle girmesidir şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵⁸ Buna misal şudur: “فَاسْتَغْفِرُوا لِدُنُوبِهِمْ”/Hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”⁴⁵⁹ Bu cümlede bulunan “وَإِلَّا اللَّهُ”/Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki?” ifadesi “فَاسْتَغْفِرُوا لِدُنُوبِهِمْ”/Hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler.” ile “وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا”/Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.” arasında cümle-i mu’terize görevi görmektedir.⁴⁶⁰ Görüldüğü üzere bu cümle iki cümle arasında aslî maksadı tamamlayıcı bir şekilde zikredilmiştir.

ez-Zerkeşî’ye göre cümle-i mu’terize birtakım sebeplerden dolayı getirilmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ya cümlelerin takrîri için gelmektedir. Buna misal şudur: “ثَالِهٌ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ”/Onlar, “Allah’a and olsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz” dediler.”⁴⁶¹ Bu cümlede “لَقَدْ عَلِمْتُمْ”/Siz de biliyorsunuz” ifadesi cümle-i mu’terizedir.⁴⁶²

Ya da tenzîh kastıyla gelmektedir. Buna misal şudur: “وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ”/Yine onlar –hâşâ- “Kızlar Allah’ındır” diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!”⁴⁶³ Bu cümlede “سُبْحَانَهُ/-Hâşâ-” ifadesi tenzîh ve ta’zîm kastıyla kullanılmış⁴⁶⁴ cümle-i mu’terizedir.⁴⁶⁵

Müellife göre bunların dışında cümle-i mu’terize teberrük,⁴⁶⁶ te’kîd,⁴⁶⁷ ikincinin birinci cümleyi beyân etmesi,⁴⁶⁸ tahsîs,⁴⁶⁹ hasmına karşı kuvvetli bir cevap vermek⁴⁷⁰ ve delil⁴⁷¹ için getirilmektedir.⁴⁷²

⁴⁵⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.656.

⁴⁵⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.656.

⁴⁵⁹ Âl-i İmrân 3/135.

⁴⁶⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.656-657; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.I, s.628.

⁴⁶¹ Yûsuf 12/73.

⁴⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.657.

⁴⁶³ Nahl 16/57.

⁴⁶⁴ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.V, s.121.

⁴⁶⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.657.

⁴⁶⁶ Fetih 48/27. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ”/Allah izin verirse güven duygusu içinde Mescid-i Harâm’a muhakkak gireceksiniz.”

⁴⁶⁷ Vâkı’a 56/75-76. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَأَنَّهُ لَاقَسَمٌ لِّوَيْتَلَمُونَ عَظِيمٌ”/Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki bilerseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir.”

⁴⁶⁸ Bakara 2/222-223. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ”/Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever. Kadınlar sizin tarlanızdır.”

5.23. İhtirâs

ez-Zerkeşî'ye göre ihtirâs, cümlelerin uzak bir şeye hamledilmesidir. Akabinde bu ihtimale sevk eden şeyle birlikte getirilmesidir. Buna misal şudur: “أَسْلُوكُ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ”/Şimdi elini koyuna sok; bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır.”⁴⁷³ Cümlede geçen “مِنْ غَيْرِ سُوءٍ/Bir hastalık yüzünden olmaksızın” ifadesiyle abraş hastalığı vb. şeylerden ihtirâs yapılmıştır.⁴⁷⁴

5.24. Tezyîl

Lügatta tezyîl bir şeyi diğerine eklemektir. İstılahta ise, cümle tamamlandıktan sonra birinci anlamda müstakil bir cümle getirilmesidir. Buna misal şudur: “ذَلِكَ”/Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız.”⁴⁷⁵ Bu cümlede bulunan “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ/Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız” ifadesi fazladan bir fayda olarak getirilmiştir.⁴⁷⁶ Görüldüğü üzere bu son kısım başta bulunan cümlelerin sonuna eklenmiştir. Böylelikle tezyîl meydana gelmiş olmaktadır.

5.25. Tetmîm

Müellife göre tetmîm, cümleyi tamamlamak demektir. Bir başka ifadeyle cümleyi tamamlayan şeyin, cümlelerin içerisine ya mübâlağa ya da ihtirâz veyahut da ihtiyât yoluyla dâhil edilmesidir. Buna misal şudur: “وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا”/Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler.”⁴⁷⁷ Bu cümlede “وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ/kendileri sevip istedikleri” kelimesinde “الْهَاءُ”

⁴⁶⁹ Lokmân 31/14. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَذَا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ”/Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur.”

⁴⁷⁰ Bakara 2/72. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا”/Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu hususta birbirinize düşmüştünüz.”

⁴⁷¹ Nahl 16/43-44. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ”/Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik.”

⁴⁷² Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.657-661.

⁴⁷³ Kasas 28/32.

⁴⁷⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.662.

⁴⁷⁵ Sebe’ 34/17.

⁴⁷⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.664.

⁴⁷⁷ İnsân 76/8.

zamiriyle tetmîm yapılmıştır. Bu kendilerinin çok istemeleriyle birlikte yemekten kinâye kılınmak suretiyle meydana gelmiştir.⁴⁷⁸

5.26. Ziyâde

Ziyâde, âlimler Allah'ın kitabı hakkında böyle bir ifadenin kullanımını inkâr ederek doğru bulmamışlardır. Oysa nahiv âlimlerinin bunu dile getirmeleriyle hedefledikleri, anlam yönünden olmamakla birlikte i'rab yönünden bir ziyâdelik olmuştur. Buna misal şudur: “كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا/Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?”⁴⁷⁹ Bu cümlede bulunan “كَانَ” kelimesi, burada ziyâde olarak getirilmiştir.⁴⁸⁰

Ziyâde harfleri yedi olarak kabul edilmiştir. Bu harfleri şu şekilde sıralamak mümkündür: “إِنْ, أَنْ, مَا, لَا, مِنْ, أَلْبَاءُ, أَلَلَامُ”⁴⁸¹

5.27. İştigâl

Cümlede bir şey önce gizlenip akabinde açıklandığı takdirde bu durum, açık olarak sunulmasına göre fesâhat ve belağat yönünden mümtaz bir hale dönüşmektedir. Buna misal şudur: “وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ/Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, onu koruma altına al.”⁴⁸² Bu cümlede geçtiği üzere fiil, zamir vasıtasıyla mefulle meşgul edilerek zikredilmiştir. Cümlenin aslı ise: “وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَأَجْرُهُ/Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, onu koruma altına al.”⁴⁸³ Burada “أَحَدٌ/bir” kelimesinin mübtada olması caiz değildir. Çünkü “إِنْ” edatı fiilin âmillerinden sayılmaktadır. Dolayısıyla onun, fiilden başkasına dâhil edilmesi mümkün görülmemektedir.⁴⁸⁴ O halde bu kelime, zâhir bir şeyin kendisini tefsîr ettiği gizli bir fiille ref olunmuştur.

⁴⁷⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.665; Gözden çıkardıkları değil, sevdikleri ve yararlanabilecekleri nimetleri muhtaç kimselere verirler. Yedirip içirmeyi, doyurmayı birinci görevleri bilirler. Böylece âyet ferâğat ahlâkının, “öteki”ne karşı sorumluluk duygusunun en veciz tanımını ve bunun İslâm'daki önemini dile getirmiş olmaktadır (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.V, s.518).

⁴⁷⁹ Meryem 19/29.

⁴⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.665-666.

⁴⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.668-675.

⁴⁸² Tevbe 9/6.

⁴⁸³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.678; Bu şekilde takdîr edilmesindeki hikmet için bkz. (er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c.XV, s.235).

⁴⁸⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c.XV, s.235.

5.28. Ta'lîl

Herhangi bir şeyin illetli olarak zikredilmesi illetsiz bir surette zikredilmesinden belîğ kabul edilmiştir. Buna misal şudur: “ ذَٰلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ / Bu, Allah'ın göklerdeki ve yerdeki her şeyi bildiğini anlamanız içindir.”⁴⁸⁵ Bu cümlede bulunan “لِتَعْلَمُوا/Anlamanız içindir” ifadesinde bulunan “الْلَام” harfî, bir şeyin nedenini açıklama anlamına gelen ta'lîl için kullanılmaktadır.⁴⁸⁶ Bir başka misal şudur: “ جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ / Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı.”⁴⁸⁷ Bu cümlede geçen “لِلنَّاسِ/İnsanlar için” ifadesinde bulunan “الْلَام” harfinin, ta'lîl anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁸⁸ Görüldüğü üzere kelimelerin illetli bir şekilde zikredilmesi daha belîğ bir ifadeyi meydana getirmektedir.

Buraya kadar geçen hususları ifade etmek gerekirse İlmu'l-Meânî ile ilgili olarak içerisinde sözün anlamı, îcâz, hazıf, takdîm-te'hîr, te'kîd üslûbu olmak üzere beş kısım incelenmiştir. Müellif, sözün anlamını haber ve inşâ cümlesi şeklinde iki kısma ayırmıştır. Haber cümlesinin on anlamda kullanıldığını belirtmiştir. İnşâ cümlesinin de istifhamlı kullanımına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu konuyu ayrı bir bölüm altında ele almıştır. Îcâz sanatının hazfın kısımları içerisinde sayıldığını, bu sebeple kendisine Îcâzu'l-Kasr denildiğini belirtmiştir. Hazıf üslûbunu mecâz çeşitlerinden biri olduğunu beyân etmiştir. Bu sanatı, yirmi yedi kısma ayırarak detaylı bir şekilde irdelemiştir. Takdîm ve te'hîr üslûbunu ilk önce üç kısma ayırıp daha sonra takdîm konusunu yirmi beş başlık altında etraflıca incelemiştir. Te'kîd üslûbunu yirmi sekiz başlık altında detaylıca işlemiştir. Müellif, bütün bu konuları incelerken her konu hakkında sözlük ve ıstılah anlamlarına başvurmamıştır. Müellif, konuyu ve içeriği daha anlaşılır bir hale getirmek adına bazen kolay olan başlık ve misalleri zikretmiştir. Müellif, konunun önemine binaen bazen misalleri birden fazla vermiş, bazen de bir tek misalle yetinmiştir. Müellifin nadiren de olsa konuyu işlerken başlık belirtmediği yerler olmuştur. Bu bölüm içerisinde en fazla üzerinde durduğu konuların başında te'kîd üslûbu gelmektedir. Yaklaşık yüz kırk sayfada konuyu incelemiştir. Akabinde üzerinde durduğu konuları çoktan aza doğru îcâz ve hazf, sözün anlamı, takdîm ve te'hîr şeklinde

⁴⁸⁵ Mâide 5/97.

⁴⁸⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.679.

⁴⁸⁷ Mâide 5/97.

⁴⁸⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.678-679; başka misaller için bkz. Âl-i İmrân 3/126; Enfâl 8/11; Hadîd 57/29.

sıralamak mümkündür. İlmü'l-Meânî kısmı yaklaşık üç yüz sayfada ele alınmıştır. Kitap içerisinde belağat kısmıyla alakalı kısım yaklaşık beş yüz elli sayfa civarındadır. O halde İlmü'l-Meânî, belağat kısmı içerisinde yekûn teşkil etmektedir. Bu durum, bu ilmin önemine vurgu yapmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYÂN ve BEDÎ' İLİMLERİ AÇISINDAN *EL-BURHÂN*

1. BEYÂN İLMİ

Beyân ilmi, bir manayı açıkça delâlet etmede birbirinden farklı yollarla dile getirmenin kendisiyle öğrenildiği ilimdir.⁴⁸⁹ Bir başka ifadeyle beyân, lafzın manaya delâletinde vuzuha kavuşabilmek için gereken melekeyi kazandıran ve bununla ilgili kaidelerden bütününe içine alan bir ilimdir.⁴⁹⁰ Beyân ilminin konularını hakikat, mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye ve ta'rîz oluşturmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.1. Hakikat ve Mecâz

Allah'ın kitabının hakikatları içerdiğine dair zihinlerde bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat mecâz sanatının kitapta bulunup bulunmadığı hususunda bir ihtilaf söz konusudur. Bu sanatın varlığını kabul etmeyenlerin başında Davud ez-Zâhirî (ö.270/883), oğlu Muhammed (ö.297/910), Ebu Müslim el-İsbehânî (ö.322/934), İbnü'l-Kass (ö.335/946), İbn Huveyz Mendâz (ö.400/1009) gibi âlimler gelmektedir. Bu gruba göre herhangi bir konu hakkında konuşan kimse ancak hakikat kendisini sıkıştırdığı vakit hakikatten vazgeçerek mecâzî anlatıma başvurmaktadır. Oysa Allah ve kitabı hakkında böylesine bir durum söz konusu olmamaktadır. Müellif bu konuda savunulan görüşün hakikatı yansıtmadığını belirtmiştir. Nitekim ona göre, Kur'ân'ın mecâzdan berî olması demek aynı zamanda onun te'kid, hazf, kıssaların tekrar edilmesi ve diğer konulardan da boş olmasını gerekli kılacaktı.⁴⁹¹ Cumhur ulema tarafından mecâz sanatının Allah'ın kitabında yer aldığı görüşü kabul edilmiştir.⁴⁹² Görüldüğü üzere ez-Zerkeşî, mecâz sanatının varlığını kabul etmeyen kimselerin karşısında durmaktadır. Bu hassas meselede cumhur ulemanın izinden giderek mecâz sanatının birtakım sebeplerden dolayı Allah Teâlâ'nın kitabında yer aldığını ifade etmiştir.

Hakikat asıl, mecâz onun bir fer'idir. Binaenaleyh her mecâzın bir hakikatinin bulunması zorunludur. Hakikat metbû, mecâz ona tâbi bir mâna, hakikat melzûm,

⁴⁸⁹ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.93; ayrıca bkz. et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, s.273; Akdemir, *Belağat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s.153.

⁴⁹⁰ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.125.

⁴⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.474.

⁴⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.474.

mecâz ona ekli bulunan (lâzım) bir anlamdır. Bu durum mecâzı kinâyeden ayıran en önemli noktalardan biri olarak kabul edilir.⁴⁹³

Müellif, hakikat ve mecâz konusunu kırk altıncı bölüm dışında ayrı bir bölüm olarak ele almıştır. Yaklaşık elli sayfanın üzerinde bulunan kırk üçüncü bölümde yalnızca hakikat ve mecâz sanatını işlemiştir. Müellifin konuyu ayrı bir bölümde ele alması ve ona fazla yer ayırması gösteriyor ki, bu sanat hassas ve önemlidir.

1.1.1. Mecâzın Türleri

Arada bir karîne-i mâni'a (bir kelimenin gerçek anlamında anlaşılmasına engel olan ipucu) bulunmak şartıyla bir sözün, gerçek anlamı dışında kalan bir anlama delâletine mecâz denilir.⁴⁹⁴ ez-Zerkeşî'nin izahına göre mecâz sanatının meydana gelebilmesi için iki sebep bulunmaktadır. Birincisi şebeh (benzerlik)'tir. Bu, mecâz-ı lügavî olarak da belirtilmiştir. İkinci sebep, münasebettir. Buna, mecâz-ı aklî de denilmiştir.⁴⁹⁵

1.1.2. Mecâz-ı Mürekkeb

Buna misal şudur: “وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا/Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.”⁴⁹⁶ Bu cümlede iman arttırma fiili⁴⁹⁷ ve kuvveti⁴⁹⁸ Allah'a ait olmasına rağmen âyetlere nisbet edilmiştir.⁴⁹⁹ Çünkü burada âyetler, iman artmasına birer sebep kılınmıştır.

1.1.3. Mecâz-ı Müfred ve Kısımları

Buna misal şudur: “كَأَنَّهَا لَطَىٰ نَزَاعَةُ لِّلشَّوَىٰ تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى/Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen kendine çağırır.”⁵⁰⁰ Bu cümlede “cehennem”in kendine

⁴⁹³ Deliser, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslûbu’l-Kur’ân”, s.163.

⁴⁹⁴ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s.129.

⁴⁹⁵ ez-Zerkeşî, el-Burhân, s.475.

⁴⁹⁶ Enfâl 8/2; başka misaller için ayrıca bkz. Bakara 2/16; A'râf 7/27; Kasas 28/4; Fussilet 41/23.

⁴⁹⁷ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, c.XV, s.122-123.

⁴⁹⁸ İbn Cüzey, et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl, c.I, s.338.

⁴⁹⁹ ez-Zerkeşî, el-Burhân, s.475.

⁵⁰⁰ Me'âric 70/15-17.

söylenerek, kendisinden beden kastedilmiştir.⁵¹¹ Çünkü burada bitkin ve yorgun düşme hali, bedeninin sıfatlarından sayılmaktadır.⁵¹²

1.1.3.5. Melzûm İsmi Lâzım Yerinde Söylenmesi

Buna misal şudur: “أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ/Yoksa onlara bir kanıt indirmişiz de o mu şirk koşmalarını söylüyor?”⁵¹³ Bu cümle, “أَنْزَلْنَا بُرْهَانًا يَسْتَدِلُّونَ/Biz onların kendisine uyacakları bir burhân indirdik.” şeklinde takdîr edilmiştir. Burada “بُرْهَانًا/burhân” kelimesi, kelâmî olarak delâlet diye ifade edilmiştir. Çünkü bu kelâmın lâzımından sayılmaktadır.⁵¹⁴

1.1.3.6. Lâzım İsmi Melzûm Yerinde Söylenmesi

Misal: “فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ/Eğer o, Allah’ın şanını yüceltenlerden olmasaydı.”⁵¹⁵ cümlesinde “الْمُسَبِّحِينَ/yüceltenlerden” maksad, namaz kılanlar kabul edilmektedir.⁵¹⁶

1.1.3.7. Mutlak İsmi Mukayyed Yerinde Söylenmesi

Buna misal şudur: “فَعَقَرُوا النَّاقَةَ/Derken, o dişi deveyi öldürdüler.”⁵¹⁷ Bu cümlede deveyi kesen, Hz. Sâlih peygamberin kavminden bazı kimselerdir.⁵¹⁸ Ancak kavim, bu fiile razı olunca kavmin tamamı bep birlikte kesmiş gibi ifade olunmuştur.⁵¹⁹ Bir başka ifadeyle az çoğa galebe çalmıştır.

1.1.3.8. Mukayyed İsmi Mutlak Yerinde Söylenmesi

Misal: “تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ/Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin.”⁵²⁰ cümlesinde geçen “كَلِمَةٍ/söz” kelimesiyle kastedilen,⁵²¹ birden fazla kelimedir.⁵²² Görüldüğü üzere burada mukayyed bir isim, mutlak üzerine söylenmiştir.

⁵¹¹ Burada geçen “yüz” ifadesiyle yüzün sahipleri kastedilmiştir. Yani onlar, kâfirlerdir. Çünkü bu hal, cehennem ashabının niteliklerindendir (er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c.XXXI, s.151).

⁵¹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.479

⁵¹³ Rûm 30/35.

⁵¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.482.

⁵¹⁵ Sâffât 37/143.

⁵¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.483.

⁵¹⁷ A'râf 7/77.

⁵¹⁸ İşte zorbalar kesimi, Sâlih peygambere inananlar arasındaki yoksul ve kimsesiz müminleri inançları dolayısıyla kınamış; onların inandığı şeyleri kendilerinin reddettiklerini açıkça bildirmişlerdir. Sonunda kibir ve inatları yüzünden basireti bağlananlar, verdikleri sözü çiğneyerek deveyi kestiler. Bu, onların asla yola gelmeyeceklerinin net bir şekilde ifadesiydi. Bu sebeple şiddetli bir depremle eski inkârcı kavimlerin âkıbetine mâruz kalmışlardır (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.II, s.548).

⁵¹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.483.

⁵²⁰ Âl-i İmrân 3/64.

1.1.3.9. Hâs Bir İsmi Söylenip Amm'ın Kastedilmesi

Misal: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ”/Ey peygamber! Allah’a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme.”⁵²³ cümlesinde hitap, nebiye gibi gözüke de kastedilen genel olarak Müslümanlardır.⁵²⁴ Burada özelde peygamber zikredilerek bundan gaye bütün Müslümanlar olmuşlardır.

1.1.3.10. Amm Bir İsmi Söylenip Hâs'ın Kastedilmesi

Misal: “وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ”/Yerdekiilerin bağışlanmasını diliyorlar.”⁵²⁵ cümlesinde “لِمَنْ فِي الْأَرْضِ/yeryüzündeki kimseler” ile kastedilen başka bir âyetin⁵²⁶ delili ile Allah’ın mümin kullarıdır. Çünkü genel anlamda yeryüzünde inananı, inanmayanı mevcuttur. Oysa bağışlanma talebi umum gibi gözüke de bundan gaye mümin kimselerdir.⁵²⁷

1.1.3.11. Cemi Söylenip Tesniyenin Kastedilmesi

Buna misal şudur: “فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا”/Çünkü kalpleriniz eğrilmişti.”⁵²⁸ Bu cümlede cemi olan “الْقُلُوبُ/kalpler” ismi söylenmiştir. Bundan gaye, “الْقَلْبَان/iki kalp” şeklinde tesniye formudur.⁵²⁹ Burada kelime, kalpleriniz şeklinde çoğul gelse de bundan amaç yalnızca iki kalptir.

1.1.3.12. Noksanlık

Cümle içerisinde muzâfın hazfedilip muzâfun ileyhin onun yerinde bulundurulması ile noksanlık meydana gelmektedir. Buna misal şudur: “وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ”/Şehrin halkına sor.”⁵³⁰ cümlesinde muzâf olan “أَهْلُهَا/halkına” kelimesi bu kabilden sayılmaktadır.⁵³¹ Bu âyette lafza bakarak tercüme verildiği vakit anlam “Şehre sor.” şeklindedir. Buradan hareketle şehir ile gayenin o şehrin halkının olduğu anlaşılmaktadır.

⁵²¹ ez-Zemahşerî (ö.538/1143), burada “kelime”den gaye ile âyetin devamı olduğunu belirtmiştir (ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* c.I, s.567).

⁵²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.483.

⁵²³ Ahzâb 33/1.

⁵²⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.483.

⁵²⁵ Şûrâ 42/5.

⁵²⁶ Mü’min 40/7.

⁵²⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.483.

⁵²⁸ Tahrîm 66/4.

⁵²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.485.

⁵³⁰ Yûsuf 12/82; başka misaller için ayrıca bkz. Bakara 2/93; Âl-i İmrân 3/194; A’râf 7/155.

⁵³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.485.

1.1.3.13. Ziyadelik

Misal: “*أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ/O’na benzer hiçbir şey yoktur.*”⁵³² cümlesi hakkında⁵³³ iki görüş bildirilmiştir. Birincisi “*مِثْلٌ/benzer, gibi*” kelimesi zaididir. Böylelikle cümlelerin takdîri; “*أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ/Hiçbir şey O gibi değildir.*” şeklindedir. İkincisi –ki meşhur olan budur- “*كَ*” harfi zaididir. Burada geçen “*مِثْلٌ*” kelimesi ise “*أَلَيْسَ*” kelimesinin haberi konumunda kabul edilmiştir. Bu şekilde cümlelerin takdîri; “*أَلَيْسَ مِثْلُهُ شَيْءٌ/O’na benzer hiçbir şey yoktur.*” şeklindedir. Burada her ne kadar “*كَ*” harfi zaidmiş gibi gözükse de te’kîd için bulunması ihtimali uzak görülmemektedir.⁵³⁴

1.1.3.14. Te’vîl Edildiği Şeyle İsimlendirilmesi

Buna misal şudur: “*فَبَشِّرْهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ/Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik.*”⁵³⁵ ve “*وَبَشِّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ/Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler.*”⁵³⁶ Bu cümlelerde “*الْبَشِيرَةُ/müjde*” kelimesi, kendisine te’vîl edildiği ilim ve hilimle vasıflanarak zikredilmiştir.⁵³⁷

1.1.3.15. Geçmişte Olduğu Durumla İsimlendirilmesi

Misal: “*وَيَذُرُونَ/Geride bıraktıkları eşleri*”⁵³⁸ ifadesinde evlilik ölüm sebebiyle kesintiye uğramasından dolayı kendisi üzerine olduğu şeyle yani “*وَيَذُرُونَ*” “*وَيَذُرُونَ/Geride bıraktıkları eşleri*” şeklinde isimlendirilmiştir.⁵³⁹

1.1.3.16. Zikr-i Mahal İrade-i Hal

Cümle içerisinde yer isminin belirtilip bundan bir durumun hedeflenilmesidir. Misal: “*مُتَبَارَكٌ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ/Mutlak hükümlerlik elinde olan Allah aşkındır, cömerttir.*”⁵⁴⁰ cümlesinde “*يَدٌ/el*” ile kudret anlamı kastedilmiştir.⁵⁴¹ Bir başka misal şudur: “*لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ/Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar.*”⁵⁴² Bu cümlede

⁵³² Şûrâ 42/11.

⁵³³ Âyetin “*O’na benzer hiçbir şey yoktur.*” diye çevrilen cümleyi lafza daha bağlı kalınarak, “*Hiçbir şey O’nun misli gibi değildir.*” şeklinde tercüme etmek mümkün değildir. Bu da göstermektedir ki, benzerliği red ifadesinde dahi Cenâb-ı Allah’ın yüce zâtı ile başka varlıklar arasında bir karşılaştırma yapılması uygun görülmemiş, “*benzeri, dengi*” anlamına gelen “*مِثْلٌ*” kelimesine bir de “*gibi*” manası taşıyan bir edat eklenmiştir (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.IV, s.732).

⁵³⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.485-486.

⁵³⁵ Sâffât 37/101.

⁵³⁶ Zâriyât 51/28.

⁵³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.488.

⁵³⁸ Bakara 2/234.

⁵³⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.489.

⁵⁴⁰ Mülk 67/1.

⁵⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.489.

⁵⁴² A’râf 7/179.

“قُلُوبٌ/kalppler” kelimesi, akıl yerinde kullanılmıştır.⁵⁴³ Çünkü anlama ve kavrama işi, akla nisbet edilmektedir.

1.1.3.17. Zikr-i Hal İrade-i Mahal

Buna misal şudur: *وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ*/Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”⁵⁴⁴ Bu cümlede⁵⁴⁵ *وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ*/Onlar Allah’ın rahmeti içindedirler.” ifadesiyle cennet kastedilmiştir. Çünkü cennet rahmet yeri⁵⁴⁶ olarak kabul edilmektedir.⁵⁴⁷ Burada hal zikredilip mahal kastedilmiştir. Bir başka ifadeyle bir yerde bulunan şey zikredilerek bundan da yerin kendisinin hedeflenmesidir. Binaenaleyh onlar cennettedirler. Çünkü cennet, rahmetin indiği yerdir. O halde âyete *وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ*/Allah’ın cennetindedirler.” şeklinde anlam vermek mümkündür.

1.1.3.18. İsm-i Aletin Kendisi Yerine Söylenmesi

Buna misal şudur: *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ*/İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik.”⁵⁴⁸ Bu cümlede *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ*/kendi kavminin diliyle” ifadesinden kendi kavminin lügatı kastedilmiştir.⁵⁴⁹ Böylelikle her peygamber, kendi kavmine daha rahat tebliğ ve irşatta bulunabilmiştir.

1.1.3.19. İki Zıt İsmi Diğer Yerine Söylenmesi

Misal: *وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ*/(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu.”⁵⁵⁰ cümlesinde lafız, lafız üzerine hamledilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ’nın tuzak kurma ihtimali düşünülemez.⁵⁵¹

1.3.20. Çağırının İsmiyle İsimlendirilmesi

Misal: *مَا دَعَاكَ* “*مَا دَعَاكَ*/Seni secde etmekten alıkoyan nedir?”⁵⁵² cümlesi *مَا دَعَاكَ* “*مَا دَعَاكَ*/Seni secde etmemeye çağıran nedir?” şeklinde takdîr edilerek zikredilmiştir.

⁵⁴³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.489-490.

⁵⁴⁴ Âl-i İmrân 3/107.

⁵⁴⁵ Burada onların yüzlerinin ağarması iyi amelleri sebebiyledir (es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c.I, s.411).

⁵⁴⁶ Dünyada Allah’a ve Rasûlü’ne inanan, emirlerine uygun hareket edip güzel işler yapanların âhirette Allah huzurunda yüzleri ak, alınları açık olacak, utanacak ve üzülecek durumları asla olmayacaktır. Allah’ın rahmetine erecekleri ve ebedî kalmak üzere cennetine girecekleri için sevinçli ve mutlu oldukları hali yüzlerinden belli olacaktır (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.649).

⁵⁴⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.490.

⁵⁴⁸ İbrâhîm 14/4.

⁵⁴⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.490.

⁵⁵⁰ Âl-i İmrân 3/54.

⁵⁵¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.490-491; ayrıca bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.VIII, s.72-73.

Böylelikle burada “مَا مَنَعَكَ/Seni alıkoyan nedir?” ifadesiyle hükmî olarak kinâyeye yapılmış bulunmaktadır.⁵⁵³

1.1.3.21. Siğanın Başka Bir Siğa Yerine Kullanılması

Buna misal şudur: “لَا غَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجِمَ/Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır.”⁵⁵⁴ Bu cümlede ism-i fail formunda bulunan “غَاصِمَ/kurtarmak” kelimesi aslında ism-i meful formu olan “مَعْصُومَ/kurtulmak” anlamıyla kullanılarak zikredilmiştir.⁵⁵⁵ Görülüyor ki siğa, bir başka siğanın yerinde kullanılabilmektedir.

1.1.3.22. Emirle Tehdîd ve Telvîn'in Kastedilmesi

Müellif burada konu hakkında misallere yer vermemiş, konunun başlığını zikretmekle yetinmiştir.⁵⁵⁶ Müellif yukarıda da belirtildiği gibi nadiren de olsa bu şekilde başlığı zikrederek içeriği oluşturmadığı durumlar olmuştur.

1.1.3.23. Fiilin Hakîkatte Kendisine Fail Olmayan Bir Şeye İzafe Edilmesi

Misal: “وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ/Sevdiği maldan verendir.”⁵⁵⁷ ve “وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ/Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yemek verirler.”⁵⁵⁸ cümlelerinde zâhirde “حُبِّ/sevgi” kelimesi “طَّعَامَ/yemek” ve “مَالٍ/mal” kelimelerine muzâf kılınmıştır. Oysa bu kelime hakîkatte o iki kelimenin sahibidir.⁵⁵⁹

1.1.3.24. Fiilin Söylenip Benzeri İfadenin Kastedilmesi

Buna misal şudur: “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ/Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”⁵⁶⁰ Bu cümlede “وَإِذَا قَرَأْتَ/okuyacağın zaman” fiili kullanılarak kendisiyle “إِذَا أَرَدْتُ” fiili kastedilmiştir.⁵⁶¹ Dolayısıyla Kur'ân'da bir fiil, başka bir fiilin anlamında kullanılabilmektedir.

⁵⁵² A'râf 7/12.

⁵⁵³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.491-492.

⁵⁵⁴ Hûd 11/43.

⁵⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.492-495.

⁵⁵⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.495.

⁵⁵⁷ Bakara 2/177.

⁵⁵⁸ İnsân 76/8.

⁵⁵⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.495-496; ayrıca bkz. Ebû Hayyân Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, c.II, s.6.

⁵⁶⁰ Nahl 16/98.

⁵⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.496-498; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.III, s.472.

1.1.3.25. Karışık Söylenip Devam Etmesinin İstenilmesi

Misal: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا/Ey iman edenler! İman edin.”⁵⁶² cümlesinde inşâiyye cümlesinin anlamı gereği herkes iman etmekle emrolunmuştur.⁵⁶³ Müminin kendisiyle kayıtlı olduğu hali yapmaya devam etmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁶⁴ Burada bu duruma vurgu yapılmıştır.

1.1.3.26. Müjde Bir İsmi Kendisiyle Müjdelen Şey Yerine Söylenmesi

Buna misal şudur: “بُشِّرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٍ/Bugün size müjde var, cennetlerdir.”⁵⁶⁵ Bu cümlelerin takdîri; “بُشِّرَاكُمُ دُخُولُ جَنَّاتٍ/Size müjde var, cennetlere giriş.” şeklindedir. Çünkü “الْبُشْرَى/müjde” kelimesi masdardır, “الْجَنَّاتِ/cennetler” kelimesi ise zâttır. Binaenaleyh zâtla, anlamdan haber verilememektedir.⁵⁶⁶

1.1.4. Mecâzdan Mecâz Yapılması

ez-Zerkeşî’ye göre hakîkî anlamından koparılan bir mecâzın başka bir mecâza nisbetle hakîkat anlamında kullanılmasına mecâzdan mecâz denilmektedir. Aralarındaki ilişkiden dolayı ikinciden birinci mecâza geçiş yapılmak suretiyle meydana gelmektedir. Misal: “وَلَكِنَّ لَا تُؤَاعِدُوهُمْ سِرًّا/Onlarla gizli sözleşme yapmayın.”⁵⁶⁷ cümlesinde “سِرًّا/gizli” kelimesi cinsel ilişki anlamında kullanılarak mecâz yapılmıştır.⁵⁶⁸ Elde edilen bu anlamla da nikâh akdinden mecâz yapılmıştır. Özetle cümlelerin takdîri; “لَا تُؤَاعِدُوهُمْ عَقْدًا/Onlarla nikâh akdi yapmayın.” şeklindedir.⁵⁶⁹ Böylelikle mecâzdan mecâz yapılmıştır.

1.2. Teşbîh Sanatı

Edipler, teşbîh sanatının belâğatın çeşitleri içerisinde üstün bir yere sahip olduğu hususunda hemfikirdirler. Adı geçen sanat yapıldığı yerde ifadeye kemal ve güzellik katmaktadır.⁵⁷⁰ Müellifin bu hususta tercih ettiği tarif şudur: Bir şeyin vasıfta vasıf

⁵⁶² Nisâ 4/136.

⁵⁶³ Burada emir, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman etmeye davet etmekte ya da iman üzere devam edilmesini istemektedir (en-Nisâbü’rî, *İcâzu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân*, c.I, s.215).

⁵⁶⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.498.

⁵⁶⁵ Hadîd 57/12.

⁵⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.498.

⁵⁶⁷ Bakara 2/235.

⁵⁶⁸ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdu’l-Hakk b. Galib el-Endelusî, *el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitabi’l-Azîz*, (Thk. Abdu’s-Selâm Abdi’ş-Şâfiî Muhammed), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 2001, c.I, s.316.

⁵⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.499.

⁵⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.881.

sahibine ortaklığına delâlet etmesine teşbîh denilir. Bir başka ifadeyle müşebbeheye müşebbeh bihin hükümlerinden birisinin verilmesidir.⁵⁷¹

Müellif, teşbîh sanatını maksatları, hakikat ve mecâz, edatları, kısımları ve kaideler şeklinde kısımlara ayırmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.2.1. Maksatları

ez-Zerkeşî'ye göre teşbîh sanatının gayesi, kapalı olan bir anlamı açığa çıkarmak suretiyle kişiye canlılık vermek, uzak olan anlamı açıklayarak insan zihnine yakınlaştırmak yahut da kastedilen anlamı kısaltarak açıklamak, duyguları açık ve net bir şekilde ortaya koymak ve ruhta etki bırakmak şeklinde sıralanabilir.⁵⁷²

1.2.2. Hakikat ve Mecâz Hakkında

Bu hususta genel kanaat teşbîhin hakikat olduğu yönündedir. Fakat burada orta yol ise harfle olursa hakikat; hazıfla olursa mecâz şeklindedir. Çünkü hazıf, mecâz kabilinden sayılmaktadır.⁵⁷³

1.2.3. Teşbîh Edatları

ez-Zerkeşî'ye göre bunlar isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.⁵⁷⁴ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İsimlerde, “مِثْلٌ, شِبْهٌ” vb. şeyler kullanılır. Bunlara misal şudur: “مِثْلُ مَا يُنْفَقُونَ فِي هَذِهِ”/Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kavurucu bir rüzgârdır.”⁵⁷⁵ ve “وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا”/O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir.”⁵⁷⁶ Görüldüğü üzere misallerde, “مِثْلٌ, شِبْهٌ” kelimeleri teşbîh edatları olarak kullanılmıştır.

Fiillere misal, “يَحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً”/Susamış kimsenin görüp su zannetmesidir.”⁵⁷⁷ Burada fiil, teşbîh edatı gibi kullanılmıştır.

Harfler ya “كَ” gibi basittir. Misal: “اَشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ”/Rüzgârın savurduğu kül gibidir.”⁵⁷⁸ Yahut da mürekkeptir. Misal: “كَأَنَّهُ رُغُوسُ الشَّيَاطِينِ”/Sanki şeytanların kelleleri

⁵⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.881; ayrıca bkz. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.133.

⁵⁷² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.881; Teşbîh sanatının maksatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.147-150; ayrıca bkz. Deliser, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslûbu’l-Kur’ân”, s.164.

⁵⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.882.

⁵⁷⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.882.

⁵⁷⁵ Âl-i İmrân 3/117.

⁵⁷⁶ Bakara 2/25.

⁵⁷⁷ Nûr 24/39.

⁵⁷⁸ İbrâhîm 14/18.

gibidir.”⁵⁷⁹ Görüldüğü üzere teşbîh edatları isim, fiil ve harflerde kullanımına göre farklılık arz etmektedir.

1.2.4. Kısımları Hakkında

Farklı bakış açılarına göre teşbîh sanatı birden fazla kısma ayrılmıştır.⁵⁸⁰ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Harfle ya da Harfsiz Teşbîh Yapılması

Teşbîh kendi içerisinde harfle ya da harfsiz olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁵⁸¹ Birincisi harfle teşbîhtir. Buna misal şudur: “مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ/Onun nûrunun misali, bir kandilliktir.”⁵⁸² İkincisi harfsiz teşbîhtir. Buna misal şudur: “كَأَنَّهِنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ/Sanki onlar yakut ve mercandır.”⁵⁸³

2. Yalnızca Teşbîh Edatının Dâhil Edilmesi

Misal: “مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ/Onun nûrunun misali, kandilliktir.”⁵⁸⁴ Görüldüğü üzere yalnızca teşbîh edatı eklenmiştir.

3. Te’kid Harfinin Teşbîh Harfine İzafe Edilmesi

Misal: “كَأَنَّهِنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ/Sanki onlar yakut ve mercandır.”⁵⁸⁵ Burada te’kid harfi, teşbîh harfine izafe edilmiştir.

Bunlardan farklı olarak teşbîh sanatı müşebbeh ve müşebbehü bih açısından dört kısma daha ayrılmaktadır.⁵⁸⁶ Bunları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Her İki Kısımın Hissî Olması

Misal: “حَتَّىٰ غَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ/Sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur.”⁵⁸⁷

2. Her İki Kısımın Aklî Olması

Misal: “ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً/Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır.”⁵⁸⁸

⁵⁷⁹ Sâffât 37/65.

⁵⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.882.

⁵⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.882-883.

⁵⁸² Nûr 24/35.

⁵⁸³ Rahmân 55/58.

⁵⁸⁴ Nûr 24/35; başka misaller için ayrıca bkz. Rahmân 55/24, 14, 38; Vâkı’a 56/22-23; Hadîd 57/21.

⁵⁸⁵ Rahmân 55/58; başka misaller için ayrıca bkz. Sâffât 37/65; Kamer 54/20; Hâkka 69/7.

⁵⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.884-885.

⁵⁸⁷ Yâsîn 36/39.

⁵⁸⁸ Bakara 2/74.

3. Ma'kûlun Mahsûsa Teşbîhi

Misal: *مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ*/Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer.⁵⁸⁹

4. Müfred ve Mürekkeb Açısından Ayrılması

Mürekkebe misal şudur: *كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَثْقَارًا*/Koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer.⁵⁹⁰ Burada teşbîh, eşeğin durumlarından mürekkeb sayılmaktadır. Eşeğin, akılların meyvesi, ilim hazineleri olan koca koca kitapları taşıması halidir. Kitap ya da başka bir şey yani yük taşıması arasında hiçbir farkın olmayacağı belirtilmektedir. Çünkü o taşıdıklarından bir şey elde edememiştir. Kendisine kalan yalnızca yükün ağırlığı ve yorgunluğu olmuştur.⁵⁹¹ Görüldüğü üzere burada amelsiz bir ilmin kişiye ancak yük olmaktan başka bir getirisi olmadığı gayet güzel bir şekilde temsil edilmiştir.

1.2.5. Teşbîhle Alakalı Kaideler

ez-Zerkeşî'ye göre teşbîhle alakalı kurallar: Bir şeyin bir şeye benzemesi,⁵⁹² teşbîh derecelerinin en yükseği olması, teşbîh edatının bir şey üzerine gelmesi,⁵⁹³ akla yaklaştırmak ve îzah,⁵⁹⁴ teşbîh edatının müşebbehü bih'in üzerine gelmesi,⁵⁹⁵ zem hususundaki durumu⁵⁹⁶ ve teşbîhin lafız üzerine gelmesidir.⁵⁹⁷ Bu kurallar, sekiz maddeye ayrılarak ele alınmıştır.⁵⁹⁸

Bir şeyin bir şeye benzetilmesine misal şudur: *وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ كَفَرُوا*/Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir.⁵⁹⁹ Bu cümlede, müşebbehler açık

⁵⁸⁹ Ankebût 29/41.

⁵⁹⁰ Cum'a 62/5.

⁵⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.886; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.VIII, s.248.

⁵⁹² Mü'min 40/58. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: *وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ كَفَرُوا*/Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir.

⁵⁹³ Saff 61/14. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: *كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ*/Allah'ın yardımcılardan olun. Nitekim Meryem oğlu İsa'nın dediği gibi.

⁵⁹⁴ Nûr 24/35. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: *مَثَلُ نُورِهِ كَمِثْلِكَ*/Onun nûrunun misali, bir kandilliktir.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân 3/36. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: *وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى*/Erkek de kız gibi değildir.

⁵⁹⁶ Ahzâb 33/32. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: *يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ*/Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz.

⁵⁹⁷ Bakara 2/171. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: *يَكْفُرُوا كَمَا كَفَرُوا الَّذِي يُنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ*/İnkârcılara seslenenin durumu, bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer.

⁵⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.887-891.

⁵⁹⁹ Mü'min 40/58.

bir şekilde zikredilmiştir.⁶⁰⁰ Burada müşebbeh olan “الْبَصِيرُ/gören” ve “عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ/yararlı işler yapanlar” kelimelerinin benzetildiği kişilerle asla eşit olamayacağı son derece net bir şekilde ifade edilmiştir.

Teşbîh edatının müşebbehü bih üzerine gelmesine misal şudur: “وَلَيْسَ الذَّكَرُ” وَلَيْسَ الْأُنْثَى كَالذَّكَرِ “/Erkek de kız gibi değildir.”⁶⁰¹ Bu cümlede asıl olan; “وَلَيْسَ الْأُنْثَى كَالذَّكَرِ” şeklinde gelmesi⁶⁰² muhtemel iken fasılalara riâyet gereği bundan dönülmüştür.⁶⁰³

1.3. İstiâre Sanatı

ez-Zerkeşî'ye göre istiâre sanatı, belâğat çeşitlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Kur'ân'da mecâzı inkâr eden grup, istiâre de mecâz kabilindendir dolayısıyla bu sanatın varlığı kabul edilemez şeklinde bir düşünceye sahip olsalar da Kur'ân'da bunun misalleri bulunmaktadır.⁶⁰⁴ Bir başka ifadeyle mecâz sanatının Kur'ân'da bulunduğunu söyleyenler bu sanatın da varlığını kabul etmişlerdir. Buradan hareketle Kur'ân'da hem mecâz hem de istiâre sanatının misallerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

İstiâre, meşhur anlamda kullanılan bir kelimenin bilinmeyen bir anlamda geçici olarak kullanılması, ödünç verilmesidir. Bir başka ifadeyle, arada bir engel karîne bulunmak şartıyla bir sözü benzerlik ilgisiyle kendi anlamı dışında kullanmaya istiâre sanatı denilir.⁶⁰⁵ ez-Zerkeşî'nin izahına göre istiâre'nin amacı, mübâlağa, gizli olan bir şeyi ortaya çıkartmak, açık olmayan zâhirî anlamı açıklamaktır.⁶⁰⁶ Bu amaçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Gizli olan bir şeyi ortaya çıkartmaktır. Buna misal şudur: “وَأَنَّهُ فِي الْأُمِّ” إِنَّهُ فِي الْأَصْلِ “/Kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır.”⁶⁰⁷ Burada cümleleninası; “وَأَنَّهُ فِي الْأُمِّ” إِنَّهُ فِي الْأَصْلِ “/Kuşkusuz o, katımızdaki asıl kitaptadır.” şeklindedir.⁶⁰⁸ Burada “الْأُمُّ/anne”

⁶⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.887.

⁶⁰¹ Âl-i İmrân 3/36.

⁶⁰² Bu hususta iki görüşten bahsedilmektedir (er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.VIII, s.28-29).

⁶⁰³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.888.

⁶⁰⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.892.

⁶⁰⁵ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.150.

⁶⁰⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.892.

⁶⁰⁷ Zuhuf 43/4.

⁶⁰⁸ Kur'ân Levh-i Mahfûz denilen “*korunmuş bir kaynak*”tan gelmiştir; o yüce ve hikmetlerle dolu bir kitaptır. Levh-i Mahfûz terkibine “*Allah'ın ilmi*” anlamını verenler de bulunmaktadır. Buna göre anlam: Kur'ân Allah'ın yüce ve hikmetlerle dolu ilminden gelmiştir, onun vahiy yoluyla bir yansımasıdır şeklindedir (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.IV, s.766).

kelimesi “أَصْلٍ/asıl” kelimesinden istiâredir. Çünkü furû’un asıldan türediği gibi çocuklar da anneden türemektedir.⁶⁰⁹ Böylelikle istiâre yapılmıştır.

Açık olmayan zâhirî anlamı açıklamaktır. Misal: “وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنْ”⁶¹⁰ cümlesinde evladın anne-babasına son derece düşkün bir muamele yapması rahmettir. Burada ilk olarak çocuk için daha sonra kanat yönü için istiâre yapılmıştır.⁶¹¹ İstiâre yapılmış takdîr; “وَخَفِضْ لَهُمَا جَانِبَ الذُّلِّ/Onlara alçak gönüllülükle kol kanat ger.”⁶¹² şeklindedir.⁶¹² Burada istiâre-i mekniyye yapılmıştır. Çünkü “الذُّلُّ/alçak gönüllülük” kelimesi, kanatlı kuşa benzetilmiştir. Kuş ise hafzedilmiştir. Burada kuşa, onun özelliklerinden biri olan kanatla işaretle bulunulmuştur.

ez-Zerkeşî’ye göre istiâre sanatında lafız, kendisine tayin edilen anlam dışında kullanılmış olmasından dolayı mecâzın bir kısmı sayılmaktadır.⁶¹³ İstiârede müsteâr ve müsteâru minh ve müsteâru leh olmak üzere üç aslın olması gerekli kılınmıştır. İlk ikisi lafızda olurken diğeri de anlamda gerçekleşmektedir.⁶¹⁴ Buna misal şudur: “وَأَشْتَعَلَ الرَّأْسُ”⁶¹⁵ Bu cümlede fiil müsteâr, “الْأَتَارُ/ateş” ifadesi müsteâru minh, “وَأَشْتَعَلَ/saçları ağarmak” kelimesi de müsteâru leh konumunda bulunmaktadır. Burada alevden çıkan aydınlık, saçlarda görülen beyazlığa benzetilmiştir.⁶¹⁶ Görüldüğü üzere bu âyette, beyazlığın yayılması ve çokluğu ateşin odunlar içerisinde yayılmasına benzetilerek istiâre yapılmıştır.

Müellife göre istiâre sanatı kendi içerisinde muraşşaha,⁶¹⁷ mücerred⁶¹⁸ ve kinaye⁶¹⁹ şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar içerisinde en güzeli muraşşaha ile yapılan istiâre kabul edilmektedir.⁶²⁰

⁶⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.892.

⁶¹⁰ İsrâ 17/24.

⁶¹¹ İbn Atiyye, *el-Muharraru l’-Vecîz*, c.III, s.449.

⁶¹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.892-893.

⁶¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.893.

⁶¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.894.

⁶¹⁵ Meryem 19/4.

⁶¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.894; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru l’-Vecîz*, c.IV, s.4.

⁶¹⁷ Bakara 2/16. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ”⁶¹⁷ *Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir.*”

⁶¹⁸ Nahl 16/112. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ”⁶¹⁸ *Allah da onlara genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.*”

⁶¹⁹ Bakara 2/27. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “الَّذِينَ يَبْغُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ”⁶¹⁹ *Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah’a verdikleri sözden dönerler.*”

⁶²⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.895-896.

İstiâre, teşbîh sanatının bir dalı sayılmaktadır. Dolayısıyla istiârenin türleri teşbîhin türleri gibi beş çeşit kabul edilmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:⁶²¹ Hissî olması yönüyle his için his,⁶²² aklî olması yönüyle his için his,⁶²³ ma'kûl için ma'kûl,⁶²⁴ ma'kûl için mahsus⁶²⁵ ve mahsus için ma'kûl istiâre'dir.⁶²⁶ Müellif, bunları beş kısma ayırarak incelemiştir.

1.4. Kinâye Sanatı

Müellif kinâye ve tarîz konusunu Kur'ân'ın üslûbu ve belâğat sanatları dışında ayrı bir bölüm olarak kırk dördüncü kısımda incelemiştir. Bu durum gösteriyor ki konu ya hassas ya da konunun akışı bu hali gerekli kılmıştır. Onun îzahına göre Arap toplumu, kinâye sanatını fesâhat ve belâğattan saymışlardır. Onlara göre kinâye, bir şeyin açıkça ifade edilmesinden daha belîğ bir kuvvete sahiptir. Kur'ân'da var olup olmadığı ihtilaf söz konusu olsa da cumhur ulema onun varlığı üzerinde ittifak etmişlerdir. Nitekim kinâyeyi kabul etmeyenler ile mecâzın varlığını kabul etmeyen gurup aynı kişilerdir.⁶²⁷ Abdülkâhir el-Cürçânî (ö.478/1078)'ye göre kinâyede bir karinenin bulunması şarttır.⁶²⁸

Kinâye, bir ismi açık söylemenin uygun düşmeyeceği yerde başvuru olan ifade yoluna denilir. Müellife göre kinâye sanatının toplamda on tane sebebi bulunmaktadır.⁶²⁹ Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Kudretinin büyüklüğüne tenbîh için kullanılır. Buna misal şudur: “هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ”/Sizi tek bir candan yaratan O'dur.”⁶³⁰ Bu cümlede, Âdem aleyhisselam'dan kinâye yapılmıştır.⁶³¹ Burada Allah Teâlâ bir yardımcısı olmadan, tek başına bütün insanları bir kişiden yani Âdem aleyhisselam'dan yarattığını belirterek kudretinin şanına bir tenbîhte bulunmaktadır.

⁶²¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.897-899.

⁶²² Meryem 19/4. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا”/Benim saçlarım ağardı.”

⁶²³ Zâriyât 51/41. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ”/Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik.”

⁶²⁴ Yâsîn 36/52. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْفِقِنَا”/Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı?”

⁶²⁵ Bakara 2/214. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “مَسْنُونُهُمُ الْبَاسَاءُ وَالضَّرَاءُ”/Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişlerdi ki.”

⁶²⁶ Hâkka 69/11. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ”/Bir zamanlar sular çoştığı vakit”

⁶²⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.500.

⁶²⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.506.

⁶²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.500-501; ayrıca bkz. el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.125; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.168.

⁶³⁰ A'râf 7/189.

⁶³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.501; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.II, s.486.

2) Muhatabın anlayışı için kullanılır. Buna misal şudur: “خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى /Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz.”⁶³² Bu cümlede, Dâvûd aleyhisselam’ın katında iki meleğin lisanında davalashmalarıyla kinâye yapılmıştır.⁶³³ Bir başka misal şudur: “مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ /Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir.”⁶³⁴ Bu cümlede, Zeyd radiyallahu anh’dan kinâye yapılmıştır.⁶³⁵ Burada ismin açık bir şekilde belirtilmesi hoş görülmediği için kinâye yapılarak mesele kapatılmıştır.

3) Lafzın kendisinden daha güzel olana bırakılması için kullanılır. Buna misal şudur: “إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً وَلِي نَعَجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ /Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen “Onu da bana ver” dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.”⁶³⁶ Bu cümlede, koyunla kadından kinâye yapılmıştır.⁶³⁷ Arapların koyunla kadından kinâye yapma gibi bir adetleri bulunmaktadır. Bu durum, Kur’ân’da işlenmiştir.

4) Zikredilmesi çirkin olduğu için kullanılır. Misal: “أَوْ لَا مَسْئَمَ الْيِسَاءَ /Ya da kadınlara dokunduğunuzda”⁶³⁸ cümlesinde dokunmak, cimayı içinde barındırmaktadır. Bir başka ifadeyle dokunmakla cinsel ilişki kastedilmiştir.⁶³⁹ Ancak bunun işitilmesi ve söylenilmesi çirkin bir iş olduğu için bu durum, kinâye yapılarak zikredilmiştir.

5) Lafzın güzelleştirilmesi için kullanılır. Buna misal şudur: “كَأَنَّهُنَّ بَيَاضٌ مُكْتُونٌ /Gün görmemiş güzel tenli kadınlar gibidir.”⁶⁴⁰ Bu cümlede, kadınlar renk ve saklılık hususunda kuluçka yumurtasına benzetilerek kinâye yapılmıştır.⁶⁴¹ Arapların bu şekilde bir kinâye yapma gibi bir adetleri vardır.⁶⁴² Bu durum, lafzın güzelleştirilmesi adına Kur’ân’da uygulanmıştır.

⁶³² Sâd 38/22.

⁶³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.501.

⁶³⁴ Ahzâb 33/40.

⁶³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.501.

⁶³⁶ Sâd 38/23.

⁶³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.501; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.VII, s.221.

⁶³⁸ Nisâ 4/43.

⁶³⁹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.502; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.II, s.58.

⁶⁴⁰ Sâffât 37/49.

⁶⁴¹ Huriler, eşsiz güzellikle birlikte, incelik, letâfet ve yumuşaklıkla sedefleri içerisindeki inciler gibi korunmuşlardır. Onlara ne el değeri, ne de göz görür. Araplar, saflığı ve beyazlığından dolayı kadını yumurtaya benzetirlerdi (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.V, s.230).

⁶⁴² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.504; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.IV, s.473.

6) Belağat kastı için kullanılır. Misal: “أَوَمَنْ يُنْسَأُ فِي الْحَلِيَةِ وَهُوَ فِي الْخَصَامِ غَيْرُ” /*Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu?*” diye öfkeyle sorar.⁶⁴³ cümlesinde kadından kinâye yapılmıştır.⁶⁴⁴

7) Çirkin bir şeyde mübâlağa kastı için kullanılır. Misal: “وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ” /*Yahudiler “Allah’ın eli bağlanmış!” dediler.*”⁶⁴⁵ cümlesinde kinâye yapılmıştır.⁶⁴⁶ Burada elin bağlı olma hali ile cimrilik kastedilmiştir.

8) Bir işin sonuna tenbîh için kullanılır. Buna misal şudur: “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ” /*Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten.*”⁶⁴⁷ Bu cümlede, Ebû Leheb’in sonunda varacak olduğu yer olan cehennemden kinâye yapılmıştır.⁶⁴⁸

9) İhtisar kastı için kullanılır. Cümle içerisinde “فَعَلْ” lafzı ile sayısız fiillerden kinâye yapılmaktadır. Misal: “فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا” /*Bunu yapamazsınız –ki asla yapamayacaksınız-*”⁶⁴⁹ cümlesi, “فَإِنْ لَمْ تَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَلَنْ تَأْتُوا” /*Ona benzer bir sûre getiremezsiniz ki elbette getiremezsiniz.*” şeklinde takdîr edilerek zikredilmiştir.⁶⁵⁰ Biaenaleyh “فَعَلْ” lafzı ile diğer fiillerden kinâye yapılmıştır.

10) Anlamı zâhirine hilafla gelen cümlelerin kastı için kullanılır. Misal: “الرَّحْمَنُ” /*Rahmân Allah arşa istivâ etmiştir.*”⁶⁵¹ cümlesinde mülkten kinâye yapılmıştır. Çünkü serir üzerine istiva ancak mülkle birlikte meydana gelmektedir.⁶⁵²

1.5. Tarîz (Telvîh) Sanatı

ez-Zerkeşî’ye göre mehfum yoluyla anlama delâlet etmesine tarîz sanatı denilmektedir. Bir başka ifadeyle tarîzin delâleti mefhumladır. Çünkü anlam, lafzın arzı ile anlaşılmaktadır. Bu sanat telvîh/ima diye de isimlendirilmiştir. Çünkü konuşan kimse istediği bir şeyi dinleyene uzaktan işaret etmektedir.⁶⁵³ İşte bu işaret ve ima’dan dolayı kendisine telvîh ya da tarîz denilmiştir.

⁶⁴³ Zuhurf 43/18.

⁶⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.505; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.V, s.49.

⁶⁴⁵ Mâide 5/64.

⁶⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.505; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.II, s.214.

⁶⁴⁷ Tebbet 111/1.

⁶⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.505.

⁶⁴⁹ Bakara 2/24.

⁶⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.505; Bu, teahdî âyetlerinden birisidir. Burada putperestlerden Kur’ân’ın bir benzerini getirmeleri istenilmektedir. Onlar ise, benzerini getirmekten aciz kalmışlardır (el-Begavî, *Teşîru’l-Begavî*, c.I, s.72).

⁶⁵¹ Tâ-Hâ 20/5.

⁶⁵² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.506; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.VI, s.5.

⁶⁵³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.507; ayrıca bkz. el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.127-128.

Edebiyatta ifadeyi zarif bir tarzda, maharetle medlûlünden başka bir yöne çevirmeye tarîz adı verilmiştir. Misal: “*Pinti bir kimseye, ne kadar cömert davranıyorsunuz?*” denilmesi ile tarîz yapılmıştır.⁶⁵⁴ Tarîz’e misal şudur: “*قَالَ بَلْ فَعَلَهُ*”⁶⁵⁵ *İbrâhim*, “*Hayır*” dedi, “*Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun.*”⁶⁵⁶ Bu cümlede⁶⁵⁶ geçen “*افأسالوهم*”/Onlara sorun.” ifadesi ile tarîz yapılarak hedeflenen şudur: Muhataba delil getirmek ve alaycı bir üslûptur.⁶⁵⁷ Böylelikle büyük puta sorduklarında onun cevap verememesi bu işi yapmaktan aciz olduğuna işaretir. Dolayısıyla konuşmaktan aciz olanın bu işi yapma ihtimali bulunmamaktadır. Bu durum, tarîz yapılarak ifade edilmiştir.

Müellif, eserinin belağat kitabı olmamasına rağmen sair belağat kitaplarında yer alan⁶⁵⁸ İlmu’l-Beyân kısmının içeriği olan hakikat ve mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye, tarîz ve telvîh sanatlarına yer vermiştir. O, hakikat ve mecâz konusunu incelerken kısımlarını yirmi altıya kadar çıkarmıştır. Bunlar içerisinde yalnızca bir tanesinin başlığını belirttikten sonra içeriği ve misaller hakkında bir şey zikretmemiştir. Bu arada şunu belirtmek gerekir ki, müellif hakikat ve mecâz, kinâye ve tarîz konularını Kur’ân’ın üslûbu ve belağat sanatları dışında kırk üçüncü ve kırk dördüncü bölümlerde incelemiştir. Teşbîh sanatının bakış açılarına göre birden fazla kısımlara ayrıldığını belirtmiştir. İstiâre sanatının varlığını kabul etmeyenlere karşı Kur’ân’dan deliller getirerek ispatlamaya çalışmıştır. Cümlede kinâye yapmak için on ayrı sebepten bahsetmiştir. O, aslında tarîz ve telvîh’in bir bakıma aynı şey olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bunları yaparken sanki o, ipe inci dizer gibi konuları tane tane, anlaşılır, öz bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Müellifin, İlmu’l-Beyân içerisinde en fazla üzerinde durduğu ve maddelendirme yaptığı konu, hakikat ve mecâz konusu olmuştur. En az üzerinde durduğu konu da istiâre sanatıdır.

⁶⁵⁴ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.170-171.

⁶⁵⁵ Enbiyâ 21/63.

⁶⁵⁶ Hz. İbrâhim’in kavminin dinî bir bayramı vardı; her sene kırdı toplanarak bu bayramı kutlamaktaydılar. Bir defasında yine bayram şenliğine giderken Hz. İbrâhim’i de götürmek istediler. Hz. İbrâhim hasta olduğunu ileri sürerek bayrama katılmadı ve halk kıra çıktıktan sonra puthaneye giderek büyük put hariç hepsini kırdı. Baltayı da büyük putun boynuna astı ki kavmi ona başvurup putları kimin kırdığını sorsun da böylece putun acizliği ortaya çıksın (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.III, s.687).

⁶⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.507-508.

⁶⁵⁸ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.94-128; ayrıca bkz. et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-Meânî*, s.273-385.

2. BEDÎ' İLMÎ

Belağatta Bedî' ilmi, ortama uygunluğu ve ifade açıklığına riâyet edildikten sonra kendisiyle sözün güzellik yönleri bilinen bir ilimdir.⁶⁵⁹ Bir başka açıdan Bedî' ilmi, halin muktezâsına uyan, delâlette vuzuhu haiz kelamın güzelleştirme yollarına ait bilgiler mecmuası diye tarif edilebilir.⁶⁶⁰ Bedî' ilminin gayesi, bu sanatla sözün süslenmesidir. Bu ilmin konusu, manevî ve lafzî güzellik şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.⁶⁶¹ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Anlamla İlgili Sanatlar

Manevî sanatlar müdrec, terakkî, iktisâs, istidrâd, tervîd, tağlîb, iltifat, tazmîn, müşâkele, naht, muhâzâ, tevessu', tevriye, tecrîd, tıbak, ta'dîd, tevcîh ve mukâbele'dir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1.1. Müdrec Sanatı

ez-Zerkeşî'nin îzahına göre cümle içerisinde farklı kişilerin sözlerinin birbirine geçmiş bir şekilde bulunması haline denilir. Kur'ân üslûbunda bunun aslı, bir kelimenin diğer kelimeye eklenerek getirilmesidir. Buna misal şudur: “قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا أُذُنًا وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ/Kraliçe şöyle dedi: Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır.”⁶⁶² Bu cümlede, “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ/Bunlar da öyle yapacaklardır.” ifadesi Belkıs'a ait olmayıp Allah Teâlâ'nın sözüdür.⁶⁶³ Cümleye ilk bakıldığında bu ifade sanki cümlemin devamıymış gibi gözükse de hakîkatte bu son kısım bağımsız bir cümledir. Yani bu söz, Allah Teâlâ'ya aittir.

2.1.2. Terakkî Sanatı

Müellife göre cümle içerisinde anlamı peyderpey kuvvetlendirme, az olan bir şeyden çok olana doğru ilerlemeyi ifade eden bir sanattır. Buna misal şudur: “يَا وَيْلَتَنَا مَالٍ هَذَا الْكِتَابُ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا/Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”⁶⁶⁴ Bu cümlede, ilk önce “صَغِيرَةً/küçük”

⁶⁵⁹ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.129; ayrıca bkz. et-Taftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, s.385.

⁶⁶⁰ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.173.

⁶⁶¹ Akdemir, “Belağat İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri”, s.154.

⁶⁶² Neml 27/34.

⁶⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.809; Bir guruba göre bu söz, Belkıs'a aittir. İbn Abbas radiyallahu anhu'ya göre bu söz, Allah Teâlâ'nın sözüdür (İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.IV, s.258).

⁶⁶⁴ Kehf 18/49.

kelimesi daha sonra “كَبِيرَةٌ/büyük” kelimesi zikredilmiştir.⁶⁶⁵ Bu hal ise, aşamalı bir şekilde ilerlemeyi ifade ederek meydana gelmektedir.

2.1.3. İktisâs Sanatı

Herhangi bir sûre içerisinde mevcut sözün başka bir sûrede veyahut bizzat aynı sûrede bulunan sözle anlatılmasıdır. Misal: “وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ/Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, âhirette iyiler arasında yer alacaktır.”⁶⁶⁶ âyeti ile “وَمَنْ يَأْتِهِ مَوْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى/Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır.”⁶⁶⁷ âyetleri arasında karşılıklı bir şekilde anlam göndermesi bulunmaktadır.⁶⁶⁸ Burada mevcut söz, Tâ-Hâ Sûresi’nde bulunan söz ile anlam ilişkisi içerisinde bulunmaktadır.

2.1.4. İstidrâd Sanatı

Kendisinde bulunmayan bir kusurun zikredilerek başkasının kusuruna dokundurmanın yapılmasıdır. Misal: “وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ/Ve sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmişsiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu.”⁶⁶⁹ cümlesinde olduğu gibi muhataba dokundurma yapılmıştır.⁶⁷⁰ Bir başka ifadeyle aynı akıbetin de kendilerini beklediğinin altı çizilmiştir.

2.1.5. Tervîd/Terdîd Sanatı

ez-Zerkeşî’nin îzahına göre bir kimsenin konuşmasını askıda bırakmak suretiyle daha sonra onu da başka anlamda askıda bırakarak kelimeyi geri çevirmesine denilir.⁶⁷¹ Bir başka açıdan tervîd, sözün değil, dinleyici veya okuyucu zihnindeki tecessüsün kuvvetlendirilmesi amacıyla başvurulmuş bir sanattır. Anlatılmakta olan bir konu kesilip dinleyici veya okuyucunun merakı arttırıldıktan sonra birdenbire neticeyi ifade etmek bu sanatı meydana getirmektedir. Böylelikle ifade daha büyük bir tesir gücü kazanmış

⁶⁶⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.810.

⁶⁶⁶ Ankebût 29/27.

⁶⁶⁷ Tâ-Hâ 20/75.

⁶⁶⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.810.

⁶⁶⁹ İbrâhîm 14/45.

⁶⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.811.

⁶⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.812.

olmaktadır.⁶⁷² Buna misal şudur: “وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا/ Ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler. Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler.”⁶⁷³ Bu cümlede, “وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ/ Ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler.” şeklinde ifade edildikten sonra sonu ile başı arasında böyle bir ilgi kurulmuştur.⁶⁷⁴ Görüldüğü üzere burada âyette önce Allah’ın vaadi ve vaadinden dönmeyeceği belirtilmiştir. Akabinde cehalet ve düşüncesizliklerinden dolayı insanların bunu bilemeyeceği beyân olunmuştur. Burada konu kesilerek onların ancak dünya işlerini yani ziraat, ticaret vb. şeyleri bilebilecekleri ifade edilmiştir.

2.1.6. Tağlîb Sanatı

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde bir şeyin kendisi dışındakine hükmün verilmesidir. Müellife göre tağlîb sanatı, on şekilde meydana gelmektedir.⁶⁷⁵ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Müzekkerin Tağlîb Yapılması

Misal: “إِلَّا أَمْرًا تُهْ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ/ Karısı geride kalanlardan (kâfirlerden) idi.”⁶⁷⁶ Bu cümlede, “الْغَابِرِينَ/geride kalanlar” kelimesi yerine “الْغَابِرَاتِ” kelimesi⁶⁷⁷ daha uygundur.⁶⁷⁸ Ancak burada müennes, tağlîb hükmünün bir neticesi olarak müzekkerden sayılarak zikredilmiştir. Bir başka ifadeyle müzekkerle tağlîb yapılmıştır.

2. Mutekellimden Muhataba, Muhatabdan Gaibe Tağlîb Yapılması

Misal: “فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ/ Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyrulduğu gibi dosdoğru ol!”⁶⁷⁹ cümlesinde “أَنْتَ” yönü “مَنْ” yönüne galip gelmiştir.⁶⁸⁰ Böylelikle muhataptan gaibe yönelik bir tağlîb meydana gelmektedir.

3. Âkilin Gayr-i Âkile Tağlîb Yapılması

Buna misal şudur: “وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّنْ مَّاءٍ/ Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı.”⁶⁸¹ Bu cümlede “دَابَّةٍ/canlı” kelimesi düşünen ve düşünemeyen her canlıyı içine

⁶⁷² Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.222-223.

⁶⁷³ Rûm 30/6-7.

⁶⁷⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.812.

⁶⁷⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.812.

⁶⁷⁶ A`raf 7/83.

⁶⁷⁷ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.III, s.246.

⁶⁷⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.812.

⁶⁷⁹ Hûd 11/112.

⁶⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.813.

⁶⁸¹ Nûr 24/45.

almaktadır. Dolayısıyla bu kelime, düşünemeyen varlıklara galip gelerek tağlîb yapılmıştır.⁶⁸²

4. Vasfın Vasıflanmayan Bir Şeye Tağlîb Yapılması

Misal: “وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا”/Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz.”⁶⁸³ cümlesinde şüphe etmeyenler şüphe edenlere galip gelerek tağlîb yapılmıştır.⁶⁸⁴

5. Çoğunluğun Aza Tağlîb Yapılması

Buna misal şudur: “يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا”/Ey Şuayp! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!”⁶⁸⁵ Bu cümlede Şuayp aleyhisselam tağlîb sanatının bir neticesi olarak⁶⁸⁶ “لَتَعُوذُنَّ/döneceksiniz” grubunun içerisinde sayılmıştır.⁶⁸⁷ Bir başka ifadeyle çok aza galip gelerek az çoğunluğun içerisinde zikredilmiştir.

6. Cins İsmin Kendi Cinsinden Olmayana Tağlîb Yapılması

Buna misal şudur: “فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ”/Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblîs hariç.”⁶⁸⁸ Bu cümlede İblîs, kendisinin bir cin olmasıyla birlikte tağlîb yapılarak meleklerin arasında sayılmıştır.⁶⁸⁹

7. Mevcudun Gayr-i Mevcut Olan Bir Şeye Tağlîb Yapılması

Misal: “بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ”/Sana indirilene”⁶⁹⁰ ifadesinde indirilen âyetler indirilmeyen âyetleri içine almasıyla tağlîb yapılmıştır.⁶⁹¹

8. İslâmın Tağlîb Yapılması

Misal: “وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ”/Herkesin dereceleri vardır.”⁶⁹² cümlesinde dereceler, yüksekte bulunan şeyler için kullanılırken mertebeler ise, aşağıda bulunan şeyler için kullanılmaktadır. Burada “دَرَجَاتٍ/dereceler” kelimesi tağlîb yapılarak her iki kısım içinde kullanılmıştır.⁶⁹³

⁶⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.814.

⁶⁸³ Bakara 2/23.

⁶⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.816-817.

⁶⁸⁵ A'râf 7/88.

⁶⁸⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c.X, s.185.

⁶⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.817.

⁶⁸⁸ Hicr 15/30-31.

⁶⁸⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.818; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.V, s.75.

⁶⁹⁰ Bakara 2/4.

⁶⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.818.

⁶⁹² En'âm 6/132.

⁶⁹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.818; Çalışan herkesin, Allah'a itaat ve veya masiyetine karşılık, ahirette alacağı birtakım makam ve mevkiiler vardır. Ameli iyi ise makamı da iyi, ameli kötü ise makamı da kötü olacaktır (es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c.II, s.241).

9. Tahsîsle Ortaya Çıkan Bir Şeyin Başka Şekilde Vuku Bulana Tağlîb Yapılması

Misal: “بِمَا قَدَّمْتُمْ أُيْدِيكُمْ/Bu, ellerinizle yapmış olduğunuz şeylerin karşılığıdır.”⁶⁹⁴ cümlesinde “أَيْدِي/eller” zikredilerek tağlîb yapılmıştır.⁶⁹⁵ Çünkü iyi ya da kötü amellerin çoğu eller ile meydana gelmektedir. Ellerle yapılanlar bir araya getirilerek tağlîb meydana gelmektedir.

10. En Meşhurun Tağlîb Yapılması

Misal: “لَا أَلَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ/-Şeytana hitaben-“Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!”⁶⁹⁶ cümlesinde “الْمَشْرِقُ/doğu” yönler içerisinde yönlerin en meşhuru olmasından dolayı tağlîb yapılmıştır.⁶⁹⁷

2.1.7. İltifat Sanatı

ez-Zerkeşî'ye göre herhangi bir konu hakkında dinleyicinin dikkatlerini toplamak, tazelemek, yenilemek için kelamın bir üslûptan başka bir üslûba taşınması haline iltifat denilir.⁶⁹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de iltifat sanatı, yüksek beyân ve üstün belâğat ile getirilmiştir. Kur'ân'ın muhataplara göre değişen çeşitli anlatım tarzları bulunmaktadır. Müellif iltifat sanatını mütekellimden muhataba ve gaibe, muhatabdan mütekellime ve muhataba iltifat şeklinde devam ettirerek yedi kısma ayırmıştır. Ayrıca bunların birtakım fayda ve amaçlarının olduğunu belirtmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mütekellimden Muhataba

Misal: “وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ/Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?”⁶⁹⁹ cümlesinde asıl olan “وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ/Benim de dönüp varacağım” şeklinde getirilmesidir. Ancak mütekellimden muhataba iltifat olmasından dolayı “وَالَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ/Sizin de dönüp varacağınız” şeklinde zikredilmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁴ Âl-i İmrân 3/182.

⁶⁹⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.818.

⁶⁹⁶ Zuhuf 43/38.

⁶⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.819.

⁶⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.820; İltifatın tanımı için ayrıca bkz. Mahcûb, el-Hasen Muhammed, “Kur'ân'ı Kerîm'de İltifât Sanatı: Faydaları ve Amaçları”, (Trc. Mustafa Şentürk, Kasım Altuntaş), ŞÜİFD, Sayı 7, Şırnak, 2013, c.IV, s.170-171.

⁶⁹⁹ Yâsîn 36/22.

⁷⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.820.

2. Mütakellimden Gaibe

Misal: “إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ”/Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl.”⁷⁰¹ cümlesinde asıl olan “فَصَلِّ لَنَا/Bizim için namaz kıl” şeklinde getirilmesidir. Ancak mütakellimden gaibe iltifat olmasından dolayı⁷⁰² “فَصَلِّ لِرَبِّكَ”/Şimdi sen rabbin için namaz kıl.” şeklinde getirilmiştir.⁷⁰³

3. Muhatabdan Mütakellime

Buna misal şudur: “فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا”/Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Rabbimize kesin olarak iman ettik.”⁷⁰⁴ Bu cümlede, muhatab sigasından mütakellime iltifat olmasından dolayı “إِنَّا آمَنَّا”/Biz kesin olarak iman ettik.” şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁰⁵

4. Muhatabdan Gaibe

Misal: “حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ”/Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürür.”⁷⁰⁶ cümlesinde “كُنْتُمْ/bulunduğunuz” kelimesinden “وَجَرَيْنَ بِهِمْ”/Gemiler onları kaydırıp götürür.” kelimesine yani muhatabdan gaibe dönülerek iltifat yapılmıştır.⁷⁰⁷

5. Gaibten Mütakellime

Buna misal şudur: “فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَواتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرًا وَرَبَّيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ”/Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattık, her göğe işlevini ilham etti. Biz yakın semayı kandillerle donattık.”⁷⁰⁸ Bu cümlede gaib sigasında bulunan “رَبَّيْنَا”/Biz donattık.” kelimesinden mütakellim sigasında bulunan “فَقَضَاهُنَّ”/Böylece onları yarattık.” kelimesine dönülerek iltifat yapılmıştır.⁷⁰⁹

6. Gaibten Muhataba

Buna misal şudur: “وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا”/Rahmân çocuk edindi dediler. Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız.”⁷¹⁰ Bu cümle,⁷¹¹ “لَقَدْ جَاءُوا”/attılar”

⁷⁰¹ Kevser 108/1-2.

⁷⁰² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c.XXXII, s.13.

⁷⁰³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.821-822.

⁷⁰⁴ Tâ-Hâ 20/72-73.

⁷⁰⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.822.

⁷⁰⁶ Yûnus 10/22.

⁷⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.822.

⁷⁰⁸ Fussilet 41/12.

⁷⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.823-824.

⁷¹⁰ Meryem 19/88-89.

⁷¹¹ Yahudiler ve Hristiyanlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia etmişlerdir (es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c.III, s.493). Müşrikler, “Melekler Allah'ın kızlarıdır.” diyerek Allah'a çocuk isnadında bulundular. Yahudilerin bir kısmı “Üzeyir Allah'ın oğludur.” diyerek isnadda bulundular.

bulur. Bu sözden sonra “*رَبِّ الْعَالَمِينَ*”⁷²⁵ sözüne geçiş yaptığı andan itibaren hareketi kuvvet kazanır. Devamında “*الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*”⁷²⁶ dediği zaman hareketlenmesi artar. Bir sonraki adımda “*مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ*”⁷²⁷ dediği zaman O’nun sıfatları son bulur. Akabinde bulunan âyette⁷²⁸ kişinin, boyun eğmenin ve yardım istemenin yalnızca ona tahsis edildiğini, ona yönelmesi gerektiğinin şuuru ve bilincinde olacağı zikredilmektedir.⁷²⁹ Bu şuurla kişinin, artık bütün benliğiyle Allah’a yönelmesi zirveye ulaşmaktadır.

2.1.7.2. İltifat Sanatının Şartları

Müellife göre bu sanatın gerçekleşebilmesi için iki şart bulunmaktadır. Birincisi, müstakil iki cümle içerisinde bulunmasıdır. İkincisi ise kendisine geçiş yapıldığı yerde zamirin kendisine dönmesidir.⁷³⁰

2.1.7.3. Kelamın Başkasına Taşınmasıyla İltifat

ez-Zerkeşi’ye göre herhangi bir cümle içerisinde müfred, tesniye ve cemi hitaptan başka bir hitaba geçiş kendisini iltifata yaklaştırmaktadır. Bu şekilde bir geçiş; müfred hitaptan tesniye hitaba⁷³¹ ya da cemiye,⁷³² tesniyeden müfrede⁷³³ ve cemiye,⁷³⁴ cemiden müfrede⁷³⁵ ve tesniyeye,⁷³⁶ kelamın anlam bakımından karşılaştığı müstakil bir cümleyi takip etmesi,⁷³⁷ maziden emre,⁷³⁸ müstakbelden emre,⁷³⁹ maziden

⁷²⁵ Fâtiha 1/2.

⁷²⁶ Fâtiha 1/3.

⁷²⁷ Fâtiha 1/4.

⁷²⁸ Fâtiha 1/5; Ey Rabbimiz! Bütün işlerimizde taat ve ibadetlerimizle yalnızca senden yardım isteriz. Senden başkasından değil (et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c.I, s.160).

⁷²⁹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.827-828.

⁷³⁰ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.831.

⁷³¹ Yûnus 10/78. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “*أَجِئْنَا لِنُلْقِيَنَّ عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي*” *Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin?*”

⁷³² Talâk 65/1. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ*” *Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman*”

⁷³³ Tâ-Hâ 20/49. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*فَمَنْ رَّبُّكُمْ يَا مُوسَى*” *Firavun, “Szin rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?”*

⁷³⁴ Yûnus 10/87. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “*وَأَوْخِيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّأَ لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا*” *Mûsâ’ya ve kardeşine şöyle vahyettik: “Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele.”*

⁷³⁵ Yûnus 10/87. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ*” *Namazı kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele.”*

⁷³⁶ Rahmân 55/33-34. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*يَا مَعْشَرَ الْجِبِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُتُوا مِنْ أَقْطَارِ*” *Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirsiniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan) verilmiş bir güç olmadıkça geçemezsiniz. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”*

⁷³⁷ İsrâ 17/81. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “*وَرَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا*” *Bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.”*

müstakbele⁷⁴⁰ ve müstakbelden maziye⁷⁴¹ olmak üzere toplamda on bir tane sayılarak zikredilmiştir.⁷⁴² Tesniye hitaptan müfred hitaba geçiş misal şudur: “فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى/Sizin rabbiniz de kimmiş ey Musa?”⁷⁴³ Mazi siğasından emre geçiş misal şudur: “وَأَقِيمُوا وَاجْتَنِبُوا كُلَّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ”/De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve yalvarın!”⁷⁴⁴ cümleleri zikredilebilir.⁷⁴⁵ Görüldüğü üzere bu misallerde tesniye hitaptan müfred hitaba ve mazi siğasından emre geçiş meydana gelmektedir.

2.1.8. Tazmîn Sanatı

Tazmîn, söz söyleme sanatının (Belağat) kategorilerini teşkil eden birçok önemli üslûptan birisidir.⁷⁴⁶ Bu üslûp, az lafızla çok anlam ifade etme yollarından birisi kabul edilir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette karşılaşılan bir konudur. Bu sanat, Kur’ân’ı daha iyi anlamaya ve âyetlere yüklenilen ince anlamları fark etmeye katkı sağlamaktadır.⁷⁴⁷

ez-Zerkeşî’ye göre bir şeyin, başkasına anlamının verilmesine tazmîn denir. Bu, isim, fiil⁷⁴⁸ ve harflerde⁷⁴⁹ meydana gelmektedir.⁷⁵⁰ İsimlerde kullanılmasına misal şudur: “حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ”/Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur.⁷⁵¹ Bu cümlede isim olan “حَقِيقٌ/gerekli olmak”

⁷³⁸ Hac 22/30. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ”/Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözlerden kaçınınız.”

⁷³⁹ Hûd 11/53-54. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “يَا هُودُ مَا جِئْنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ إِلَّا اعْتِرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ”/Ey Hûd! Bize açık bir mucize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz. ‘Tanrılarımızdan biri senin aklını almış!’ demekten başka söyleyeceğimiz söz yok! Hûd dedi ki: Ben Allah’ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!”

⁷⁴⁰ Hac 22/31. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ”/Gökten düşüp parçalanan kuşların kapıştığı nesnelerden farksızdır.”

⁷⁴¹ Neml 27/87. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَرَعُ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ”/Sûrun üflendiği gün, yerde bulunanlar dehşete kapılır.”

⁷⁴² Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.832-834.

⁷⁴³ Tâ-Hâ 20/49.

⁷⁴⁴ A’râf 7/29.

⁷⁴⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.833.

⁷⁴⁶ Gully, Andrian, “Ortaçağ Arapçasında Tazmîn: Örtük Anlam”, (Trc. Ömer Kara), İslâmî Araştırmalar, Sayı 1, 2014, c.XXV, s.53.

⁷⁴⁷ Taş, Süleyman, “Tazmîn Üslûbu ve Kur’ân-ı Kerîm’deki İşlevleri”, Diyanet İlmî Dergi, Sayı 3, 2016, c.LII, s.65-66.

⁷⁴⁸ İnsân 76/6.

⁷⁴⁹ İnsân 76/6.

⁷⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.835.

⁷⁵¹ A’râf 7/105.

kelimesi “حَرِيصٌ/siddetle arzu etmek” kelimesinin anlamını içermektedir.⁷⁵² Bir başka ifadeyle bu iki kelime “عَلِي” harfî ceriyle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Müellife göre başkasına ait bir sözün konuşma esnasında anlamı kuvvetlendirmek ve nazmın tertibi için konuşmasına eklenmesine de tazmin denilir. Buna misal şudur: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ” Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”⁷⁵³ Bu cümlede Allah Teâlâ, meleklere ait sözü kelamın içine eklemiştir.⁷⁵⁴

Müellif, tazmîn sanatını dokuz kısma ayırarak incelemiştir.⁷⁵⁵ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Haberin İstek Yerinde Kullanılması

Buna misal şudur: “وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمَّ” Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler.”⁷⁵⁶ Bu cümlede haber konumunda bulunan “يُرْضِعْنَ/emzirirler” ifadesi istek yerinde kullanılarak emir anlamında kullanılmıştır.⁷⁵⁷

2. İsteğin Haber Yerinde Kullanılması

Buna misal şudur: “قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ”/De ki: “İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek!”⁷⁵⁸ Bu cümlede istek formunda bulunan “أَنْفِقُوا/harcayın” kelimesi aslında haber anlamında kullanılmıştır.⁷⁵⁹ Bir başka ifadeyle burada istek formu kullanılıp bundan gaye haber anlamı olmuştur.

⁷⁵² Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.835-840; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.II, s.235; Gully, “Ortaçağ Arapçasında Tazmîn: Örtük Anlam”, s.41-44.

⁷⁵³ Bakara 2/30.

⁷⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.839; Detaylı bilgi için bkz. Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c.I, s.287.

⁷⁵⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.841-859.

⁷⁵⁶ Bakara 2/233.

⁷⁵⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.841; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.I, s.310; Emzirme müddeti konusunda belirleyici bir nas yoktur. Anne baba isterlerse çocuğun iki yıl emzirileceği ve bunun tam bir emzirme müddeti olduğu, istemezlerse, daha önce sütten kesme konusunda anlaşılırsa iki yıl tamam olmadan da bunu yapabileceklerdir (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.371).

⁷⁵⁸ Tevbe 9/53.

⁷⁵⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.843; Burada Allah yolunda harcamaktan bahsedilmiştir (ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.III, s.53).

3. Nidâ'nın Teaccüp Yerinde Kullanılması

Misal: “يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ/O kullara yazıklar olsun!”⁷⁶⁰ cümlesinde nidâ teaccüp yerinde kullanılmıştır.⁷⁶¹

4. Cem-i Killetin Kesret Yerinde Kullanılması

Buna misal şudur: “وَهُمْ فِي الْعُرْفَاتِ آمِنُونَ/Onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar.”⁷⁶² Bu cümlede “أ” ve “ت” harfleriyle cemi olan “الْعُرْفَاتِ/köşkler” kelimesinin cemi hali aslında kesret için kullanılmıştır.⁷⁶³ Böylelikle burada cennette bulunan köşkler sayılmaya kalkışlsa asla buna bir beşerin gücü yetmeyeceği vurgusu yapılmış olmaktadır.

5. Müennesin Müzekker Kılınması

Herhangi bir cümle içerisinde müennes yazılan bir kelimenin müzekker olarak işlev görmesi haline denilir. Müennesin müzekkerle te'vîli Kur'ân'da sıkça başvurulmaktadır. Buna misal şudur: “وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتَةً/O yağmurla ölü toprağa can verdik.”⁷⁶⁴ Bu cümlede müennes bulunan “بَلْدَةً/toprak” kelimesi te'vîl edilerek müzekker olan “الْمَكَانَ/yer” anlamında kullanılmıştır.⁷⁶⁵ Şayet kelime hakikaten görüldüğü gibi müennes kabul edilseydi onun sıfatı olan “مَيِّتَ/ölü” yerine müennes olan “مَيِّتَةً/ölü” kelimesinin gelmesi daha uygun olacaktı. Oysa sıfat, müennes olmamakla birlikte aksine müzekker gelmiştir. Bu da gösteriyor ki “بَلْدَةً/toprak” kelimesi yazıda müennes ancak müzekker olarak işlev görmektedir.⁷⁶⁶

6. Müzekkerin Müennes Kılınması

Herhangi bir cümle içerisinde müzekker yazılan bir kelimenin müennes olarak işlev görmesi haline denilir. Buna misal şudur: “الَّذِينَ يَرْتُؤْنَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ/Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır.”⁷⁶⁷ Bu cümlede geçen “الْفِرْدَوْسَ/Firdevs” kelimesi cennet anlamına hamledilmek suretiyle müzekker olmasına karşın müennes kılınarak ifade edilmiştir.⁷⁶⁸

⁷⁶⁰ Yâsîn 36/30.

⁷⁶¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.844.

⁷⁶² Sebe' 34/37.

⁷⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.845.

⁷⁶⁴ Kâf 50/11.

⁷⁶⁵ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.VII, s127.

⁷⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.848.

⁷⁶⁷ Mü'minûn 23/11.

⁷⁶⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.852; İbn Atiyye burada “Firdevs” kelimesinin üzüm cenneti anlamında olduğunu belirtmiştir (İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.IV, s.137).

7. Müennesin Korunması

Müennesin korunması hakîkî ve gayr-i hakîkî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hakîkî, herhangi bir cümle içerisinde fasıl meydana gelmediği müddetçe fiilden genellikle müennes hazfedilmemektedir. Gayr-i hakîkîye gelince, cümlede fasıl olmasıyla birlikte hazfın güzel olmasıdır. Misal: “فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ/Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir.”⁷⁶⁹ cümlesi zikredilebilir.⁷⁷⁰ Görüldüğü üzere burada “مَوْعِظَةٌ/bir öğüt” kelimesinin müennesliği korunmuştur.

8. Mazi Lafızla Müzariyi ve Müzari Lafızla Maziye İfade Etmek

Herhangi bir cümle içerisinde mazi lafız kullanılarak müzarinin ifade edilmesidir. Buna misal şudur: “وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا/(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (dirilttiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız.”⁷⁷¹ Bu cümlede “وَحَشَرْنَاَهُمْ/Mahşerde toplamış olacağız.” kelimesi, her ne kadar mazi formunda gelse de “وَنَحْشُرُهُمْ/Onları mahşerde toplayacağız.” şeklinde müzari anlamı ifade etmektedir.⁷⁷² Cümle içerisinde müzari lafız kullanılarak mazi anlamının ifade edilmesidir. Misal: “وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ/Onlar, Süleyman’ın hükümrancılığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular.”⁷⁷³ cümlesinde “مَا تَتْلُو” kelimesi, her ne kadar müzari formunda gelse de aslında “مَا تَتْلُو/söydediği şey” şeklinde mazi anlamını içermektedir.⁷⁷⁴ Görüldüğü üzere kelime, lafızda mazi gözüксе müzari anlamı ifade edebilmektedir. Bunun tam terside mümkündür.

2.1.9. Müşâkele Sanatı

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde ikinci lafzın birinci lafza uygun olarak getirilmesine lafzın lafza müşâkelesi denilmektedir. Misal: “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ/Başlarınızı mesh edin ve ayaklarınızı da.”⁷⁷⁵ cümlesinde “أَرْجُلُكُمْ/ayaklarınız” kelimesi, lafız yönüyle zarafeten bir önceki lafızla uygunluk göstermektedir.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Bakara 2/275.

⁷⁷⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.856.

⁷⁷¹ Kehf 18/47.

⁷⁷² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.856.

⁷⁷³ Bakara 2/102.

⁷⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.856-859; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.I, s.185; el-Begavî, *Tefsîru’l-Begavî*, c.I, s.126.

⁷⁷⁵ Mâide 5/6.

⁷⁷⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.859; başka misal için bkz. Rahmân 55/6-7.

Herhangi bir cümle içerisinde lafzın anlama uygun olarak getirilmesine lafzın anlama müşâkelesi denilmektedir. Misal: “ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ ۖ فَيَكُونُ /Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi.”⁷⁷⁷ ve “إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ”/Hani rabbın meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım.”⁷⁷⁸ cümlelerinde geçen “ مِنْ /topraktan” ve “ مِنْ طِينٍ/çamurdan” kelimelerinde Âdem aleyhisselam'ın neyden yaratıldığı hususunda bir farklılık söz konusudur.⁷⁷⁹ Ancak birinci âyette Hz. Îsâ aleyhisselam'ın ilâh olduğunu iddia eden kimselere karşı yaratılış zayıf bir unsurla zikredilerek ince bir göndermede bulunmaktadır. Çünkü toprağın en zayıf unsuru olan “تُرَابٌ/toprak” kelimesi zikredilmiştir. Oysa ikinci âyette “طِينٌ/çamur” kelimesi su ve toprağın karışımından meydana geldiği için diğerine kıyasla daha kuvvetli bir unsur olarak zikredilmiştir.⁷⁸⁰ Görüldüğü üzere Hz. Îsâ aleyhisselam her ne kadar dünyaya babasız gelme hususunda tek olsa da yaratılışı itibarıyla Âdem aleyhisselam'dan daha mükemmel olamayacağı ince bir şekilde ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim onun, ilahî bir kelime olduğunu Allah Teâlâ'nın “ol” emriyle oluverdiğini belirtmiştir. Bir başka ifadeyle o, ilahî bir nefhadan meydana geldiği için deyim yerindeyse kendisine melek gibi bakılmıştır.

2.1.10. Naht Sanatı

Arap toplumunun iki ya da üç kelimedenden oluşan yeni bir kelime yapma gibi âdetleri bulunmaktadır. Misal: “وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا”/Şahit olarak da Allah yeter.”⁷⁸¹ cümlesi zikredilmiştir. Burada “Allah bize yeter. Allah kâfidir.” şeklinde iki ya da üç kelimedenden oluşan bu cümle aslında kişide bir tek kelime hissi uyandırmaktadır.⁷⁸² Buna ek olarak havkale, besmele, istiğfar, salavât vb. misal olarak verilebilir.

2.1.11. Muhâzâ Sanatı (Muvâzene)

ez-Zerkeşî'ye göre lafzın başka bir vezin üzerine getirilmesidir. Bir başka ifadeyle yalnız vezin bakımından eşit olması haline muhâzât denilir. Buna misal şudur:

⁷⁷⁷ Âl-i İmrân 3/59.

⁷⁷⁸ Sâd 38/71.

⁷⁷⁹ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.VIII, s.83.

⁷⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.860.

⁷⁸¹ Nisâ 4/79.

⁷⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.866.

“وَمَكَرُوا وَيَمْكُرُ اللَّهُ” (Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu.”⁷⁸³ Bu cümlede “وَمَكَرُوا/tuzak kurdular” kelimesi, ikinci kez geçtiğinde başka bir vezin üzerine getirilerek “وَمَكَرُ/tuzaklarını bozdu” şeklinde zikredilmiştir.⁷⁸⁴ Böylelikle vezin eşitlenmiş olmaktadır. Bir başka misal ise şudur: “وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ”/Kararıp sakinleştiğinde geceye ki;”⁷⁸⁵ cümlesinde “وَاللَّيْلِ/akararıp sakinleşmek” kelimesi⁷⁸⁶ aslında “و” harfiyle olduğu halde vezin bakımından eşit olmaları için “ي” harfiyle gelerek zikredilmiştir.⁷⁸⁷

2.1.12. Tevessu’ Sanatı

Müellife göre insanları kozmik düzen üzerinde düşünmeye ve buradan hareketle sonuçlar çıkarmaya davet eden üslûba tevessu’ denilmektedir. Buna misal şudur: “أَلَيْسَ”⁷⁸⁸ Bu cümleden önceki âyetlerde nutfeden, onun oluşum ve gelişiminden bahsedilmektedir. Bu vb. yerlerde insanlar tefekkür ve neticeler çıkarmaya davet edilmektedir.⁷⁸⁹ Ayrıca burada ölüleri diriltmenin onu ilk kez yaratmanın ve vücuda getirmekten daha kolay olduğuna bir aklî kıyas yapılmaktadır.⁷⁹⁰

2.1.13. Tevriye Sanatı

Tevriye sanatına îham denildiği gibi tahyîl, muğâlata ve tevcîh adları da verilmiştir. Herhangi bir cümlede uzak ve yakın iki anlamı bulunan kelimenin dinleyiciye yakın anlamda kullanıldığını vehmettirerek aslında uzak anlamın kastedilerek kullanılmasına tevriye denilir.⁷⁹¹ Bu, anlamın ilk anda dinleyici tarafından kavranamamasından kaynaklanmaktadır. Misal: “وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ”/Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.”⁷⁹² cümlesinde “وَالنَّجْمُ/yıldızlar” kelimesiyle kastedilen gövdesi bulunmayan bitkiler (çimen)’dir.⁷⁹³ Oysa dinleyiciye bir önceki âyetin sıbağı

⁷⁸³ Âl-i İmrân 3/54.

⁷⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.868.

⁷⁸⁵ Duhâ 93/2.

⁷⁸⁶ Bu kelime hakkında detaylı bilgi için bkz. er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c.XXXI, s.208.

⁷⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.868.

⁷⁸⁸ Kıyâme 75/40.

⁷⁸⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.880.

⁷⁹⁰ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IX, s.69.

⁷⁹¹ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.183.

⁷⁹² Rahmân 55/6.

⁷⁹³ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, c.V, s.96.

gereği ilk anda onun yakın anlamı olan yıldız vehmettirilerek aslında uzak olan çimen anlamı kullanılmıştır.⁷⁹⁴ Görüldüğü üzere burada iki anlamdan biri yer almıştır.

2.1.14. Tecrîd Sanatı

ez-Zerkeşî'ye göre herhangi bir şey hakkında söz sahibinin kendisini ayrı bir şahıs gibi görerek hitap etmesiyle meydana gelmektedir. Misal: “وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ/Bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir.”⁷⁹⁵ cümlesinde Allah Teâlâ, kendisini soyutlayarak üçüncü tekil şahıs ifade üslûbunu kullanmıştır. Aslında bu, “وَاعْلَمْ أَنِّي عَزِيزٌ حَكِيمٌ/Bil ki, ben galip ve hikmet sahibiyim.” ifadesi yerindedir.⁷⁹⁶

2.1.15. Tıbâk Sanatı

Müellife göre cümle içerisinde siyah-beyaz, gece-gündüz gibi karşılığın gözetilmesi kastıyla birlikte iki zıt kelimenin bir arada toplanmasına tıbâk denilir. O, tıbâk sanatını lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁷⁹⁷

Lafzî tıbâk'a misal şudur: “فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ/Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!”⁷⁹⁸ Bu cümlede iki zıt kelime olan ağlamak-gülmek ve az-çok ifadeleri bir arada zikredilmiştir.⁷⁹⁹ Görüldüğü üzere burada zıt kelimeler birlikte kullanılmıştır. Ayrıca burada bulunan fiiller, haber anlamı kastedilen emir cümleleridir.⁸⁰⁰ Bir başka ifadeyle onlar az gülecek, çok ağlayacaklardır.

Manevî tıbâk'a misal şudur: “إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ/Siz sadece yalan söylüyorsunuz! “Rabbimiz biliyor ki” dediler, “Biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz.”⁸⁰¹ Bu cümlede anlam, “رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا لَصَادِقُونَ/Rabbimiz biliyor ki biz doğru söylüyoruz.” şeklindedir.⁸⁰² Burada anlam bakımından yalanın karşısında doğruluk kastedilmiştir.

⁷⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.900; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.V, s.224.

⁷⁹⁵ Bakara 2/260.

⁷⁹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.901-902.

⁷⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.906.

⁷⁹⁸ Tevbe 9/82.

⁷⁹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.906

⁸⁰⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.III, s.66; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.I, s.366.

⁸⁰¹ Yâsîn 36/15-16.

⁸⁰² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.906-907.

2.1.16. Ta'dîd Sanatı

ez-Zerkeşî'ye göre müfred lafızların bir bağlam üzerine ahenk içerisinde gelmesine ta'dîd sanatı denilir. Bu üslûp daha fazla Allah'ın sıfatları hakkında kullanılmıştır. Burada sıfatların gideceği yer hakkında birlik oluşmasından dolayı birbirleri üzerine atıf yapılmamaktadır. Misal: “هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ/O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır.”⁸⁰³ cümlesinde müfred lafızlar bir uyum içerisinde sıralanarak zikredilmişlerdir.⁸⁰⁴

2.1.17. Tevcîh Sanatı

İki anlama da ihtimal ettiren şeye tevcîh denilir. Bu muhatabın anlayışına, zekâ ölçüsüne göre getirilir. Misal: “هَلْ أَتُكُّمُ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ/Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?”⁸⁰⁵ cümlesinde “لَهُ”de bulunan zamir Mûsâ aleyhisselam'a ya da Firavun'a raci olabilme ihtimalini⁸⁰⁶ beraberinde getirmektedir.⁸⁰⁷

2.1.18. Mukâbele Sanatı

Müellife göre bir şeyin sıfatlarının karşı karşıya gelmesi ve farklı olarak bulunmasıyla birlikte zikredilmesine mukâbele denilir. Tıbâk sanatına yakın olmakla birlikte aralarında iki yönden fark bulunmaktadır. Birincisi, tıbâk genellikle iki zıt kelime arasında olurken mukâbele genellikle bundan daha fazlası arasında meydana gelmektedir. İkincisi, tıbâk zıt şeylerle olurken mukâbele hem zıt hem de zıt olmayan şeylerle birlikte olabilmektedir. Hatta bazıları onun bu yönüne dikkat çekerek tıbâk mukâbele türleri içerisinde bulunan bir sanattır şeklinde bir söylem ortaya koymuşlardır.⁸⁰⁸ Görüldüğü üzere mukâbele tıbâk sanatını da içine alacak kadar kapsamlı bir sanat olarak kabul edilmiştir.

ez-Zerkeşî mukâbele sanatını nazîrî, nakîzî ve hılâfî olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁸⁰³ Haşr 59/24.

⁸⁰⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.917.

⁸⁰⁵ Kasas 28/12.

⁸⁰⁶ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.IV, s.279.

⁸⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.509.

⁸⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.908.

Nazîrî mukâbeleye misal şudur: “لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ/Ne uykusu gelir ne de uyur.”⁸⁰⁹ Bu cümlede geçen “سِنَّةٌ” ve “نَوْمٌ” kelimeleri,⁸¹⁰ “uyumak” anlamında kullanılmıştır.⁸¹¹

Nakîzî mukâbeleye misal şudur: “وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ/Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın.”⁸¹² Bu cümlede “أَيْقَاطًا/uyanmak” ve “رُقُودٌ/uyumak” kelimeleri, hep birlikte nakîzî olarak karşı karşıya gelerek zikredilmiştir.⁸¹³

Hılâfî mukâbeleye misal şudur: “وَأَنَا لَا نَذَرِي أَشْرًا أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا/Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa rableri onlar için bir iyilik mi diledi.”⁸¹⁴ Bu cümlede geçen “أَشْرٌ/kötülük” ve “رَشَدٌ/iyilik” kelimeleri, karşı karşıya gelmişlerdir.⁸¹⁵ Bu kelimeler zıtlık yönüyle birbirlerinden farklılık arz etmektedirler.⁸¹⁶ Burada hayır, Allah’a izafe edilmiştir. Ancak kötülük, O’na edeben nisbet edilmemiştir.⁸¹⁷

2.2. Sözle İlgili Sanatlar

Lafızla/sözle ilgili sanatları kalb, reddü’l-acz ale’s-sadr, akis, ilgâz, ibdâl ve tecnîs’tir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.2.1. Kalb Sanatı

Harfleri, tamamen veya kısmen mütecanis fakat bu harflerin düzenlenişi birbirinden ayrı olan iki kelimenin bir ifadede toplanmasına kalb sanatı denilir.⁸¹⁸ Bir başka ifadeyle nazım veya nesrin tersinden yani sondan başa doğru okunduğunda da aynı metnin ve anlamın ortaya çıkmasına denilir. Misal, “كُلٌّ فِي فَلَكٍ/Her biri bir yörüngede”⁸¹⁹ âyetinde baştan sona doğru olduğu gibi sondan başa doğru okunduğunda da aynı metin ve anlam ortaya çıkmaktadır.⁸²⁰

⁸⁰⁹ Bakara 2/255.

⁸¹⁰ Bu iki kelime arasındaki fark için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.121.

⁸¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.908.

⁸¹² Kehf 18/18.

⁸¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.908.

⁸¹⁴ Cin 72/10.

⁸¹⁵ Burada geçen “رشد” kelimesi ile “Hayır” anlamı kastedilmiştir (Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IX, s.44).

⁸¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.908-909.

⁸¹⁷ Ebu’s-Suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, c.IX, s.44.

⁸¹⁸ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.306.

⁸¹⁹ Enbiyâ 21/33.

⁸²⁰ el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.158-159.

Kalb sanatının belâğat sanatları içerisinde olup olmadığı ise bir ihtilaf meselesi olmuştur. Nitekim bir grup bu sanatın varlığını inkâr etmiştir. Onlara göre, Allah'ın kitabının bundan münezzeh olması gerekir. Burada müellif, Müberred (ö.286/900)'in de içinde bulunduğu diğer bir gurubun görüşüne de yer vermiştir: Karışıklık olmaması şartıyla mutlak surette kalb sanatının varlığı kabul edilebilir.⁸²¹ Müellif, bu hususta kalb sanatının varlığını kabul eden kimselerin grubu içerisinde yer almayı tercih etmiştir.

Müellif kalb sanatını beş kısma ayırmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Müsnedin Kalb Olması

Cümle içerisinde müsnedin bir şeyi ihtiva etmesidir. Ancak bundan kastedilen başka bir şeydir. Buna misal şudur: “خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ/İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır.”⁸²² Bu cümlede müellif şu görüşlere yer vermiştir: Sa'leb (ö.345/957)'e göre kalb sanatı yapıldığı takdirde; “خُلِقَ الْعَجَلُ مِنَ الْإِنْسَانِ/Acelecilik insandan yaratılmıştır.” şeklinde gelmesi gerekmektedir. Nitekim Zeccac (ö.311/923), “وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا/İnsan pek acelecidir.”⁸²³ sözünün Enbiyâ 21/37 âyetine delâlet ettiğini ifade etmektedir.⁸²⁴ Ayrıca bu hususta İbn Cinnî (ö.392/1002), âyetin kalb sanatı olmaksızın nâzil olup okunuşu kalb sanatı olmasına kıyasla anlam yönünden daha kuvvetli olduğu görüşünü belirtmiştir.⁸²⁵ Görüldüğü üzere âyet ve onun takdîri anlam bakımından aynısını içermektedir. Ancak burada başka bir âyet dayanak noktası olarak getirilmiştir.

2. Ma'tufun Kalb Olması

Ma'tûfu aleyhin ma'tûf kılınması şeklinde gerçekleşen edebi bir sanattır. Misal: “ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى/Sonra yaklaştıkça yaklaştı.”⁸²⁶ Bu cümlede ma'tûf'u aleyh olan “دَنَا/yaklaştı” kelimesinin, ma'tûf konumunda bulunan “فَتَدَلَّى/yaklaştı” kelimesi ile yer değiştirilerek zikredilmektedir. Cümlelerin kalb yapılarak takdîri ise; “ثُمَّ تَدَلَّى فَدَنَا/Sonra yaklaştıkça yaklaştı.” şeklindedir.⁸²⁷

3. Aks Yapılarak Kalb Olması

Sözün tersine çevrilmesi suretiyle yapılan lafzî bir iştir. Bir başka ifadeyle cümlede bir parçanın önce getirilmesi daha sonra o parçanın geri bırakılmasına aks

⁸²¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.805.

⁸²² Enbiyâ 21/37.

⁸²³ İsrâ 17/11.

⁸²⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.806.

⁸²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.806.

⁸²⁶ Necm 53/8.

⁸²⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.808.

denilir. Misal: “هَنَّ لِبَاسُ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسُ لَهُنَّ/Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.”⁸²⁸ cümlesinde aks yapılmıştır.⁸²⁹ Görüldüğü üzere burada “هَنَّ لِبَاسُ لَكُمْ/Onlar sizin için elbisedir.” ifadesi ile “وَأَنْتُمْ لِبَاسُ لَهُنَّ/Siz de onlar için elbisesiniz.” ifadesi arasında cümlelerin her iki tarafında bulunan lafızların tersine çevrilmesi suretiyle aks yapılmıştır. Bir başka misal ise şudur: Kelam-ı kibar, kibar-ı kelam’dır sözünü bu kabilden saymak mümkündür. Burada aks, cümlelerin iki tarafından biri ile ona izafe edilen kelime arasında meydana gelmektedir.

4. Müstevâ

Cümlede kelime ya da kelimelerin baştan sona ve sondan başa okunması halinde lafız ve anlamında hiçbir değişikliğin olmamasına denilir.⁸³⁰ Buna misal şudur: “وَرَبَّكَ /Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir.”⁸³¹ Bu cümlede, kelimelerin baştan sona ve sondan başa okunması ve yazılması durumunda aynı anlam ve yazı ortaya çıkmaktadır.

5. Cümlede Maklûp Yapılması

Cümle içerisinde ikinci kelimenin birinci kelimenin harflerinden terkip edilerek yapılmasına denilir. Misal: “فَرَّقْتُ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ/İsrâilîğulları’nın arasına ayrılık soktun!”⁸³² cümlesinde “بَنِي/ogul” kelimesinin harfleri “بَيْنَ/arasında” kelimesinin harflerinden terkip edilmiştir.⁸³³

2.2.2. Reddû’l-Acz Ale’s Sadr

ez-Zerkeşî’ye göre sözün başındaki lafzın sonunda da kullanılmasına reddü’l-acz ale’s sadr denilir. Misal: “خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونْ/İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.”⁸³⁴ cümlesinde geçen “عَجَلٍ/aceleci” kelimesi hem başta hem de sonda zikredilmiştir.⁸³⁵ Böylelikle reddü’l-acz ale’s sadr meydana gelmiş olmaktadır.

⁸²⁸ Bakara 2/187.

⁸²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.809.

⁸³⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.809; ayrıca bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.506.

⁸³¹ Müddessir 74/3.

⁸³² Tâ-Hâ 20/94.

⁸³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.809.

⁸³⁴ Enbiyâ 21/37; ayrıca bkz. Mâide 5/96.

⁸³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.913.

2.2.3. Aks Sanatı

Müellife göre cümle içerisinde bir cüzün takdîm edilip daha sonra tehîr edilmesine aks denilir. Misal: “لَا هُنَّ جُلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَجُلُونَ لَهُنَّ”/Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz.”⁸³⁶ cümlesi, “لَا جُلٌّ بَيْنَ الْمُؤْمِنِ وَالْمُشْرِكِ”/Mümin ve müşrikler arasında helal değildir.” şeklinde takdîr edilmiştir. Helâl olması durumunun her iki yöne de nefyedilmesi açık bir şekilde belirtilmiştir.⁸³⁷ Görüldüğü üzere burada aks, iki cümlelerin iki tarafında bulunan iki lafız ile meydana gelmektedir.

2.2.4. Lugaz Sanatı

Çözülmesi, sezgi veya istihrac sayesinde bir ima yoluyla mümkün olan bilmeceye lugaz sanatı denilmiştir.⁸³⁸ Lugaz, sözün zâhirî yönünden elde edilmesinden dolayı “eğimli yol” ya da “bilmece” diye ifade edilmiştir. ez-Zerkeşî’ye göre bu sanat cümlede çıkarım yapmayı gerektirdiği için insan aklını ve fikrini kuvvetlendirici bir üslûp olarak değerlendirilmiştir. İbrâhim kıssasında kendisine putların kırılmasından sorulunca o da lugaz yaparak şöyle demiştir: “قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطَفِقُونَ”/İbrâhim, “Hayır” dedi. Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorsa onlara sorun!”⁸³⁹ O, burada böyle yapmakla karşındakilere delil getirerek karşılık vermiştir.⁸⁴⁰ Akabinde ise meseleyi îzah etmiştir.⁸⁴¹ Burada insandan aklını zorlayarak çıkarım yapması istenilmektedir.

2.2.5. İbdâl Sanatı

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde bulunan kelimelerin harflerinin anlamı bozmayacak şekilde yer değiştirme hallerine ibdâl denilir. Buna misal şudur: “فَانْفَلَقَ فَكَانَ”/Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu.”⁸⁴² Bu cümlede bulunan “فَانْفَلَقَ”/Deniz derhal yarıldı.” ve “فَرَقَ/parça” kelimelerinde “ل” yerine “ر” harfi gelse anlamda herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir.⁸⁴³

⁸³⁶ Mümtehhine 60/10.

⁸³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.913; Aks ve çeşitleri için bkz. el-Kazvînî, *Telhîs ve Tercümesi*, s.134.

⁸³⁸ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.256.

⁸³⁹ Enbiyâ 21/63.

⁸⁴⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.39.

⁸⁴¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.811.

⁸⁴² Şu’arâ 26/63.

⁸⁴³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.866.

2.2.6. Tecnîs Sanatı

Herhangi bir cümle içerisinde anlamları farklı telaffuzları aynı olan kelimelerin toplanmasına tecnîs denilir.⁸⁴⁴ ez-Zerkeşî'ye göre tecnîs sanatı birden fazla surette gelebilmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Tecnîs ya iki kelimenin harflerinin birbirine eşit olmasıyla olur. Misal: “وَيَوْمَ نَقُومُ وَالسَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ/Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler.”⁸⁴⁵ cümlesinde geçen “السَّاعَةُ/kıyamet, kısa bir süre” kelimeleri bu kabilden sayılmaktadır. Çünkü lafızları aynı olmasına rağmen birincide kıyamet ikinci de ise kısa bir müddet anlamında kullanılmıştır.⁸⁴⁶ Aslında burada birinci saat ile ikinci saat arasında herhangi anlam farkının bulunması ya da bulunmamasının pek de mühim bir şey değildir. Çünkü cinas, aslında anlamda değil lafızda meydana gelen bir güzelliştir.

Ya iki kelimenin birine ziyadelik olmasıyla olur. Buna misal şudur: “وَالنَّاقَتِ السَّاقُ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ/Ve bacaklar birbirine dolaştığında; İşte o gün sevk edilen yer sadece rabbinin huzurudur.”⁸⁴⁷ Bu cümlede geçen “السَّاقُ/bacaklar” kelimesi, birincide bacak anlamında iken ikincide ziyadelikle sevk edilen yer anlamına gelerek kullanılmıştır.⁸⁴⁸

Ya iki harften birinin farklı olmasıyla olur. Misal: “وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ/Şüphesiz buna kendisi de şahittir; O, mal sevgisine aşırı derece de kapılmıştır.”⁸⁴⁹ cümlesinde geçen “الشَّهِيدُ/şahit” ve “الشَّدِيدُ/aşırı derecede kapılmak” kelimelerinde harfler birbirinden farklı olarak zikredilmiştir.⁸⁵⁰

Ya yazıda meydana gelir. Buna misal şudur: “وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا/Onlar iyi yaptıklarını sandıkları halde”⁸⁵¹ Bu cümlede geçen “يَحْسِبُونَ/sanmak” ve “يُحْسِنُونَ/iyi yapmak” kelimelerinde lafızda olmamakla birlikte yazıda birbirine benzerlikten bahsedilmiştir.⁸⁵²

⁸⁴⁴ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s.286.

⁸⁴⁵ Rûm 30/55.

⁸⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.903; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.VII, s.66.

⁸⁴⁷ Kıyâme 75/29-30.

⁸⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.903.

⁸⁴⁹ Âdiyât 100/7-8; burada insanın malı çok sevdiğine vurgu yapılmıştır. Oysa malı sevmek, ona hırslanmak ve aşırı cimrilik yerilen bir durumdur (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.II, s.602).

⁸⁵⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.903.

⁸⁵¹ Kehf 18/104.

⁸⁵² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.903.

Ya mahreçlerden birinin diğerine yakın olmasından dolayı işitmede olur. Buna misal şudur: “وَجُوهٌ يُّؤَمِّدُ نَاصِرَةً إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً”/Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.”⁸⁵³ Bu cümlede geçen “نَاصِرَةً/parıldamak” ve “نَاطِرَةً/bakmak” kelimeleri mahreçleri birbirine yakın iki kelime olarak belirtilmiştir.⁸⁵⁴

Anlamla ve sözle ilgili sanatlar şeklinde ikiye ayırdığımız İlmu’l-Bedî’ kısmında müellif, sair kitaplarda yer alan belağat sanatlarına değinmiştir. O, tağlîb sanatını on kısma ayırarak detaylı bir şekilde konuyu anlatmıştır. İltifat sanatını ilk önce yedi kısma ayırıp daha sonra sebeplerini, şartlarını sırasıyla işlemiştir. Tazmîn sanatını sekiz kısma taksim edip konuyu etraflıca irdelenmiştir. Kalb sanatını beş kısma ayırmış ve üzerinde durmuştur. Bütün bunları yaparken genelde herhangi bir konu hakkında olumlu ya da olumsuz ortaya atılan bütün görüşleri bir araya getirmeye gayret etmiştir. Farklı bakış açılarını bir araya getirmekle konunun iyice anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Müellifin burada en fazla üzerinde yoğunlaştığı konu tazmîn sanatı olmuştur.

3. MÜSTAKİL HÜKÜM ve KAİDELER

3.1. Nefiy Hakkında Kaideler

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde mevsuf sahibi nefiy, bazen sıfat için bazen de zât için olabilmektedir. Nehyin mevsuf sahibinden uzaklaşmasıyla birlikte bazen zâttan bazen de sıfattan nehiy olabilmektedir. Misal: “وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ”/Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın.”⁸⁵⁵ cümlesinde haklı olunmadıkça öldürmek nehyedilmiştir.⁸⁵⁶

Ayrıca bunlara ek olarak nefiy; müsnedin,⁸⁵⁷ müsnedi ileyhin,⁸⁵⁸ mutaallağın⁸⁵⁹ ve müsnedi ileyhin yahut da mutaallağın nefyedilmesi⁸⁶⁰ şeklinde dört kısma ayrılmaktadır.⁸⁶¹

⁸⁵³ Kıyâme 75/22-23; Bu âyette Allah Teâlâ’nın mümin kimseler tarafından ahirette sınırsız ve keyfiyetsiz bir şekilde görülebileceğine dair bir delil bulunmaktadır (İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.V, s.405).

⁸⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.903.

⁸⁵⁵ En’âm 6/151.

⁸⁵⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.869; Öldürmek için birtakım sebepler şart koşulmuştur. Bu haklı durumlar ise şunlardır: Evlendikten sonra zina yapan kimse, iman ettikten sonra küfre düşen kimse ve nefsi adına olmaksızın bir nefsi öldürmesidir (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.292).

⁸⁵⁷ Bakara 2/273.

⁸⁵⁸ Müddessir 74/48.

⁸⁵⁹ Misal için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.869.

⁸⁶⁰ Misal için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.869.

⁸⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.869.

3.2. Bir Şeyin Başta Nefyedilmesi

Herhangi bir cümlede nefyin vasfının tamamlanamaması yahut da semeresinin nefyedilmesine denilir. Misal: “لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى/Orada ne ölür ne de düzgün yaşar.”⁸⁶² cümlesinde cehennem ashabına⁸⁶³ orada ölmek nefyedilmiştir.⁸⁶⁴ Çünkü onlara sarıh bir ölümün olamayacağı belirtilmiştir. Hakeza orada hayat nefyedilmiştir. Orada onlar için güzel bir hayatı düşünmek bile mümkün görülmemiştir.

3.3. Kelamın Lafızda Şek Yerinden Çıkartılması

Misal: “وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ/O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapıklık içindedir.”⁸⁶⁵ cümlesinde Allah Teâlâ kimin hidayet kimin de sapıklık üzere olduğunu bilmektedir. Fakat kendisi kelamı şüphe yerinden hükmederek ortaya çıkartmaktadır.⁸⁶⁶

3.4. Açık Kelamdan Uzaklaşılması

Buna misal şudur: “وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ/Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah’a aittir.”⁸⁶⁷ Bu cümlede karşılığın ve sevabın miktarının zikredilmesinden uzaklaşmıştır.⁸⁶⁸ Miktarın belirtilmemesinden dolayı mükâfatın miktarı yüceltilerek beşer arasında ortak bilinen durum zikredilmiştir. Böylelikle sevabın derecesinden sükût edilmesi onun zikredilmesinden daha belîğ bir durumu ifade etmektedir.⁸⁶⁹ Görüldüğü üzere bir şeyi sarıh bir şekilde belirtmemek de kimi zaman kelamı belîğ bir hale getirmektedir. Burada müellif, daha önceki bazı konularda olduğu gibi yine yalnızca konunun başlığını verip misallerle konuyu îzah etme yoluna gitmiştir.

⁸⁶² Tâ-Hâ 20/74.

⁸⁶³ Burada hitap, kâfirleredir. Mümin’in ve kâfirlerin azaplandırılması arasında fark bulunmaktadır (İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.IV, s.53-54).

⁸⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.870-878.

⁸⁶⁵ Sebe’ 34/24.

⁸⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.878; İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.IV, s.419.

⁸⁶⁷ Nisâ 4/100.

⁸⁶⁸ Allah bu âyette haber veriyor ki: Kim dini uğrunda ülkesinden çıkarak, Allah ve Rasulüne giderde hicret yurduna ulaşmadan ölürse onun hicretinin sevabı Allah’a düşer (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.II, s.14).

⁸⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.879.

3.5. Hasmı Delille Susturma Sanatı

İnatlaşmayı kesecek aklı bir delille delil getirilmesine denilir. Buna misal şudur: “*لو كَانَ فِيهِمَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا*”/Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.”⁸⁷⁰ Bu cümlede ikinci cümle birinci cümlenin men edildiğine delil olarak getirilmiştir.⁸⁷¹ Bir başka ifadeyle yerde ve gökte düzenin bozulmamış olması tanrıların çokluğuna değil bilakis tanrının yani Allah’ın bir tek olduğuna işaret etmektedir.

3.6. Cem’in Cem’le Karşılaşması

ez-Zerkeşî’ye göre bu türden bir ferdin yine bu türden bir ferdle karşılaşması şart kılınmaktadır. Misal: “*وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ*”/Namaz kılın, zekât verin.”⁸⁷² cümlesinde “*الصَّلَاةَ/namaz*” ve “*الزَّكَاةَ/zekat*” kelimeleri cem’i anlamda kullanılmış iki kelimedir.⁸⁷³ Lafız zarurî olarak herkesin namazların tamamıyla ve bütün hayırlı işlerde yarışılması ile emrolunduğundan bahsetmektedir.⁸⁷⁴ Burada cemi bir kelime yine cemi bir kelime ile karşılaşmıştır.

Bazen iki işi ihtimal edebilmektedir. Bu durumda her iki işten birinin belirlendiğine dair bir delile ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁷⁵ Cem’in müfret bir lafızla karşılaşması genellikle müfredin umumlüğünü gerekli kılmamaktadır. Fakat bazen de cem’in umumlüğüne kıyasla müfredin umumlüğü şart koşulabilmektedir. Buna misal şudur: “*وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ*”/Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidiye yeterlidir.”⁸⁷⁶ Bu cümlede, her bir ferdin hergün için miskinleri yedirmesinden bahsedilmektedir.⁸⁷⁷

3.7. Nahvî Kaide

Müellife göre cem’i zamir nun’unun killet için yahut da kesret için kullanılması eşit olarak kabul edilmektedir. Buna misal şudur: “*إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ*”/Doğrusu Allah’a

⁸⁷⁰ Enbiyâ 21/22.

⁸⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.913-917.

⁸⁷² Bakara 2/43.

⁸⁷³ Burada, pek çok dinî hükümler içerisinde özellikle namaz ve zekâtın emredilmesi, bunlardan ilkinin bedenî ibadetlerin, ikincisinin de mâlî ibadetlerin en önemlisi olmasından kaynaklanmaktadır (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.116).

⁸⁷⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.920; el-Begavî, *Tefsîru’l-Begavî*, c.I, s.88.

⁸⁷⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.921.

⁸⁷⁶ Bakara 2/184.

⁸⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.920-932.

göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin.”⁸⁷⁸ Bu cümlede “مِنْهَا” kelimesinde bulunan zamir, “اثنًا عشر/oniki” sayısına dönmektedir. Burada “مِنْهُنَّ” şeklinde söylenmediği halde bu zamir cem’i kesret için kullanılmıştır. Ayrıca “فِيهِنَّ” kelimesinde bulunan zamir de “أَرْبَعَةً/dört” sayısına dönmektedir.⁸⁷⁹ Bu onun cem’i killet için kullanıldığına işaret etmektedir.⁸⁸⁰

3.8. Zamirler Hakkında

Müellif, zamirleri ihtisâr, ta’zîm ve tahkîr olmak üzere üç kısımda ele alarak incelemiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Zamir, ihtisâr için kullanılır. Buna misal şudur: “أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا/İşte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.”⁸⁸¹ Bu cümlede, makamlar ihtisârdan dolayı zâhir bir şekilde zikredilmemiştir.⁸⁸² Ancak bu makamlar, dolaylı yönden ifade edilmiştir.

Zamir, ta’zîm için kullanılır. Misal: “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ/Biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik.”⁸⁸³ cümlesinde Kur’ân-ı Kerîm ta’zîm kastından dolayı açık bir şekilde belirtilmemiştir.⁸⁸⁴

Zamir, tahkîr için kullanılır. Misal: “إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ/Çünkü o apaçık düşmanınızdır.”⁸⁸⁵ cümlesinde Şeytan tahkîr edilmesi için zâhirî bir şekilde zikredilmemiştir.⁸⁸⁶ Görüldüğü üzere cümlede kullanılan bir zamir ihtisâr, ta’zîm ve tahkîr’i ifade etmektedir. Dolayısıyla bir zamirin, bu gibi faydalardan boş olması mümkün görülmemektedir.

⁸⁷⁸ Tevbe 9/36.

⁸⁷⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.357.

⁸⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.932.

⁸⁸¹ Ahzâb 33/35.

⁸⁸² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.933.

⁸⁸³ Kadr 97/1.

⁸⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.933; Burada ismi geçen zamir, ta’zîm’e işaret etmektedir. Ayrıca üç yönden Kur’ân-ı Kerim’e ta’zîm yapılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Birincisi, isminin meşhur olmasıdır. İkincisi, Allah Teâlâ’nın onu en faziletli vakitlerde indirmeyi seçmesidir. Üçüncüsü ise, Allah Teâlâ’nın onun indirilmesini zatına isnad etmek istemesidir (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.594).

⁸⁸⁵ Bakara 2/168.

⁸⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.933-945.

3.9. Soru-Cevap Hakkında

ez-Zerkeşî'ye göre cevap vermede aslanan bir soru sorulduğu zaman cevabın suale uygun olmasıdır. Ancak bazen cevapta bir uyarı kastı bulunduğu vakit sorunun gerektirdiği cevaptan dönülebilir. Bazen cevap, sorudan daha umum olurken bazen de zarureti halden dolayı daha eksik bir şekilde gelebilir.⁸⁸⁷ Sorunun gerektirdiği cevaptan dönmeye misal şudur: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْهَلَالَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ”/Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için hac vakitleridir.”⁸⁸⁸ Bu cümlede karşı taraf, iplik gibi ince gözüken hilâl'in durumu nedir?⁸⁸⁹ Doluncaya ve eşit oluncaya kadar azar azar artmaktadır gibi sözler konuşulunca onlara sorunun gerektirdiği bir şekilde cevap verilmekten dönülmüştür.⁸⁹⁰ Burada soru soranlara karşı bir uyarıda bulunulmasından dolayı cevap onların istediği şekilde verilmemiştir.

3.10. Muhatabın Düşüncesine Hitap Edilmesi

Müellife göre bu durum, cümle içerisinde ifadeyle muhatabın düşüncesine hitap edilmesi şeklinde meydana gelmektedir. Buna misal şudur: “أَيْنَ شُرَكَائُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ”/Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?⁸⁹¹ Bu cümlede, ortaklığın Allah'a izâfe edilmesi onların söyleyecek oldukları şeye binaen ortaya atılmıştır.⁸⁹² Bir başka ifadeyle burada muhatabın düşüncesine göre kelam şekillenip söylenilmiştir.

3.11. Hitapla Edeplenilmesi

ez-Zerkeşî'ye göre cümlede bulunan hitapla hayrın Allah'a izâfe edilmesi ile birlikte edebın kastolunmasıdır. Buna misal şudur: “بِيَدِكَ الْخَيْرُ”/Her türlü iyilik senin elindedir.”⁸⁹³ Bu cümlede, her ne kadar hayır ve şer Allah'ın kudretiyle meydana gelmiş olsalar da “وَالشَّرُّ”/kötülük” kelimesi teeddüben zikredilmemiştir.⁸⁹⁴ Burada rıza ve muhabbet hedeflenerek hayır Allah'a izâfe edilse de şer O'na izâfe edilmemiştir.⁸⁹⁵ Böylelikle hitapta Allah Teâlâ'ya edep gözetilmiş olmaktadır.

⁸⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.945.

⁸⁸⁸ Bakara 2/189.

⁸⁸⁹ İşığıyla gökyüzünü kamaştırmasıdır. Bu hal ise, yedinci gecededir (İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.I, s.261).

⁸⁹⁰ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.945-953.

⁸⁹¹ En'âm 6/22.

⁸⁹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.953.

⁸⁹³ Âl-i İmrân 3/26.

⁸⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.I, s.417; ayrıca bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.I, s.141.

⁸⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.956-959.

3.12. Kur'ân'da Rahmet ve Azab'ın Zikredilmesi

Rahmet ve azap kelimelerinin birlikte kullanılmasıdır. ez-Zerkeşî'ye göre burada ilk olarak rahmet kelimesinin öne alınıp azap kelimesinin sonraya bırakılarak zikredilmesi Kur'ân'ın üslûbundan sayılmıştır. Misal: “ *يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ* ”⁸⁹⁶ ve “ *إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ* ”⁸⁹⁷ *Gerçekten Rabbin hem mağfiret sahibidir hem de O'nun çok yakıcı bir azabı vardır.*”⁸⁹⁸ cümlelerinde rahmet azaptan önce zikredilmiştir.⁸⁹⁹ Bu durum ise, Kur'ân'ın üslûbu olarak kabul edilmektedir.

Bazen bir hikmet gereği korkutmak için azap kelimesi öne alınarak zikredilmesiyle bu kaidenin dışına çıkıldığı zaman da olabilmektedir. Nitekim buna misal şudur: “ *أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* ”⁹⁰⁰ *Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kadirdir.*”⁹⁰¹ Bu âyet yol kesenlerin, hırsızların hakkında vârid olmuştur. Bu sebeple uygun olan azabın öne alınarak zikredilmesidir.⁹⁰² Burada olduğu üzere bazen bir hikmete binaen genel kuralın dışına çıkılabilmektedir.

3.13. Fiil ve İsimle Hitap Arasındaki Fark

ez-Zerkeşî'ye göre fiil teceddüd ve hudusa delâlet ederken isim ise, istikrar ve sübuta delâlet etmektedir. İkisinden birisinin diğerinin yerine tayin edilmesi hoş bir şey olarak görülmemektedir. Buna misal şudur: “ *وَكَلَّبُهُمْ بِأَسِطٍ ذِرَاعِيَهُ بِالْوَصِيدِ* ”⁹⁰¹ *Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı.*”⁹⁰² Bu cümlede “*بِأَسِطٍ/yayan*” ismi yerine “*يَبِيسُ/yayıyor*” fiili kullanılsaydı maksat anlaşılamayacaktı.⁹⁰³ Oysa cümlede köpeğin tekrar tekrar ayaklarını uzatıp yatması hedeflenilmemiştir. Bir başka misal şudur: “ *اللَّهُ يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ* ”⁹⁰³ *Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı?*”⁹⁰⁴ cümlesinde “*يَرْزُقُكُمْ/Size rızık veriyor*” yerine “*رَازِقُكُمْ/Sizi*

⁸⁹⁶ Âl-i İmrân 3/129.

⁸⁹⁷ Fussilet 41/43.

⁸⁹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.959.

⁸⁹⁹ Mâide 5/40.

⁹⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.959; Yüce Allah, tövbe edip halini düzelterlerin tövbelerini kabul buyuracağını ve günahlarını bağışlayacağını haber vermiştir. Burada da sebebini açıklayarak bütün mülkün kendisine ait olduğunu, mülkünde dilediğini yapıp dilediği şekilde hükmetme yetkisine sahip bulunduğunu ve her şeye kadir olduğunu, bu sebeple dilediğini cezalandıracağını, dilediğini de bağışlayacağını ifade etmiştir (Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.II, s.270).

⁹⁰¹ Kehf 18/18.

⁹⁰² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.960.

⁹⁰³ Fâtır 35/3.

rızıklandırır” kullanılsaydı fiilin ifade ettiği anlam yani rızkın yenilenmesi kaybolup gidecekti. Bu sebeple kelime, müzari fiil suretinde hal olarak getirilmiştir. Bir başka ifadeyle isim yerine fiil tercih edilmiştir.⁹⁰⁴ Dolayısıyla cümle içerisinde her ikisinin görevi birbirlerinden farklıdır. Biri diğerinin yerinde kullanıldığında cümlede bulunan anlam örtüsü bozulmaktadır.

3.14. (مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) Âyeti ve Benzerleri

Misal: “مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ/Göklerde ve yerde bulunanların hepsi (O’na muhtaçtır).”⁹⁰⁵ âyeti Kur’ân’da toplam dokuz yerde geçmektedir.⁹⁰⁶

Misal: “مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ/Göklerde ve yerde olanlar”⁹⁰⁷ âyeti Kur’ân’da toplam dört yerde zikredilmiştir.⁹⁰⁸

Misal: “مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ/Göklerde ve yerde ne varsa”⁹⁰⁹ âyeti Kur’ân’da toplam on bir yerde ifade edilmiştir.⁹¹⁰

Misal: “لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ/Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur.”⁹¹¹ âyeti Kur’ân’da toplam yirmi sekiz yerde zikredilmiştir.⁹¹²

Bazı kimseler ismi geçen âyetler üzerinde derinlemesine düşündükten sonra bunların mevsul ve zarfla birlikte zikredilmesi, aslında tekil durumun açıklanması gayesiyle olduğunu belirtmişlerdir.⁹¹³ Görüldüğü üzere bu âyetler Kur’ân’da sıkça kullanılmıştır. Elbette bu tekrarların bir faydadan uzak olması akla aykırı düşmektedir.

3.15. (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا) Âyeti ve Benzerleri

Misal. “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا/Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden daha zalimi kimdir?”⁹¹⁴ âyeti ve diğer benzeri âyetler⁹¹⁵ hakkında Müfessirler, burada geçen istifhamlar hakkında nefiy anlamında kullanıldığını, hal böyle iken onların haber olduğunu belirtmişlerdir.⁹¹⁶

⁹⁰⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.960.

⁹⁰⁵ Rahmân 55/29.

⁹⁰⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.964.

⁹⁰⁷ Yûnus 10/66.

⁹⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.964.

⁹⁰⁹ Bakara 2/116.

⁹¹⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.965.

⁹¹¹ Bakara 2/255.

⁹¹² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.965.

⁹¹³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.965.

⁹¹⁴ En’âm 6/21.

⁹¹⁵ Misaller için bkz. Bakara 2/114; Secde 32/22; Zümer 39/32.

⁹¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.965-966.

3.16. İki Kelam Arasında İnkâr

Buna misal şudur: “وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ”/Onları yiyip içmez bir beden kıldık.⁹¹⁷ Arap toplumunda iki kelam arasında iki inkâr getirilmesi halinde kelam ihbariyye’ye dönüşmektedir. Dolayısıyla mezkûr cümlelerin takdîri; “إِنَّمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا يَأْكُلُونَ”/Ancak biz onları yiyip içen bir beden kıldık.” şeklindedir.⁹¹⁸ Bir başka ifadeyle iki inkâr cümlesinin getirilmesi halinde cümle olumluya dönüşmektedir.

3.17. Terâdüf Zannedilen Kelimeler

Cümle içerisinde başka bir makamda kullanılan kelimenin müradifi kullanılmamaktadır. Mesala: “الْخَوْفُ/korkmak” ve “الْخَشْيَةُ/saygıda kusur etmemek” kelimeleri arasında neredeyse fark yok gibidir. Bu iki kelime her ne kadar müradif gibi olsalar da aralarında ince ayrım bulunmaktadır. Nitekim “الْخَشْيَةُ” kelimesi, korkudan daha yukarıda olmakla birlikte ondan daha şiddetli bir hali içermektedir. Buna misal şudur: “وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ”/Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir.⁹¹⁹ Bu cümlede “الْخَوْفُ” ve “الْخَشْيَةُ” kelimeleri,⁹²⁰ görüldüğü gibi müradif zannedilse de aslında görünenin aksine terâdüf olarak zikredilmediği anlaşılmaktadır.⁹²¹ Buradan hareketle kelimeler her ne kadar birbirlerine benzeseler de mutlaka kelimelerin arasında bir anlam ayrımı bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.18. “الْإِثْيَانُ” ve “الْإِعْطَاءُ” Arasındaki Farklar

Cümle içerisinde “الْإِثْيَانُ/vermek” ve “الْإِعْطَاءُ/vermek” kelimeleri arasında kimilerine göre neredeyse fark bulunmamaktadır. Ancak Müellif, bu görüşten farklı düşünerek ikisi arasında bir farkın bulunduğunu belirtmiştir. Nitekim “الْإِثْيَانُ” kelimesi “الْإِعْطَاءُ” kelimesinden daha kuvvetli bir anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Buna misal şudur: “تُؤْتِي الْمَلِكُ مَنْ تَشَاءُ”/Mülkü dilediğine verirsin.⁹²² Bu cümlede⁹²³ “الْإِثْيَانُ” kelimesi yerine “الْإِعْطَاءُ” kullanılsa cümleye bu anlamı katamamaktadır. Çünkü “الْمُلْكُ/mülk” büyük bir şeydir. Allah onu kuvvetli olan kimseden başkasına vermez.

⁹¹⁷ Enbiyâ 21/8.

⁹¹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.967.

⁹¹⁹ Ra’d 13/21.

⁹²⁰ Onlar korktukları içinde Allah’a itaat etmeye gayret eder ve O’nun koyduğu sınırları korurlar (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.III, s.217).

⁹²¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.967-971.

⁹²² Âl-i İmrân 3/26.

⁹²³ Burada “mülk”ten gaye nübüvvet mülküdür (el-Begavî, *Tefsîru’l-Begavî*, c.II, s.23).

Mülk içerisinde bir mülkün olması mülk verenin de mülkünü isbat etmektedir.⁹²⁴ Görüldüğü üzere iki kelime arasında bulunan fark ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.19. Marife ve Nekra Hakkında Kaide

ez-Zerkeşî'ye göre marife ve nekradan her birisi için diğerine uygun düşmeyen makamlar bulunmaktadır.⁹²⁵ Ona göre bir kelimenin marife gelmesi için birtakım sebepler vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Haricî bilinene işaret etmek için kullanılır. Buna misal şudur: “كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ”/Doğrusu Firavun’a bir elçi gönderdik. Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık.”⁹²⁶ Bu cümlede, birincinin aksine ikinci “الرَّسُولُ/peygamber” kelimesi marife olarak gelmiştir. Çünkü bir peygambere isyan eden kimse diğer peygamberlere de isyan etmiş gibi sayılmaktadır, anlamı ortaya çıkmaktadır.⁹²⁷ Görüldüğü üzere bir peygambere isyan etmek sanki bütün peygamberlere isyan etmiş gibi sayılmaktadır. Dolayısıyla birine iman hepsine iman etmeyi gerekli kılmaktadır.
- 2) Zihnî bilinene işaret etmek için kullanılır. Buna misal şudur: “إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ”/Hani onlar mağaradaydılar.”⁹²⁸ Bu cümlede “الْغَار/mağara” kelimesinin marifeli bir şekilde gelmesi, aslında onun muhatabın zihninde bilindiğine işaret etmektedir.⁹²⁹ Bir başka ifadeyle burada muhatabın da bildiği bir mağaradan söz edilmektedir.
- 3) Cins için kullanılır. Bu da kendi içerisinde haberde mubâlağa kastedilmesi ve mubâlağa kastedilmeksizin hakikat yönüne tahsîs için olması şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Buna misal şudur: “وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ”/Her canlıyı sudan yarattık.”⁹³⁰ Bu cümlede “الْمَاء/su” kelimesi, cins olup hakikat yönüne tahsîs için kullanılmıştır. Bu, mahiyetin tarifi şeklinde de ifade edilmektedir.⁹³¹

⁹²⁴ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.972.

⁹²⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.973.

⁹²⁶ Müzzemmil 73/15-16.

⁹²⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.973.

⁹²⁸ Tevbe 9/40.

⁹²⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.973.

⁹³⁰ Enbiyâ 21/30.

⁹³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.973.

4) Külliyyet itibarıyla hakîkatin kastı için kullanılır. Buna misal şudur: “ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي ⁹³² إِفْسَاقٍ / İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edenler başkadır.”

Bu cümlede “الْإِنْسَانَ/insan” kelimesinin marifeli bir şekilde gelmesi fertlerin tamamına delâlet etmesinden dolayı istiğrak’ı meydana getirmektedir.⁹³³ Bir başka ifadeyle burada “الْإِنْسَانَ”, cem’i anlamda kullanılmıştır. İnsan denilmesiyle bütün insanlar hedeflenmiştir. Ancak iman eden kimseler, bu gurubun içerisinden istisna edilmiştir.

Müellife göre bir kelimenin nekra gelmesi için birtakım sebepler vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Tekil kastedilir. Buna misal şudur: “ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى /Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi.”⁹³⁴ Bu cümlede nekra olarak gelen “أَقْصَى/adam” kelimesi ile bir kişi kastedilmiştir.⁹³⁵ Yani nekra kelime ile bir kişinin koşarak geldiği anlaşılmaktadır.
- 2) Tür kastedilir. Buna misal şudur: “ هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ /Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah’a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel gelecek vardır.”⁹³⁶ Bu cümlede nekra olarak gelen “هَذَا/hatırlatma” kelimesi ile bir çeşit uyarı kastedilmiştir.⁹³⁷ Bir başka ifadeyle bir çeşit uyarı anlamı hedeflenilmiştir.
- 3) Ta’zîm kastedilir. Buna misal şudur: “ فَأَذِّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ /Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin.”⁹³⁸ Bu cümlede nekra olarak gelen “أَذِّنُوا/şavaş” kelimesi ile herhangi bir harp⁹³⁹ kastedilmiştir.⁹⁴⁰ Bilindiği üzere harp açmanın çeşitli yolları bulunmaktadır.
- 4) Teksîr kastedilir. Buna misal şudur: “ إِنَّا لَنَافِلٌ لَّكُمْ /Bize muhakkak bir ödül olmalıdır.”⁹⁴¹ Bu cümlede nekra olarak gelen “لَنَافِلٌ/ödül” kelimesi ile çok çok ödül kastedilmiştir.⁹⁴² Yani kelimenin nekra gelişi ile bol bol ödül anlamı anlaşılmaktadır.

⁹³² Asr 103/2-3.

⁹³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.974; ayrıca bkz. ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l'râbuh*, c.V, s.359; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.XXIV, s.614.

⁹³⁴ Kasas 28/20.

⁹³⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.975.

⁹³⁶ Sâd 38/49.

⁹³⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.975.

⁹³⁸ Bakara 2/279.

⁹³⁹ Ebu's-Suûd, *Îrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.I, s.267.

⁹⁴⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.975.

⁹⁴¹ A'râf 7/113.

⁹⁴² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.976.

- 5) Tahkîr kastedilir. Buna misal şudur: “مِنْ أَيْ شَيْءٍ خَلَقَهُ” (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı?⁹⁴³ Bu cümlede nekra olarak gelen “شَيْءٍ/bir şey” kelimesi ile hakîr bir şey kastedilmiştir.⁹⁴⁴ Âyetin devamında bu durum “مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ”/Bir spermden yarattı.⁹⁴⁵ şeklinde beyân edilmiştir.⁹⁴⁶ Görüldüğü üzere bu durum âyetin devamı ile pekiştirilmiştir.
- 6) Taklîl kastedilir. Misal: “وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ”/Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür.⁹⁴⁷ cümlesinde nekra olarak gelen “رِضْوَانٌ/rıza” kelimesi ile taklîl kastedilmiştir.⁹⁴⁸ Bir başka ifadeyle Allah’ın sonsuz rıza denizinden az bir rıza cennetten daha büyüktür.

3.20. Bir İsmi İki Kez Zikredilmesi

ez-Zerkeşî’ye göre cümle içerisinde bir isim şayet iki kez zikredilmişse bu takdirde onun için dört hal bulunmaktadır. Ya ikisi de marifedir,⁹⁴⁹ ya ikisi de nekradır⁹⁵⁰ yahut ikincisi marife birincisi nekradır⁹⁵¹ veya birincisi marife ikincisi de nekra⁹⁵² olarak gelmektedir.⁹⁵³ Her ikisinin marife olarak gelmesine misal şudur: “وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ”/Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da soy birliği yakıştırdılar. Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir.⁹⁵⁴ Bu cümlede “الْجِنَّة_/görülmez varlık” kelimesi, her iki yerde de marife olarak zikredilmiştir.⁹⁵⁵

⁹⁴³ Abese 80/18.

⁹⁴⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.537.

⁹⁴⁵ Abese 80/19.

⁹⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.976.

⁹⁴⁷ Tevbe 9/72.

⁹⁴⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.973-976.

⁹⁴⁹ İnşirâh 94/5-6.

⁹⁵⁰ Sebe’ 34/12.

⁹⁵¹ Müzzemmil 73/15-16.

⁹⁵² Rûm 30/55.

⁹⁵³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.977.

⁹⁵⁴ Sâffât 37/158; Müşrikler, Yüce Allah ile cinler arasında akrabalık ve soy birliği olduğunu iddia etmişlerdi. Şöyle ki, onlar, “Allah cinlerle evlendi ve böylece O’nun melekleri doğdu.” şeklinde demişlerdi. “Allah, o zalimlerin söylediği şeylerden berîdir. Son derece yüce ve uludur.” Daha sonra da meleklerin dişi ve Allah’ın kızı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şeytanlar, onların azaba gireceklerini gayet iyi bilirler (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.V, s.254).

⁹⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.977-982.

3.21. Atıfla İlişkili Kaideler

3.21.1. Birinci Kaide

Müellife göre müfred atfın faidesi ikincinin birinciye irabda ortaklığının kazandırılmasıdır. Bir başka ifadeyle fail ve meful konumunda kelamın birbirine bağlanmasından dolayı ikincinin birinci gibi olduğunun bilinmesine yardımcı olmasıdır. Buna misal şudur: “ فَأَغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ/Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”⁹⁵⁶ Bu cümlede “أَرْجُلَكُمْ/ayaklarınız” kelimesi “وُجُوهَكُمْ/yüzleriniz” kelimesine atfedilerek nasbeyle okunursa ayaklar da yıkanmaktadır. Şayet kelime “رُءُوسَكُمْ/başlar” kelimesine atfedilerek cerle okunursa bu durumda da ayaklar meshedilmektedir.⁹⁵⁷ Görüldüğü üzere atfı nereye olursa bağlam ve anlam değişmektedir.

Cümle, cümle üzerine atfedilebilir. Buna misal şudur: “ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ/Hâlbuki onun te’vîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler.”⁹⁵⁸ Bu cümlede “اللَّهُ”ta durulmasına binaen onun te’vîli yalnızca Allah Teâla’ya tahsîs edilmiştir.⁹⁵⁹ Ancak cümle, cümle üzerine atfedildiği takdirde onun te’vîlini Allah Teâla bilmekle birlikte ilimde derinleşen kimselerin de bilebileceği ifade edilmektedir.

3.21.2. İkinci Kaide

Müellife göre ismin isim üzerine atfedilmesinde ikisinden birisinin başkasına isnad edilmesi şart koşulmuştur. Buna misal şudur: “ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ/Sen ve eşin cennette oturun.”⁹⁶⁰ Bu cümlede geçen “زَوْجُكَ/eşin” kelimesi⁹⁶¹ cümle atfı kabilinden mahzûf bir fiile merfu olarak isnad edilmiştir. Böylelikle cümle atfı; “وَلتسكن زوجك” şeklinde olmaktadır.⁹⁶²

⁹⁵⁶ Mâide 5/6.

⁹⁵⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.982.

⁹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/7.

⁹⁵⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.982-983; ayrıca bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.I, s.402-403.

⁹⁶⁰ Bakara 2/35; Burada Hz. Havva’nın yaratılış hadisesi ve Âdem aleyhisselam ile konuşması hakkında geniş bilgi için bkz. (el-Begavî, *Te’fîsîru’l-Begavî*, c.I, s.82).

⁹⁶¹ Bu kelime, kendinden önceki fiile atfedilmiştir (İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c.I, s.126).

⁹⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.986.

Fiil fiil üzerine atfedilebilmektedir. Misal: “وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا”⁹⁶³ cümlesinde mazi müzari fiil üzerine atfedilmiştir. Çünkü “الَّذِينَ” kelimesi sıla kabilinden kabul edilmektedir. Bir başka misal şudur: “إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ”/Eğer isterse sana bundan daha hayırlısını yapar.⁹⁶⁴ Bu cümlede fiil, fiil üzerine atfedilmiştir.⁹⁶⁵

3.21.3. Üçüncü Kaide

ez-Zerkeşî’ye göre atıf, ma’tufu aleyhte mevcut bir işe itibarla olursa buna lafız üzerine atıf denilir. Buna misal olarak: “لَيْسَ زَيْدٌ بِقَائِمٍ وَلَا ذَاهِبٌ”/Zeyd kaim değildir, giden de değildir.” cümlesi verilmiştir.⁹⁶⁶ Burada atıf, ma’tufu aleyhte bulunan bir işe itibarla olmuştur.

Atıf, ma’tufu aleyhte mukadder bir mevcut olan işe itibarla olursa buna konu üzerine atıf denilir. Misal: “لَيْسَ زَيْدٌ بِقَائِمٍ وَلَا ذَاهِبٌ”/Zeyd kaim değildir, giden de değildir.” cümlesinde “قَائِمٌ/kaim olmak” konusu üzerine atıf yapılmıştır. Çünkü bu, “لَيْسَ” kelimesinin haberi olarak getirilmiştir.⁹⁶⁷ Bir başka misal şudur: “وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً”/Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğradılar.⁹⁶⁸ Bu cümlede geçen “يَوْمَ الْقِيَامَةِ”/kıyamet günü” ifadesi bu yer üzerine atfedilmiştir.⁹⁶⁹

3.22. Sayılar

ez-Zerkeşî’ye göre sayılardan türeyen ism-i faillerde iki türlü kullanım bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Birincisi sayılardan birinin kastedilmesidir. Buna ek olarak kendisine uygun bir sayıya izâfe edilmesi şart koşulmuştur. Buna misal olarak: “إِكْنَيْنِ/İki kişiden biri olarak”⁹⁷⁰ cümlesi verilebilir.⁹⁷¹

İkincisinin tesyîr anlamıyla kullanılmasıdır. Kendisine muhalif sayıya bir eksik olması şartı ve izâfe edilmesi ile meydana gelmektedir. Buna misal şudur: “مَا يَكُونُ مِنْ”/Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki

⁹⁶³ A'râf 7/170.

⁹⁶⁴ Furkân 25/10.

⁹⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.986-987.

⁹⁶⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.987.

⁹⁶⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.987.

⁹⁶⁸ Hûd 11/60.

⁹⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.988.

⁹⁷⁰ Tevbe 9/40.

⁹⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.991.

dördüncüleri *O* olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları *O* olmasın.”⁹⁷² cümlesi zikredilmiştir.⁹⁷³ Görüldüğü üzere burada üç sayısı kendisine muhalif olan dört sayısına bir eksik ile izâfe edilmiştir.

Üçten ona kadar sayıların kendisine izâfe edildiği şeyin hakkı, cins isim olması yahut da cemi isim olmasıdır. Hâlihazırda bu sayılar, “مِنْ” harfi ceri ile kesralanmıştır. Misal: “فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ/Kuşlardan dört tane al.”⁹⁷⁴ cümlesinde isim⁹⁷⁵ “مِنْ” harfi ceri ile cerralanmıştır.⁹⁷⁶

Cümle içerisinde sayı lafızları sonda olmalıdır. Bu sebeple kendisine te’kîd getirilemez. Çünkü bu, mecâzı defetmek için kullanılan bir yöntemdir. Ayrıca bunun sayılarda kullanımı nefyedilmiştir. Buna binaen âyetlerde gelerek zikredilmiştir. Buna misal şudur: “تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ/Bu tam on gündür.”⁹⁷⁷ Burada te’kîd, sayının aslında bulunan eksikliği defetmek için değil bilakis sıfatın eksikliğini ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.⁹⁷⁸

3.23. Kur’ân’da Çok Kullanılan Lafızlar

3.23.1. “فَعَلَ” Lafzı

ez-Zerkeşî’ye göre bu fiil, ekseriyette sayısız fiillerden kinâye olarak getirilmektedir. Bunun faydası cümleyi kısaltmaya yardımcı olmaktadır. Buna misal şudur: “فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا/Bunu yapamazsanız”⁹⁷⁹ Bu cümle aslında, “فَإِنْ لَمْ تَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ”⁹⁸⁰ Eğer bunun bir benzeri sûreyi getiremezseniz” şeklindedir. Burada cümlede bulunan anlam⁹⁸⁰ fiilin özelliğinden dolayı daha fazlasını içermektedir.⁹⁸¹ Bir başka ifadeyle “فَعَلَ” lafzı, bu cümleyi az lafızla çok anlamı ihtiva ederek özet hale getirmiştir.

3.23.2. “كَانَ” Lafzı

Bu fiil, mazi zamanı takip eden cümlelerin anlamını birleştirmeye faydası bulunmaktadır. Kelamın bundan bir şeyi ifade etmesi başka bir delil için olmaktadır.

⁹⁷² Mücâdele 58/7.

⁹⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.992; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.II, s.421.

⁹⁷⁴ Bakara 2/260.

⁹⁷⁵ Burada geçen dört ayrı kuş hakkında detaylı bilgi için bkz. (İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.124).

⁹⁷⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.992.

⁹⁷⁷ Bakara 2/196.

⁹⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.991-993.

⁹⁷⁹ Bakara 2/24.

⁹⁸⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c.I, s.402.

⁹⁸¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.993.

Kur'ân'da “كَانَ” lafzı ile Allah'ın zâtî ve diğer sıfatlarından haber verilmesine sıkça başvurulmuştur. Misal: “وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا”/Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.”⁹⁸² ve “وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ”/Biz her şeyi biliriz.”⁹⁸³ cümlelerinde Allah'ın zâtî sıfatları “كَانَ” lafzı ile birlikte zikredilmiştir.⁹⁸⁴

Cümle içerisinde “لَنْ”den sonra fiili mazi “كَانَ” geldiği zaman anlam bakımından gelecek zamanı ifade etmektedir. Buna misal şudur: “إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ”/Eğer iddianızda samimi iseniz!”⁹⁸⁵ ve “إِنْ كُنْتَ قُلْتَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ”/Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin.”⁹⁸⁶ cümleleri zikredilmiştir.⁹⁸⁷ Görüldüğü üzere burada “لَنْ” ve “كَانَ”den sonra anlam açısından gelecek zaman ifade edilmiştir.

“كَانَ” ve kardeşleri nefyedildiği zaman diğer fiiller gibi olmaktadır. Misal: “مَا كَانَ”/Demekten başka bir delil ileri süremiyorlar.”⁹⁸⁸ cümlesi zikredilmiştir.⁹⁸⁹ Burada “كَانَ” nefyedilmesi ile sair fiiller gibi olduğu aşikârdır.

3.23.3. “جَعَلَ” Lafzı

ez-Zerkeşî'ye göre “فَعَلَ, عَمِلَ, طَفِقَ, أَنْشَأَ, أَقْبَلَ” fiilleri gibi “جَعَلَ” fiili de müşterek fiillerden biri kabul edilmektedir. Ancak “جَعَلَ” fiili için birtakım durumlar söz konusudur. Kullanıldığı yere göre “جَعَلَ” fiili tesmiyet,⁹⁹⁰ mukarebe, yaratma,⁹⁹¹ nakıl,⁹⁹² i'tikâd,⁹⁹³ hüküm⁹⁹⁴ ve “الْقِي” anlamlarına⁹⁹⁵ gelebilmektedir.⁹⁹⁶ Yaratma anlamında da kullanılmıştır. Buna misal şudur: “وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ”/Karanlıkları ve ışığı var eden Allah'tır.”⁹⁹⁷ Bu âyetinde “جَعَلَ” fiili, yaratmak⁹⁹⁸ ve ihtira' anlamında kullanılmıştır.⁹⁹⁹

⁹⁸² Nisâ 4/148, 16, 23, 130.

⁹⁸³ Enbiyâ 21/81, 78.

⁹⁸⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.994.

⁹⁸⁵ Bakara 2/23.

⁹⁸⁶ Mâide 5/116.

⁹⁸⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.997.

⁹⁸⁸ Câsiye 45/25.

⁹⁸⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.997.

⁹⁹⁰ Hicr 15/91. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ”/Kur'ân'ı parçalara ayıranlar yok mu?”

⁹⁹¹ En'âm 6/1. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ”/Karanlıkları ve ışığı var etti.”

⁹⁹² Bakara 2/22. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا”/Rabbiniz ki; sizin için yeri döşek kılmıştır.”

⁹⁹³ En'âm 6/100. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ”/Cinleri Allah'a ortak koştular.”

⁹⁹⁴ Kasas 28/7. Âyetin metni ve meâli şu şekildedir: “إِنَّا رَأَوْهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ”/Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.”

⁹⁹⁵ Ra'd 13/3. Bu âyetin metni ve meâli şöyledir: “وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي”/Onda sabit dağlar meydana getirdi.”

⁹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.998-1002.

⁹⁹⁷ En'âm 6/1.

⁹⁹⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, c.I, s.261.

⁹⁹⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.998; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, c.III, s.104.

3.23.4. “حَسِبَ” Lafzı

İki mefulle müteaddî olmaktadır.¹⁰⁰⁰ Kendisinden sonra “لَنْ” harfi ve fiil gelmektedir.¹⁰⁰¹ Buna misal şudur: “أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ/Cennete girebileceğinizi mi sandınız?”¹⁰⁰² Bu cümlede kendisinden sonra “لَنْ” harfi ve akabinde fiil getirilmiştir.

3.23.5. “كَادَ” Lafzı

Bu hususta nahivciler dört görüş ortaya atmışlardır. Birincisi, isbatı isbat nefyi nefiy olmasıdır. İkincisi, fiilin zor bir şekilde meydana geldiğine delâlet etmektedir. Üçüncüsü, isbatı nefyi nefyi isbattır.¹⁰⁰³ Dördüncüsü, müzari ve mazi arasında bulunan nefiyde ayrıntı muzarinin nefyi nefiy, mazinin ise nefyi isbat için olmasıdır. Misal: “فَدَبَّحُوا بِهَا/İneği (bulup) kestiler, ama az daha (bunu) yapmayacaklardı.”¹⁰⁰⁴ cümlesi verilmiştir.¹⁰⁰⁵ Burada fiile yüklenen anlam bu işin zor bir şekilde meydana geldiğidir.

“كَادَ” lafzı “أَرَادَ/öğretmek” anlamında kullanılabilmektedir. Misal: “كَذَلِكَ كُنَّا لِيُوسُفَ/İşte biz Yûsuf’a böyle bir tedbiri öğrettik.”¹⁰⁰⁶ cümlesi zikredilmiştir.¹⁰⁰⁷ Görüldüğü üzere bazen fiiller, tayin edildiği anlamın dışında kullanılabilmektedirler.

3.24. Mutâva’ Fiil

Müellife göre Mutâva’ fiil, mefulün failin tesirini kabulüne delâlet etmesine denilmektedir. Mutâvi’ şeklinde olursa mefule delâlet etmektedir. Mutâva’ şeklinde olursa fiilin mefule ulaşmasında failin ele alınmasına delâlet etmektedir. Burada müellif, ez-Zemahşerî’nin şu görüşüne yer vermiştir: Her ikisi de asıl anlamda ortak olarak kullanılmaktadır. Ancak ikisi arasındaki fark etgen ve edilgenlik yönündedir. Buna misal şudur: “وَأَمَّا نُمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى/Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler.”¹⁰⁰⁸ Bu cümlede

¹⁰⁰⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.I, s.287.

¹⁰⁰¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1002.

¹⁰⁰² Bakara 2/214.

¹⁰⁰³ İsrâ 17/73.

¹⁰⁰⁴ Bakara 2/71.

¹⁰⁰⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1002-1003.

¹⁰⁰⁶ Yûsuf 12/76.

¹⁰⁰⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1005; Burada geçen “كَادَ” fiilinin “صنع” anlamında olduğu belirtilmiştir (İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, c.III, s.265).

¹⁰⁰⁸ Fussilet 41/17.

“الْإِهْتِدَاءُ/doğru yolu bulmak” kelimesi yerine “الْهُدَى/doğru yol” kelimesi sabit olarak belirtilmiştir.¹⁰⁰⁹

3.25. Bir Fiilin Cezm ve Nasbe İhtimali

Buna misal şudur: “وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ”/Şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.¹⁰¹⁰ Bu cümlede “فَ” harfinden sonra bulunan şey meczum olması kadar mansup olmayıda akla getirmektedir.¹⁰¹¹ Burada meczum olduğu zaman fiil nehye dâhil edilmektedir. Böylelikle ağaca yaklaşmaktan nehyolunduğu gibi zulümden de nehyedilmiş olmaktadır. Sanki bu; “وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَلَا تَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ”/Şu ağaca yaklaşmayın, zalimlerden olmayın.” şeklinde takdîr edilerek zikredilmiştir.¹⁰¹² Burada fiil, her iki hali de kabul etmeye elverişlidir.

3.26. Örfün Bilinmesi

Bu durum anlamdan başkasıyla ilişkilendirilemez. Buna misal şudur: “فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ”/Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalanları da mutlaka ortaya çıkaracaktır.¹⁰¹³ Bu cümlelerin takdîri; “فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ صِدْقَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ نِفَاقَ الْمُنَافِقِينَ” şeklinde olup muzaflar hazfedilmiştir.¹⁰¹⁴ Burada anlam ancak örfün bilinmesi ile ortaya çıkmaktadır.

3.27. “ظَنَّ” Lafzı

ez-Zerkeşî’ye göre bu lafız, aslında muhtemel ve üstün düşünce anlamında kullanılmaktadır. Buna misal şudur: “إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ”/Allah’ın kurallarına riâyet edeceklerini zannederlerse¹⁰¹⁵ Bu cümlede “ظَنَّ/zannetmek” lafzı, muhtemel anlamında zikredilmiştir.¹⁰¹⁶

Bazen bu lafız yakîn anlamıyla kullanılmaktadır. Buna misal şudur: “الَّذِينَ يَطْنُونَ”/Onlar kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O’na

¹⁰⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1005.

¹⁰¹⁰ Bakara 2/35.

¹⁰¹¹ İbn Atiyye, *el-Muharraru l-Vecîz*, c.I, s.128; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi t-Tenzîl*, c.I, s.62.

¹⁰¹² Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1008.

¹⁰¹³ Ankebût 29/3.

¹⁰¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1015.

¹⁰¹⁵ Bakara 2/230.

¹⁰¹⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1015; et-Taberî, *Câmiu l-Beyân*, c.IV, s.176.

döneceklerini bilen kimselerdir.”¹⁰¹⁷ cümlesinde “ظَنَّ/bilmek” lafzı, yakîn anlamıyla kullanılmıştır.¹⁰¹⁸

3.28. “شَعَرَ” Lafzı

ez-Zerkeşîye göre bu lafız bir çeşit bilmek anlamıyla kullanılmaktadır. Buna misal şudur: “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ/Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz.”¹⁰¹⁹ Bu cümlede¹⁰²⁰ “شَعَرَ/hissetmek” lafzı, bilmek anlamında kullanılmıştır. Burada “لَا تَعْلَمُونَ/bilemezsiniz” kullanılmamıştır. Çünkü müminler, Allah’ın kendilerine onların diri olduklarını haber vermesiyle onların diri olduklarını öğrenebilmişlerdir.¹⁰²¹

3.29. “عَسَى” ve “لَعَلَّ” Lafızları

Müellife göre bu iki lafız ümit etmek ve tamah etmek anlamında kullanılmaktadır. Bir işin olup olmamasında kesinlik olmayan ve şüphe barındıran şeyler hakkında kullanılmaktadır. Ancak Allah Teâlâ, olan ya da olacak her şeyi bildiğinden O’nun bu lafzı kullanması ile mahlûkatın kullanması arasında fark bulunmaktadır. Şayet Allah, bu lafzı kullanırsa kesinlik ve yakîn ifade etmektedir. Mahlûkat bu lafzı kullanırsa şek ve zannı içinde barındırmaktadır.¹⁰²² Buna misal şudur: “فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَّ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ/Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir.”¹⁰²³ Bu cümlede “عَسَى/belki” lafzı, yaratılmış bir kimse tarafından kullanılmasından dolayı şek anlamını bünyesinde ihtiva etmektedir.

3.30. “اتَّخَذَ” Lafzı

Bu fiil birden fazla mefulle birlikte gelebilmektedir. Bir meful almasına misal şudur: “كَمَثَلَ الْعُنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا/Kendine bir yuva yapan örümceğin durumuna benzer.”¹⁰²⁴ Bu cümlede “اتَّخَذَ/yapmak” fiili, kendisine bir meful alarak zikredilmiştir. İki meful almasına¹⁰²⁵ misal şudur: “اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ/Onlar yeminlerini kalkan

¹⁰¹⁷ Bakara 2/46.

¹⁰¹⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1015; İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, c.I, s.65.

¹⁰¹⁹ Bakara 2/154.

¹⁰²⁰ Şehidlere “Ölüler” demek, yanlıştır. Çünkü onlar diridirler; fakat insanlar bunu fark edemez, onların canlı olduğunu hissedemezler (Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c.I, s.240).

¹⁰²¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1016-1017.

¹⁰²² ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1017.

¹⁰²³ Mâide 5/52; başka misaller için bkz. İsrâ 17/79; Tâ-Hâ 20/44; Tahrîm 66/5.

¹⁰²⁴ Ankebût 29/41.

¹⁰²⁵ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1019-1020.

yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar.”¹⁰²⁶ Bu cümlede “اَتَّخَذَ” fiili, kendisine iki meful olarak zikredilmiştir.

3.31. “اَتَّخَذَ” Lafzı

ez-Zerkeşî’ye göre bu fiil, bir şeyi zorla almak, cezalandırmak, yapmak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Buna misal şudur: “وَكَذَلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْفُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ” /Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yapar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir.”¹⁰²⁷ Bu cümlede “اَتَّخَذَ” fiili, cezalandırmak anlamında kullanılmıştır.¹⁰²⁸

3.32. “سَأَلَ” Lafzı

Harfli ya da harfsiz herhangi bir şekilde bu fiil mütaddî olarak zikredilmiştir. İki mefulle müteaddî olarak gelebilmektedir. Fakat birinin kısaltılmasına cevaz verilmiştir. Misal: “وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلَا مَا أَنْفَقُوا” /Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler.”¹⁰²⁹ cümlesinde “سَأَلَ/istemek” fiili, harfsiz bir şekilde müteaddî gelerek zikredilmiştir. Bir başka misal şudur: “سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ” /Birisi gelecek olan azabın gelmesini istedi.”¹⁰³⁰ Bu cümlede “سَأَلَ” fiili, harfi cerle müteaddî olarak getirilmiştir.¹⁰³¹ Görüldüğü üzere bu fiil, harfsiz ya da harfle müteaddî olarak gelebilmektedir.

3.33. “وَعَدَ” Lafzı

Bu fiil, iki mefulle müteaddî olarak gelebilmektedir. Fakat birisinin kısaltılmasına cevaz verilmiştir. Buna misal şudur: “وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ” /Tûr’un sağ tarafında sizinle sözleştik.”¹⁰³² Bu cümlede “جَانِبٍ/taraf” kelimesi, ikinci meful konumunda olup zarf olarak zikredilmemiştir.¹⁰³³

¹⁰²⁶ Mücâdele 58/16.

¹⁰²⁷ Hûd 11/102.

¹⁰²⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1020-1021; Allah, şehirlerin zalim ve yalanlayıcı halkını yakalayıp helâk ettiği gibi, kâfirleri ve zalimleri de azabıyla yakalayarak muamele eder (es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, c.III, s.127).

¹⁰²⁹ Mümtehhine 60/10.

¹⁰³⁰ Me’âric 70/1.

¹⁰³¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1021.

¹⁰³² Tâ-Hâ 20/80.

¹⁰³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1022.

3.34. “وَدَّ” Lafzı

Müellif, burada öncelikle bazı görüşleri nakletmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Ebû Müslim el-İsfahânî (ö.322/934)‘ye göre: Bu “وَدَّ” fiili, bir şeyi temennî etmek anlamına gelmekle birlikte “لَنْ” ve “لَوْ” edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108)‘ye göre: Bir şeyi sevmek anlamında kullanıldığı takdirde kesinlikle “لَوْ” edatıyla kullanımına cevaz verilmemiştir. Ali b. İsâ (ö.334/946)‘ya göre: Temennî anlamı mazi, hal ve istikbal için uygun iken muhabbet anlamıyla mazi için uygun görülmemektedir. Mazi için “لَنْ” edatı uygun değildir. Hal ve istikbal için olursa “لَنْ” ve “لَوْ” edatlarının kullanımına cevaz verilmiştir. Müellif, akabinde “وَدَّ” fiilinin hal anlamıyla olduğu vakit kendisine “لَنْ” edatının dâhil edildiğini ve bu edatın hâlihazırda müstakbel için kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰³⁴

3.35. Efalü Tefdîl

Buna misal şudur: “خَيْرُ الرَّاغِبِينَ/Rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹⁰³⁵ Bu cümlede anlam, rızık veren diye ifade edilen kimselerin hepsinden daha hayırlısıdır şeklinde beyân edilmiştir.¹⁰³⁶ Bir başka misal şudur: “أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ/Hâkîmlerin en âdilisin.”¹⁰³⁷ Bu cümlede anlam, “hâkîm” diye belirtilen kimselerin tamamından en âdilisin şeklinde ifade olunmuştur.¹⁰³⁸

Herhangi bir cümle içerisinde “أَفْعُلُ” vezni muzaf,¹⁰³⁹ “أَلْ” ile marife yapılması¹⁰⁴⁰ ve kendisine “مِنْ” harfi ceri bitişerek gelebilmektedir.¹⁰⁴¹ Buna misal şudur: “أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا/Ben, servetçe senden daha zenginim.”¹⁰⁴² Bu cümlede “أَكْثَرُ/daha zenginim” kelimesi, tefdîl vezni üzerine gelmiştir. Akabinde “مِنْ” harfi ceri bitişerek birlikte zikredilmiştir.

3.36. “سَوَاءٌ” Lafzı

ez-Zerkeşî’ye göre bu fiil müsteva (eşit) ve vasat (orta) anlamlarında kullanılmaktadır. Misal: “فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءٌ/Eşit derecede dört devirde oldu.”¹⁰⁴³

¹⁰³⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1023.

¹⁰³⁵ Mâide 5/114.

¹⁰³⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1023.

¹⁰³⁷ Hûd 11/45.

¹⁰³⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1023.

¹⁰³⁹ Tîn 95/8.

¹⁰⁴⁰ A’lâ 87/1.

¹⁰⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1023-1027.

¹⁰⁴² Kehf 18/34.

¹⁰⁴³ Fussilet 41/10.

cümlesinde “سَوَاءٌ” kelimesi “*müsteva*” anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁴⁴ Bir başka misal şudur: “وَقَالَتِ الْيَهُودُ: سِيزِينْلَهْ بِيْزِيْن اَرَامِيْزْدَهْ مُشْتَرَهْكْ اُولَانْ بِيْر سَوَءَهْ بِيْزِيْنَهْ وَبِيْزِيْنَكُمُ”/Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin.”¹⁰⁴⁵ Bu cümlede “سَوَءَهْ” kelimesi “*vasat*” anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁴⁶ Görüldüğü üzere bir fiil, birden fazla anlama gelebilmektedir.

3.37. Hedm Sanatı

Müellife göre belirli bir anlamı içeren cümlenin tam karşısında o anlama zıt olacak şekilde başka bir cümlenin getirilmesine denilir. Buna misal şudur: “وَقَالَتِ الْيَهُودُ: سِيزِينْلَهْ بِيْزِيْن اَرَامِيْزْدَهْ مُشْتَرَهْكْ اُولَانْ بِيْر سَوَءَهْ بِيْزِيْنَهْ وَبِيْزِيْنَكُمُ”/Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler.”¹⁰⁴⁷ Bu cümlenin karşısında bu anlama zıt olarak “مَا اتَّخَذَ اللهُ مِنْ وَلَدٍ”/Allah asla çocuk edinmemiştir.”¹⁰⁴⁸ cümlesi zikredilmiştir.¹⁰⁴⁹ Böylelikle hedm sanatı meydana gelmiş olmaktadır.

ez-Zerkeşî, belâgat kitaplarında müstakil olarak bulunmayan kaideleri Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılmasına hizmet ettiğini düşündüğü için bir araya toplamıştır. Bunlar içerisinde en dikkat çekici konu ise Kur’ân’da çok kullanılan lafızlar hakkında açmış olduğu başlıklardır. Çünkü müellif, burada belirttiği her bir fiilin özellikleri üzerinde durmuş ve cümledeki anlama katkısını önemle vurgulamıştır. O, benzer âyetlerin kaç yerde geçtiğini ve kullanılan müradif kelimelerin aralarında bir farkın bulunup bulunmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Bir kelimenin hangi sebeplerden dolayı marife ya da nekra gelebileceğini belirtmiştir.

¹⁰⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1027.

¹⁰⁴⁵ Âl-i İmrân 3/64.

¹⁰⁴⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.1027.

¹⁰⁴⁷ Mâide 5/18.

¹⁰⁴⁸ Mü’minûn 23/91.

¹⁰⁴⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, s.880.

SONUÇ

ez-Zerkeşî, 745/1344-794/1391 yılları arasında yaşamış Mısırlı Türk bir âlimdir. Bu dönemde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgeleri Memlûklerin hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Memlûk devleti, 1250 yılında Mısır'da kurulmuş, hâkimiyetini 1517 yılına kadar devam ettirmiştir. Memlûkler, tarihte âlimleri ve eserlerin çokluğu ile tanınmış bir devlettir. Bu dönemde yaşayan âlimlerin çoğunluğu, önceki âlimlerin eserlerini şerh, hâşiye, ihtisâr gibi yönlerden ele almışlardır. Müellifin yaşadığı dönem, büyük şârihler ve ansiklopedistler dönemi olduğu için bu durum eseri ve içeriği büyük oranda etkilemiştir. Nitekim konuların işleniş ve maddelendirme tarzı bu yönde bir çalışma olduğuna işaret etmektedir. “*el-Burhân*”ın, dönemi itibariyle toplayıcı bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple kendisinden sonra gelen birçok esere kaynaklık teşkil etmiştir.

ez-Zerkeşî'nin “*el-Burhân*” adlı eseri “*Kur'ân İlimleri*” kavramının billurlaşması ve açıklık kazanmasına büyük oranda katkı sağlayan en kapsamlı klasik kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Müellif, hadis usûlüne benzer bir yöntemle kendine özgü bir şekilde ele alıp incelediği eserini kırk yedi bölüme ayırmıştır. Her bölümde Kur'ân ilimleriyle ilgili özel bir konuyu ele alıp incelemiştir. Bölümlerin yanı sıra açılan fasıllarda çeşitli meseleleri bir araya getirerek müfessir, muhaddis, fakih, mütekellim ve edebiyatçıların görüşlerini eklemiştir. Dolayısıyla müellifin, ilmî meseleleri olabildiğince açıklığa kavuşturmaya çalıştığı söylenebilir.

Müellif, Üslûbu'l-Kur'ân bölümünü, belağat sanatlarının çoğundan yararlanarak işlemiştir. Kur'ân'daki anlam inceliklerinin açığa çıkarılmasının ancak Kur'ân'ın dil ve üslûp özelliklerinin farkına varılmasına bağlı olduğu inancından dolayı bu konuları açıklarken Arap dili mantığı içerisinde kalmaya özen göstermiş; bu nedenle de Arap şiirinden sık sık örnekler vermiştir.

ez-Zerkeşî'nin ilim silsilesinde ekseriyette dil yönü ağır basan âlimler yer almaktadır. Bu durum eserinde yaygın olarak görülmektedir. Eserde, belağat sanatları alışılmışın dışında yani meânî, beyân ve bedî' ilimlerinin konuları birlikte zikredilmemiştir. Bir başka ifadeyle konular karışık olarak verilmiştir. Bu durum, eserin ansiklopedik tarzda ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim müellif, eserinin belağat kitabı olmamasına rağmen neredeyse kitabının yarıya yakınına belağat sanatlarına ayırmıştır. Hatta o, müstakil olarak belirtilmeyen hüküm ve kaidelerin yanı

sıra Kur'ân-ı Kerîm'de defaatle kullanılan kelimeleri Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet ettiği gayesiyle Üslûbu'l-Kur'ân içerisinde zikretmiştir. Müellifin bu eseri, her ne kadar medreselerde müstakil bir ders kitabı olarak okutulmasa da belâğat ve Kur'ân İlimleri konusunda başvuru kaynağı olma iddiasına sahiptir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin belâğat ile ilgili herhangi bir konuyu anlatırken genel üslûbu, birden fazla misalle konuyu açarak muhatabın zihnine iyice yerleştirmektir. Ancak konu olabildiğine kolay ve anlaşılır ise bu takdirde de bir misal vermekle yetinmektedir. Buradan hareketle müellife göre, konu önemli ve biraz karmaşıksa, onun bu durumu birden fazla misalle aktardığını söylemek mümkündür. Şayet konu yer yer derinleşmeye doğru bir vaziyet aldıysa müellifin hemen bundan vazgeçtiği görülmektedir. Yeri geldikçe konuyu ve içeriği daha anlaşılır hale getirmek adına kolay olan başlık ve misalleri zikretmektedir. Böylelikle onun konuyu öz ve berrak bir hale getirmeye çalışmakta olduğu söylenebilir. ez-Zerkeşî'nin bir başka metodu da konuyu işlerken akla gelebilecek olan muhtemel soru ve itirazları bizzat kendisi soru-cevap şeklinde ele alarak irdemesidir. Müellifin nadiren de olsa konuyu işlerken başlık ve âyet yerlerini belirtmediği zamanlar olmuştur. O, her konu hakkında sözlük ve ıstılah anlamlarına başvurmamıştır. Bu gibi yerlerde konuya doğrudan bir misalle giriş yapmıştır. Misaller için başvurduğu kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm ve şiir gelmektedir. Konuyu bazen bakış açılarına göre birden fazla kısma ayırmıştır. Herhangi bir sanatın varlığını kabul etmeyenlere karşı Kur'ân-ı Kerîm'den deliller getirerek o sanatın aslında var olduğunu ve kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Herhangi bir konu hakkında o dönemde tefsîr, hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilgili mevcut olan kaynaklara olabildiğince atıflarda bulunmakla birlikte bütün görüşleri olabildiğince bir araya topladığı görülmektedir. Bu durum, hâlihazırda elde mevcut olmayan eserler hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamaktadır. Umumiyetle cumhur ulemânın görüşlerine katılmakla birlikte kendi görüşlerini savunduğu yerler de olmuştur.

Müellifin kitap içerisinde belâğat kısmı ile alakalı bölümde en fazla üzerinde durduğu konu, yirmi sekiz maddeden ve yaklaşık yüz kırk sayfadan oluşan te'kid üslûbu olmuştur. Bu üslûbun yer aldığı İlmu'l-Meânî kısmı, yaklaşık üç yüz sayfadır. Bir bakıma bu kısmın yarısını te'kid üslûbu oluşturmaktadır. Şunu da belirtmekte fayda vardır: Kitap içerisinde belâğat kısmı, yaklaşık beş yüz elli sayfayı ihtiva etmektedir. İlmu'l-Meânî içerisinde te'kid üslûbunun yeri ne ise belâğat kısmında da İlmu'l-

Meânî'nin yeri aynıdır. Bir başka ifadeyle İlmü'l-Meânî, belağat kısmı içerisinde diğerlerine kıyasla yekûn teşkil etmektedir. Belağat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzının ve âyetlerdeki lafzî ve manevî güzelliklerin ortaya çıkmasına büyük oranda katkı sağlamaktadır. En önemlisi de Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Müellife göre Arapçayı ve belağat ilmini bilmek Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak isteyen bir kişi için ön şarttır. Bu şart yerine getirilmeden Allah'ın kitabını anlamaya çalışmak ancak beyhude bir çabadır. ez-Zerkeşî'nin bu eseri, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak isteyen kimsenin öncelikle Arapçayı ve onun inceliklerini, belağat ilmini ve Kur'ân'daki anahtar kelimeleri iyi bir şekilde bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu eser, söz konusu ilimler olmadan sağlıklı bir tespitte bulunmanın ve doğru bir şekilde Kur'ân'ı anlamının mümkün olmayacağı üzerinde durmuştur.

Müellifin bu eseri, yalnızca birtakım tekrar ve derlemeden ibaret değildir. Bunu onun şu sözlerinden çıkarmak mümkündür: *“Kendinden önceki âlimlerin ne söylediğini bilip mütalaa etmeden eser yazan ve bununla övünen kimsenin yaptığı iş, övünülecek bir davranış değildir. Müellife göre asıl övünülecek iş, öncekilerin sözleri üzerine bir şey söyleyebilmektir.”* Nitekim müellif, konuları incelerken yer yer derin mutaallalarda bulunarak öncekilerin sözleri üzerine bir şeyler söylemiştir. ez-Zerkeşî'nin bu eseri, müstakil bir belağat kitabı değildir. Ancak, Kur'ân İlimleri kavramının açıklık kazanmasına büyük oranda katkı sağlayan en kapsamlı klasik kaynaklardan birisi olarak kabul edilir. Eserin içeriği bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir**, Hikmet, “*Belağat İlmi ve Kur’ân Tefsîrindeki Yeri*”, HÜİFVY, Sayı 2, Şanlıurfa, 1996.
- Akşit**, Niyazi, “*Memlûkler*” Md., *A’dan Z’ye Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Dağıtım Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1984.
- Aktan**, Ali, “*Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü*”, AÜİFD, Sayı 9, Erzurum, 1990.
- Askalânî**, İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine* (I-IV), Dâru’l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- Baysal**, Siddık, “*Üslûbu’l-Kur’ân’ın Tefsîr İlmi İle İlişkisi*”, Bilimname, Sayı 35, 2018.
- Begavî**, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, *Tefsîru’l-Begavî (Meâlimu’t-Tenzîl)* (I-VIII), Daru’t-Tayyibe, Riyad, t.y.
- Bilgegil**, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Salkımsöğüt, 1.Baskı, Erzurum, 2015.
- Bosworth**, Clifford Edmund, *İslâm Devletleri Tarihi*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1980.
- Can**, Yılmaz, Gün, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2012.
- Carpini**, Plano, *Moğolistan Seyahatnâmesi*, Gece Kitaplığı, 1.Baskı, y.y., 2014.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, TDVY, 27.Baskı, Ankara, 2015.
- , *Tefsîr Tarihi*, Fecr Yayınları, 6.Baskı, Ankara, 2014.
- Çubukçu**, Asri, *Türk Memlûkları (Bahrî Memlûkler) Devletinde İlmi Kuruluşlar ve Âlimler*, AÜİİF, YDT, Erzurum, 1982.
- Dağ**, Mehmet, “*Dil ve Belağat Açısından Kur’ân Âyetlerinde Nidâ*”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 34, C.XII, y.y., 2008.
- Dâvudî**, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü’l-Müfessirîn* (I-II), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1983.
- Deliser**, Bilal, “*Kur’ân’ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslûbu’l-Kur’ân*”, Türkoloji Araştırmaları, Sayı 27, C.XII, Ankara, 2017.
- , *ez-Zerkeşî ve Kur’ân İlimlerindeki Yeri*, AÜSBE, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Demirci**, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, MÜİFVY, 19.Baskı, İstanbul, 2012.
- Devellioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 11.Baskı, Ankara, t.y.
- Ebu’s-Suûd**, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm* (I-IX), Dâru’l-İhyâü’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut, t.y.

- Ebû Hayyân Endelusî**, Muhammed b. Yusuf el-Gırnâtî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr (I-VIII)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1993.
- Gölcük**, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Proplemler*, Tekin Kitabevi, 7. Baskı, Konya, 2012.
- Gully**, Andrian, “*Ortaçağ Arapçasında Tazmîn: Örtük Anlam*”, (Trc. Ömer Kara), İslâmî Araştırmalar, Sayı 1, C.XXV, 2014.
- Güngör**, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Hacımuftüoğlu**, Nasrullah, “*Belâğat İlmi ve Kur'ân*”, BÜİFD, Sayı 1, C.I, Bayburt, 2015.
- Hey'et**, Cevat, *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1996.
- İbn Atiyye**, Ebû Muhammed Abdu'l-Hakk b. Galib el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz (I-V)*, (Thk. Abdu's-Selâm Abdi's-Şâfiî Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 2001.
- İbn Cüzey**, Ebû Kasım b. Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl (I-II)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1995.
- İzzeddîn**, Muhammed Kemaleddîn, *el-Bedru'z-Zerkeşî Müerrihan*, Âlemü'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1989.
- Kaçar**, Yasemin, *Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250- 1382)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYLT), Tokat, 2006.
- Kafesoğlu**, İbrahim, *Türk İslâm Sentezi*, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1985.
- Kazvînî**, Hatîb, Muhammed b. Abdirrahmân, *Telhîs ve Tercümesi*, (Trc. Komisyon), Huzur Yayın, İstanbul, t.y.
- Keleş**, Bahattin, “*Selçuklu Medreseleri İle Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış*”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, y.y., Sayı 190. t.y.
- , *Memlûklerde İdari Yapı, Türkler (I-XXI)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı, Türkler (I-XXI)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Kızıltoprak**, Süleyman, *Memluk Sistemi, Türkler (I-XXI)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Komisyon**, “*Memlûkler*” Md., *Anabritannican Genel Kültür Ansiklopedisi (I-XX)*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- Komisyon**, “*Memlûkler*” Md., *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (I-XX), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- Komisyon**, “*Memlûkler*” Md., *Meydan Larousse* (I-XII), Meydan Yayınları, İstanbul, 1972.
- Komisyon**, *el-Mu’cemü’l-Arabîyyi’l-Esâsî*, el-Munazzamatü’l-Arabiyye li’t-Terbiyye ve’s-Sekâf ve’l Ulûm, Kahire, 1989.
- Komisyon**, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr* (I-V), DİBY, 6.Baskı, Ankara, 2017.
- Koprman**, Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- , *Genel Türk Tarihi, Türkler* (I-XX1), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Kortantamer**, Samira, *Memlûk Toplumunda Kadın, Türkler* (I-XXI), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Kramers**, Johennes Hendrik, “*Mısır*” *İA* (I-XIII), MEB Yay., İstanbul, 1971.
- Lammens**, Henri, “*Suriye*” *İA* (I-XIII), MEB Yay., İstanbul, 1970.
- Mahcûb**, el-Hasen Muhammed, “*Kur’ân’ı Kerîm’de İltifât Sanatı: Faydaları ve Amaçları*”, (Trc. Mustafa Şentürk, Kasım Altuntaş), ŞÜİFD, Sayı 7, C.IV, Şırnak, 2013.
- Nisâbûrî**, Mahmud b. Ebû’l-Hasan b. Huseyn, *Îcâzu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân* (I-II), Mektebetü’t-Tevbe, 1.Baskı, Riyad, 1997.
- Özbek**, Süleyman, *Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud, Türkler* (I-XX1), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Pedanı**, Maria Pia, *Bahri Memluklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar, Türkler* (I-XXI), (Trc. Mahmut Yavaşı), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Rasony**, Lazslo, *Türk Devletinin Batıdaki Vârisler ve İlk Müslüman Devletler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1983.
- Râzî**, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed, *Mefâtîhu’l-Gayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)* (I-XXXII), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsîr* (I-VII), (Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, 6.Baskı, İstanbul, 2016.
- Şahan**, Ramazan, “*İbrahim Sûresi 34 İle Nahl Sûresi 18. Âyetlerin Tefsîr ve Belağat Yönünden Değerlendirilmesi*”, CÜİFD, Sayı 1, y.y., 2015.

- Şahin**, Muhammet, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 1999.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXV), Hicr, 1.Baskı, Kahire, 2001.
- Taftâzânî**, Sa'deddîn, *Muhtasaru'l-Meânî*, Salâh Bilici Kitapevi, İstanbul, t.y.
- Taş**, Süleyman, “*Tazmîn Üslûbu ve Kur'ân-ı Kerîm'deki İşlevleri*”, Diyanet İlmî Dergi, Sayı 3, C.LII, 2016.
- Tekin**, Arslan, *Türk'ün Tarihi*, Kariyer Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2002.
- Yiğit**, İsmail, “*Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*”, MÜİFD, Sayı 11-12, İstanbul, 1997.
- Zeccâc**, Ebû İshak İbrahim b. Es-Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh* (I-V), (Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1988.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. U'mer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* (I-VI), Mektebetü'l-Ubeyken, 1.Baskı, Riyad, 1998.
- Zerkeşî**, Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh, Bedreddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006.
- , *Selâsilü'z-Zeheb*, (Thk. Muhammed el-Muhtar b.Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti), y.e.y., 2.Baskı, y.y., 2002.
- , *Teşnifu'l-Mesâmi' bi Cemi'l-Cevami' li Taceddîn es-Subkî* (I-II), (Thk. Seyyid Abdulaziz, Abdullah Rabiğ), Mektebetu Kurtuba, Kahire, 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Ömer YILMAZ
Doğum Yeri ve Yılı : Bucak-24.10.1990
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi (2011-2015)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Devam ediyor

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1.İngilizce – Başlangıç Seviyesi
2.Arapça – İyi

İş Deneyimi :

Muğla-Fethiye Müftülüğü-İmam Hatip (2014-)